

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА

STUDIA PHILOLOGICA

Філологічні студії

Збірник наукових праць

Випуск 8

Київ • 2017

УДК 81+82:811.11+811.13
ББК 81+83Я73
S90

Засновник:

Київський університет імені Бориса Грінченка

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19607-9407Р, видане Державною реєстраційною службою України 11.12.2012 р.

Друкується з грудня 2012 р.

Виходить двічі на рік

Затверджено МОН України як наукове фахове видання,
в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (галузь наук «Філологія»)
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(наказ МОН України № 747 від 13.07.2015 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 4 від 27 квітня 2017 р.)

Головний редактор:

Буніятова І.Р. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка).

Редакційна колегія:

Белехова Л.І. — доктор філологічних наук, професор (Херсонський державний університет);

Бондарева О.Є. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Водак Р. — доктор філологічних наук, професор (Ланкастерський університет, Велика Британія);

Воркачов С.Г. — доктор філологічних наук, професор (Кубанський державний технологічний університет, Російська Федерація);

Гладуш Н.Ф. — кандидат філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Єременко О.В. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Жаботинська С.А. — доктор філологічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького);

Колесник О.С. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Кузьменко В.І. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Материнська О.В. — доктор філологічних наук, доцент (Національний університет імені Тараса Шевченка);

Махачаїшвілі Р.К. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Поліщук Я.О. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Резаненко В.Ф. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Стишов О.А. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Торговець Ю.І. — кандидат філологічних наук, відповідальний секретар (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Ухванова-Шмигова І.Ф. — доктор філологічних наук, професор (Білоруський державний університет, Республіка Білорусь);

Фісяк Я. — доктор філологічних наук, професор (Познанський університет імені Адама Міцкевича, Республіка Польща);

Харитончик З.А. — доктор філологічних наук, професор (Мінський державний лінгвістичний університет, Республіка Білорусь).

Рецензенти:

Гудманян А.Г. — директор Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, завідувач кафедри англійської філології і перекладу, доктор філологічних наук, професор;

Потапенко С.І. — завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, доктор філологічних наук, професор.

Studia Philologica (Філологічні студії) : зб. наук. пр. / редкол.:

S90 І.Р. Буніятова (голов. ред.), Л.І. Белехова, О.Є. Бондарева [та ін.]. —
К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. — Вип. 8. — 122 с. — (Укр., рос.
та англ. мовами).

ISSN 2311-2425

УДК 81+82:811.11+811.13

ББК 81+83Я73

ISSN 2311-2425

© Автори публікацій, 2017

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017

УДК 81'37=124=13

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ВІД «МОЛИТИ» ДО «ГОВОРИТИ» ЯК УНІВЕРСАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ЕТЮД

Мікіна О.Г.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
emel39@ukr.net

У статті підкреслено існування закономірностей у семантичній еволюції лексем, проаналізовано стан розвитку сучасної історичної семантики, запропоновано методика, спрямовану на об'єктивність семасіологічного дослідження, розглянуто схему семантичної еволюції «молити» → «говорити» на прикладі латинського дієслова "ōrāre" та його романських континуантів, з'ясовано універсальність формування мовленнєвої семантики на базі значення «молити».

Ключові слова: діахронія, історична семантика, семантична еволюція, семантичні трансформації, семантичні універсалиї, дієслова мовлення.

Микина Е.Г.

Семантическая эволюция от «молить» до «говорить» как универсальное явление: этимологический этюд

В статье подчеркнута существование закономерностей в семантической эволюции лексем, проанализировано состояние развития современной исторической семантики, предложена методика, направленная на объективность семасиологического исследования, рассмотрена схема семантической эволюции «молить» → «говорить» на примере латинского глагола "ōrāre" и его романских континуантов, определена универсальность формирования речевой семантики на базе значения «молить».

Ключевые слова: диахрония, историческая семантика, семантическая эволюция, семантические трансформации, семантические универсалии, глаголы речи.

Mikina O.G.

Semantic evolution from "pray" to "talk" as a universal phenomenon

The article addresses regularities in lexical semantics' evolution. The paper considers modern trends in the field of historical semantics and suggests objectivity-enhancing methods aimed at semasiological study. The said methods follow a number of rules: analysis is carried out on the basis of the full lexemes' bodies with specific meaning in the language under investigation; semantic grouping is analyzed in the process of its evolution, from protolanguage to the modern state of the languages under investigation; as many related languages as possible are analyzed thus making results and conclusions more objective and providing ground for generalization; results concerning regularities in lexemes' meaning evolution in a certain language are tackled through the prism of previously discovered semantic transitions in lexemes' semantics in other Indo-European languages therefore avoiding errors and demonstrating relativity of the considered regularities. Verbs denoting intellectual, mental and physical activity of a person give ample opportunities for semantic transformations study. Our primary focus is the way of these lexemes' semantics' formation. The article examines the pattern of semantic evolution 'pray' → 'talk' employing the Latin verb ōrāre and its Romance continuants. The results of analysing a large body of empiric material allows stating that semantic transformations underlying

*the evolution of *ōrāre* are typical from the viewpoint of both realization within Romance areal and registering universality of similar semantic changes in the Indo-European linguistic space.*

Key words: *diachrony, historical semantics, semantic evolution, semantic transformations, semantic universalities, verbs of speech.*

У межах історичної семантики давно виникла і поступово набирає підтримки гіпотеза про існування закономірностей у семантичній еволюції лексем. Сприяли цьому напрацювання, які прямо або опосередковано доводили, що розвиток значень відбувається не випадково, а за певними схемами, які дають змогу говорити про семантичні універсалії. Тут ідеться не тільки про етимологічні словники (наприклад, Ю. Покорного, А. Ерну і А. Мейє, А. Вальде та ін.), роль яких у підготовці до семасіологічних досліджень, спрямованих на пошук таких універсалій, була неоціненною, але й про роботи, які відстежували значеннєву динаміку і тим самим створювали базу для пошуку закономірностей саме в площині семантичних трансформацій. Це, наприклад, праці Е. Бенвеніста, М.М. Покровського, О.О. Потебні, В.І. Абаєва, О.М. Трубачова, Р.О. Будагова, В.М. Топорова, В'яч. Вс. Іванова, Т.В. Гамкрелідзе, А.О. Білецького, В.В. Левицького та інших лінгвістів, чий дослідження доводять, що схеми семантичного розвитку лексем у будь-якій мові є схожими, якщо не спільними, а значеннєва еволюція людської мови в цілому виявляється універсальною. Примітно, що останнім часом спостерігається певне пожвавлення у пошуку «семантичних переходів», імпульс якому дали, без сумніву, праці А. Залізняка, насамперед її робота над «Каталогом семантичних переходів у мовах світу» (див. про це [6, 410]).

Проте хотілось би бачити у сучасній лінгвістиці дослідження, що продовжують великі традиції попередніх епох, дослідження, пов'язані з діахронічними студіями, з історичною семантикою, з етимологією. На щастя, такі роботи є, хоча в українському мовознавстві їх небагато. Серед найбільш вагомих сучасних фахівців історичної семантики варто назвати імена О.Б. Ткаченка, О.І. Іліаді, О.В. Іваненка, не можна не згадати молодих дослідників, які також працюють у порівняльній семасіології, — І.М. Коротка, А.О. Федорова.

Сила історичної науки, зокрема історичної лінгвістики, полягає в можливості дати неспростовні матеріальні докази будь-якій ідеї, будь-якій теорії. Роботу з пошуку семантичних універсалій, *актуальність* якої не викликає сумніву, ми пропонуємо називати доказовою семасіологією, а це вимагає дотримання певної *методики*, спрямованої на об'єктивність результатів дослідження. Основні положення цієї методики передбачають дотримання таких правил: аналіз проводиться на базі

повного корпусу лексем із конкретним значенням у досліджуваній мові; кожне семантичне угруповання аналізується у процесі його еволюції від прамови до сучасного стану мов, що досліджуються; до аналізу залучається якомога більша кількість споріднених мов, що робить результати і висновки більш об'єктивними і дає більше підстав для узагальнень; результати щодо закономірностей у розвитку значень лексем певної мови розглядаються крізь призму свідчень семантичної еволюції лексем із тим самим значенням в інших індоєвропейських мовах, що дає змогу уникнути хибних висновків і не сприйняти певну регулярність за абсолютну закономірність (див. про це, наприклад [9]).

Широкі можливості для дослідження семантичних трансформацій дають, зокрема, дієслова мовлення, які пов'язані з інтелектуальною, психічною, фізичною діяльністю людини, що передбачає цікавий шлях формування семантики цих лексем. Проведений історико-семасіологічний аналіз на матеріалі латинських і романських дієслів мовлення зі значенням «говорити, розмовляти» дає змогу констатувати, що семантичні трансформації, які лежать в основі їх розвитку, є типовими з точки зору як реалізації в межах романського ареалу, так і перевірки універсальності цих семантичних змін в індоєвропейському мовному просторі. Типовість семантичних універсалій засвідчується й тим, що певні семантичні зміни відбувалися не тільки у різних споріднених та неспоріднених мовах, але й у різні періоди, у різні за тривалістю відрізки часу і навіть на іншомовному ґрунті у запозичених лексемах (докладно див. про це [8]). Загалом список зафіксованих семасіологічних типологій (трансформацій) є таким: 1) *показувати* → *говорити*, *розмовляти*; 2) *молити* → *говорити*; 3) семантика звуконаслідування → *говорити*; 4) *слово*, *мова* → *говорити*; 5) *думати*, *розмірковувати* → *говорити*; 6) *творити*, *робити* → *говорити*; 7) значення дії, руху → *говорити*.

Метою даної статті є демонстрація шляхів формування семантичної структури дієслів мовлення на базі значення *молити*. Такий варіант семантичної трансформації актуалізувався у процесі роботи з латинським емпіричним матеріалом, де одним із базових дієслів зі значенням *говорити* було дієслово *ōrāre*, в еволюції якого втілювалася саме ця типологія, і варто зазначити, що результати, отримані в процесі дослідження *ōrāre* та його континуантів у романських мовах, не були прогнозовані заздалегідь.

Дієслово *ōrāre* було багатозначною лексемою у латинській мові, окрім значення *говорити*, воно вживалося у класичній латині зі значеннями *просити*, *благати*, *молити*. Переважна більшість лексикографічних ресурсів подає значення *говорити* як перше і основне, інші визнані джерела на перше місце серед дефініцій дієслова *ōrāre* ставлять ті, що пов'язані з ритуальною лексикою, підкреслюючи його зв'язок з мовою релігії [2, 712; 14, 446–447; 22, 832; 32, 224]. Можливо, другий погляд зумовлений як подальшим семантичним розвитком цієї лексеми, оскільки неолатинські мови закріпили в ранні періоди своєї історії саме значення *просити*, *благати*, *молити*, так і тими значеннями, які мали споріднені з *ōrāre* лексеми у давніх індоевропейських мовах. Принаймні етимологічні дослідження доводять, що витоки *ōrāre* знаходяться в індоевропейських позначеннях релігійних обрядів, пов'язаних зі зверненнями до богів [1, 802–803].

Обидва значення використовувалися паралельно і у той чи інший період розвитку латинської мови виходили на перший план. Так, Апулей в «Метаморфозах» вживає *ōrāre* в обох значеннях — і *говорити*, і *просити*, проте заради справедливості варто зазначити, що приклади із семантикою *просити* численніші, пор.: “Quid, oro, me post Lethaea rocula iam Stygiis paludibus innatantem ad momentariae uitae reducit officia?” (Ap. Met. L. II, 29) (всі аналізовані у статті латинські тексти можна знайти на сайті <http://www.thelatinlibrary.com>) — «Навіщо, кажу, того, хто скуштував чашу Летеї і вже проплив стигійське болото, до швидкоплинного життя повертати?»; “Oro te” inquam “aulaeum tragicum dimoueto et siparium scaenicum complicato et cedo uerbis communibus” (Ap. Met. L. I, 8) — «Прошу тебе, сказав я, опустити трагічну завісу і згорни театральну ширму, давай говори простими словами».

На відміну від Апулея, Петроній в «Сатириконі» вживає *ōrāre* тільки у значенні *просити*, *благати*, *молити*. Як правило, у Петронія зустрічаємо форму першої особи однини саме для вираження значення прохання, часто це дієслово супроводжує інше із тим самим значенням, що посилює потрібний ефект, пор.: “...petoque et oro ne nocturnas religiones iocum risumque faciatis” (Pet Sat, XVII) — «...прошу тебе і *благаю*, не роби нічні богослужіння об'єктом жартів і глузу».

Так само у комедіях Теренція, котрі є цікавими з огляду на народні тенденції у мові, *ōrāre* вживається у значенні *просити*: “...prorsus nescio / quo pacto hoc celem quod me oravit Myrrina” (Ter Hecyra, 444–445) — «...абсолютно не знаю, як приховати те, про що мене *попросила* Міррина». Таким чином, попри подання у переважній більшості латинських і романських словників дієслова *ōrāre* як лексеми, що у першу чергу означає *говорити*, можемо стверджувати, що тексти, написані

латинською мовою, фіксують це дієслово, як правило, зі значенням *просити*.

Протягом тривалого часу деякими джерелами поширювалася гіпотеза про походження *ōrāre* від латинського іменника *ōs, ōris* (< i.-e. **ōs* — *rom* [29, 784–785]). Не дивно, що такої думки, продиктованої логікою народної етимології, дотримувався Варрон, який писав: “Oro ab ore et perorat et exorat et oratio et orator et osculum dictum” [31, 36] — «Ого походить від *os*, так само як *perorat*, *exorat*, *oratio*, *orator* і *osculum*». Проте пов'язують *ōrāre* з *ōs, ōris* і деякі знані романісти (наприклад, [15, 237–238; 10, 83; 2, 712] та інші).

На користь гіпотези Варрона свідчить семантика самого латинського іменника *ōs, ōris*, оскільки серед його дефініцій є і поет. *мова*, *розмова*, а також *красномовство*, *дар слова* [2, 713]. Проте історична фонетика латинської мови пояснює *r* у формах непрямих відмінків іменника *ōs, ōris* лише регулярним переходом інтервокального індоевропейського *s* в *r*, тоді як *s* фінальне залишається без змін, що і спостерігається у цьому іменнику. А отже, індоевропейське **ōs* — *rom* має цілком логічний розвиток у вигляді латинського *ōs, ōris* із тим самим значенням. Натомість дієслово *ōrāre* походить від зовсім іншого індоевропейського кореня, а саме **ōr-*, **ər-*, який у індоевропейській прамові так само означав *говорити*, а також *кричати*, *викрикувати*, *звати* [29, 781].

Семантичний бік дослідження потребує перевірки, чи не були в індоевропейському просторі утворені дієслова зі значенням *говорити* від **ōs* — *rom*. Побічно це могло б створити доказову базу для потенційної деривації **ōs-* > **ōr-*. Виявляється, що переважна більшість зафіксованих лексем, похідних від кореня **ōs* — *rom*, зберегла первинне значення майже без змін, пор.: хет. *aiš*, род. відм. *iššašš* — *rom*, д.-інд. *āḥ* — *rom*, авест. *āh* — *rom*, с.-ірл. *á* (род. відм.) — *rom*, д.-інд. *oṣṭha* — *губа*, авест. *aošta* — *губа*, лат. *ostium* — *вхід*, *гирло*, прус. *austo* — *rom*, *āustin*, знах. відм. одн. — *морда*, *rom*, лит. *úostas* — *гирло*, ст.-сл. *usta* — *уста*, рос. *устъе* — *гирло*, укр. *вуста*, болг. *уста*, пол. *usta*, хорв. *usne* — *губи* і т.д. [1, 814; 29, 784–785; 22, 835]. Проте є поодинокі випадки у балто-слов'янській гілці індоевропейських мов, коли іменник, що походить від **ōs* — *rom*, ставав основою утворення дієслова мовлення, пор., ст.-сл. **оустити**, **наоустити** — *умовляти*, *переконувати*, д.-рус. **Ѹстити** — *спонукати*, рос. *устить*, *наустить* — *підмовляти*, *спокушати*, лит. *áuščioti* — *базікати*, *теревенити*, *шептатися*, лтс. *aušāt* — *базікати*, *теревенити* [11, 1282; 12, 172–174]. Наведені дієслова не мають широкого значення *говорити*, *розмовляти*, проте вони входять до ЛСГ дієслів мовлення.

Отже, ми не маємо права заявляти, що семантична модель *rom* → *говорити* взагалі невідома, а тому не може вважатися типовою, тобто такою,

що утворює типологію. Матеріал для цього дають і романські мови. Так, іменник *ōs, ōris* не витримав конкуренції з іншими лексемами, які через поширені в народній мові метафору та метонімію прийняли на себе значення *рот*, в мовах західних провінцій, як-от: лат. *bissa* — *щока* (> іт. *bocca*, сард. *bokka*, пров., кат., ісп., порт. *boca*, фр. *bouche* — *рот*), на сході Романії — лат. *rōstrum* — *дзьоб птиці, морда тварини*, презирл. *ника, рило* (> рум. *rost* — *рот*, а в переносному значенні — *мова*), лат. *gula* — *горлянка, горло* (> рум., арум. *gură* — *рот, дар мови*). Цікаво, що латинський іменник *bissa* — *щока* в східнороманських мовах зберіг і розвинув первинні експресивні латинські значення, так, рум. *bisă* означає *щока, сідниці* [3, 319]. У ході подальшої еволюції в західних провінціях спостерігаємо появу старофранцузького дієслова *emboucher* (< *bouche*) — *розмовляти, яке сьогодні втратило значення, пов'язані з мовленням, і використовується лише як приставляти до рота або гнuzдати коня* (нагадуванням про старі дефініції є вислів *tal embouché* — *людина, яка розмовляє грубо*; в старофранцузькій мові вживали також *bien embouché* — *людина, яка розмовляє шляхетно*). В іспанській мові від іменника *boca* утворилося дієслово *boquear* — *відкривати рота, одним із не основних значень якого є вимовляти, багато говорити*. На сході від румунського іменника *rost* утворено дієслово *a rosti* — *вимовляти, розмовляти, говорити*. Поза романським ареалом типологію *рот* → *говорити* підтверджує й історія і.-е. кореня **teǵn̥th* — *щока, рот, який так само, як *ōs* — *рот*, зберіг первинне значення в германських мовах, пор. гот. *tiunþs*, д.-ісл. *тидр, тинп*, д.-англ. *тид*, д.-в.-н. *tund* — *рот* [29, 732–733], але сучасна англійська лексема *mouth* вживається і як іменник зі значенням *рот*, і як дієслово, що означає *говорити урочисто; декламувати, говорити гучно й виразно*. Отже, семантична еволюція, внаслідок якої іменник зі значенням *рот* приводить до появи дієслова мовлення, цілком можлива, проте не у випадку з латинським *ōs, ōris*.

Подібно до лат. *ōrāre* утвореними від **ōr-*, **ǵr-* є такі індоєвропейські дієслова: рос. *орать* — *голосно кричати*, серб. *орити се, орим се* — *відлунюватися* (єдине, за словами О.М. Трубачова, споріднене з російським *орать* утворення на слов'янському ґрунті); д.-інд. вед. *āruati* — *вихвалити*; гр. *ἀρῶμαι* — *молитися, благодати, бажати*, *ἀρῶω* — *кричати, говорити*; хет. *arūwāi* — *шанувати, просити, arīia* — *запитувати, подібно оракулу* [29, 781; 4, 109]. Як видно з наведених прикладів, сьогодні із лексем, що походять від **ōr-*, **ǵr-*, існують у живих мовах тільки слов'янські, грецькі дієслова, а також ті, що продовжують латинське *ōrāre*.

У подальшій еволюції в романському ареалі дієслово *ōrāre* зазнало певних змін. Так, у старофранцузькій мові *orer* було високочастотним

дієсловом і вживалося як у первинних значеннях *просити, молити*, так і в нових, що з'явилися у Середньовіччі — *бажати добра і бажати зла* [25, 427], пор.: “Plour Grinbert et prie et oure” [27, 1886] — «Плаче Грембер, і *просить*, і *благає*»; “En piez se dreche de poor, / Puis si li a oré bon jor” [27, 1469–1470] — «На ноги піднімається від страху, / потім *побав* йому доброго дня».

Після XV ст. дієслово *orer* поступилося місцем іншому дієслову зі значенням *просити* — *prier*, але в XVI ст. його ще можна було зустріти із новим значенням *звертатися з промовою* [26, 448], проте із цією семантикою *orer* з'являється вже як запозичення із класичної латини [14, 510], а у XVIII ст. значення *звертатися з промовою* вже викликало шок у носіїв французької мови. Сучасна французька мова повністю втратила дієслово *orer* і не включає його до своїх словників.

Іспанська та португальська мови зберегли усі латинські значення цього дієслова, проте значення *говорити* іберо-романські мови трансформували у *промовляти, говорити промову*, у словниках це значення фіксується XII ст. для іспанської мови і XIII — для португальської [17, 333; 18, 563]. Незважаючи на книжне походження іспанського *orar*, це дієслово в усі часи було частотним, проте його значення майже завжди пов'язані з релігією. Не дивно, що й пізні народнолатинські тексти, особливо релігійного змісту, містять велику кількість прикладів дієслова *ōrāre* у значенні *просити, благодати, молити*. Так, відомий романіст В. Вянянен, що досліджував, зокрема, текст «Опису подорожі Егерії», пов'язаної, без сумніву, з іспанською латиною, засвідчує 89 прикладів використання дієслова *ōrāre* у значенні *молити* і *ōrātio* у значенні *молитва* [30, 139]. Текст «Пісні про мого Сіда» не дає прикладів дієслова *orar*, проте іменник *oraçion* вживається виключно як *молитва*, пор.: “¡Nuestras oraçiones vayante delante!” [16, 853] — «Нехай наша *молитва* лине вперед!»

Зауважимо, що значення *просити*, хоча і збереглося за *orar* в іберо-романських мовах, є настільки пишномовним, що не спонукає носіїв іспанської та португальської мов до використання цього дієслова. Сучасні значення іспанського і португальського *orar* — *говорити промову; молитися; молити, просити* [20, 1366; 28; 21]. Каталанське *orar* передусім має релігійне значення *звертатися до Бога з молитвами*, друге його значення — це *публічно промовляти* [23, 1238].

Подібна ситуація щодо дієслова *ōrāre* склалася й в італійській мові. Тут *orare* вважається застарілою та книжною лексемою, що передає значення, пов'язані насамперед з релігійною семантикою — *молитися, виголошувати урочисту промову, благодати (божество), випрошувати, вимолювати* [24]. Із цими значеннями *orare* часто зустріча-

ється у Данте, пор.: "...ma de li occhi facea sempre al ciel porte, / orando a l'alto Sire, in tanta guerra, / che perdonasse a' suoi persecutori" [19, 111–113] — «...але він очима відчиняв двері до неба і просив Господа, щоб у цій боротьбі він вибачив його гнобителів».

Таким чином, навіть тексти, написані староіталійською мовою, демонструють, що від значення *говорити* на італо-романському ґрунті не лишилося й сліду, та навіть значення *просити* в широкому сенсі не збереглося у сучасного дієслова *orare*.

Аналіз семантики латинського дієслова *orāre* продемонстрував, що давнє індоєвропейське значення кореня **or-*, **ar-* (*говорити*) є похідним від значення, пов'язаного з релігійним обрядом звернення до богів із проханнями. На італійському ґрунті значення *говорити* вийшло на перше місце в класичній і народній латинській мові, в старих романських мовах ця тенденція частково збереглася, проте подальший розвиток лексеми призвів до повернення первинного значення із втратою частотності у використанні дієслова і з його пересуванням на периферію семантичного об'єднання.

Еволюція значення від *молити*, *молитися* до *говорити* спостерігається й на прикладі іншої і.-є. лексеми, що використовувалася на позначення релігійного обряду жертвопринесення, а саме: **meldh* — *промовляти молитовні слова до Бога, молитися* [29, 722]. Рефлекси **meldh* доводять простежену нами можливу тенденцію до трансформації значення від *молити*, *молитися* до *говорити*, пор.: з одного боку, хет. *malda(i)* — *молитися, просити богів приношенням жертви*, вірм. *tal'tet* — *молити, бажати добра*, лит. *maldyti, malday* — *благати, meldžiū* — *просити, молитися*, псл. **modliti* — *звертатися із проханням до божества, здійснюючи жертвні обряди, приносячи в жертву худобу, їжу, напої*, ст.-сл. *moliti* — *молитися*, д.-рус. *молить* — *молити, приносячи жертву*, рос. *молить* — *просити, благати*, а з іншого — германські лексеми, в яких відбулася зазначена семантична еволюція, як-от: д.-сакс. *meldōn* — *оголошувати, повідомляти, видавати*, д.-англ. *meldian* — *оголошувати, пояснювати*, д.-в.-н. *meldōn, meldēn* — *оголошувати, доповідати, розповідати*, нім. *melden* — *повідомляти, сповіщати, розповідати, говорити* < герм. **malþjan* — *говорити (урочисто)* [5, 87–92; 1, 803].

В'яч. Вс. Іванов, згадуючи одну зі статей Е. Лароша, звертає увагу на чітку паралель у семантиці хетської і слов'янської лексем, пор.: «...хет. *malda(i)*-, на відміну від інших синонімічних хетських дієслів, означало "обіцянку принести жертву, спрямовану до божества для того, щоб вимолити в нього благодіяння". Таким чином, значення цього дієслова в хетській мові точно відповідає значенню "про-

сити, благати через пожертвування", яке було встановлено для загальнослов'янського **modliti* на підставі порівняння з такими словами, як рос. діалектне *молити* "різати, колоти тварин за відомим обрядом"» [7, 26]. Лексема **modliti* дала ряд слов'янських слів, що входять сьогодні до ЛСГ дієслів мовлення зі значенням *просити*, пор. укр. *молити*, рос. *молить*, болг. *моля*, макед. *моли* — *просити, благати*, серб. *молити(се)* — *молити(ся), просити*, пол. *modlić* — *звертатися з молитвами до Бога; благати, просити* [5, 89–90]. За висновками В'яч. Вс. Іванова, порівняння значень хетського і слов'янських дієслів доводить правильність висновку про те, що слов'янське дієслово **modliti* мало значення, пов'язане з язичеською релігією давніх носіїв цих мов (пор. чес. *modla* — *ідол, кумир*).

У той же час, як ми зазначали, є інші споріднені і.-є. слова, котрі не мають у своїй семантичній структурі релігійної компоненти, пор.: д.-сакс. *meldōn* — *оголошувати, сповіщати*, д.-англ. *meld* — *оголошення, сповіщення, meldian* — *оголошувати, пояснювати*, д.-в.-н. *melda* — *донос, meldōn, meldēn* — *оголошувати*, нім. *melden* — *повідомляти, сповіщати, доповідати*, герм. **melþō* — *кликати, прикликати* [5, 90]. У цих германських словах, так само як і в хетській лексемі, що означає також *урочисто заявляти*, «очевидний вихід у передрелігійну семантику» [13, 202]. О.М. Трубочов вважає, що в поданих *verba dicendi* релігійне значення ще не викристалізувалося. На його думку, викладена гіпотеза «дещо міняє й погляди на природу мовного табу: вчені, здається, більше звикли вважати, що мовні заборони практикуються відносно вже існуючої лексики. У цьому можна засумніватися, висунувши у дусі думок, що розвиваються тут, положення про те, що заборони старіші за слова (виділено О.М. Трубочовим)» [13, 202].

Пояснення появи або відсутності мовного значення у розглянутих лексем може полягати і в наступній тезі: якщо в доісторичну добу жертвопринесення не передбачало вербального висловлення, а сутність сакральних дій полягала у покладанні на вівтар тварин, їжі тощо, у скропленні жертви вином, у інших діях, що були проявом мовчазного звернення до богів, то в подальшому такі магічні ритуали були замінені на вербальні звернення, тобто на молитву, що вимовляється словами. Саме так мовна семантика може розглядатися як вторинна щодо первісної обрядової, що не пов'язана з мовленням.

Аналіз походження і семантичної еволюції дієслова *orāre* ілюструє значеннєву трансформацію *молити* → *говорити*, яка є одним із зафіксованих варіантів усталення значення *говорити* як в романському мовному просторі, так і за його межами. Завданням сучасної семасіології, або принаймні одним з них, є укладання словників

(каталогів, реєстрів тощо) семантичних переходів (трансформацій, типологій тощо) лексики будь-якого значення на матеріалі будь-якої мови.

Про це давно говорять, проте попереду ще багато роботи, яка має довести універсальність семантичної еволюції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамкрелідзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т.В. Гамкрелідзе, Вяч. Вс. Иванов. — Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. — Ч. I–II. — 1328 с.
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. — М. : Русск. яз., 1976. — 1096 с.
3. Десницкая А.В. Сравнительное языкознание и история языков / А.В. Десницкая ; [отв. ред. В.П. Нерознак]. — Л. : Наука, 1984. — 278 с.
4. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. — Вып. 32. — М. : Наука, 2005. — 261 с.
5. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. — Вып. 19. — М. : Наука, 1992. — 254 с.
6. Зализняк А.А. Русская семантика в типологической перспективе / А.А. Зализняк. — М. : Языки славянской культуры, 2013. — 640 с. — (Studia philologica).
7. Иванов Вяч. Вс. О значении хеттского языка для сравнительно-исторического исследования славянских языков / Вяч. Вс. Иванов // Вопросы славянского языкознания / [отв. ред. С.Б. Бернштейн]. — М. : Изд-во АН СССР, 1957. — Вып. 2. — С. 3–28.
8. Мікіна О.Г. Историко-семасіологічне дослідження латинських і романських дієслів мовлення на індоєвропейському фоні : моногр. / О.Г. Мікіна. — Донецьк : Юго-Восток, 2012. — 450 с.
9. Мікіна О.Г. Про шляхи формування методики семасіологічних студій / О.Г. Мікіна // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / Донецький нац. ун-т ; [гол. ред. А.П. Загнітко]. — Донецьк : ДонНУ, 2014. — Вип. 28. — С. 187–193.
10. Пизани В. Этимология (история, проблемы, метод) / В. Пизани ; [пер. с итал. Д.Э. Розенталя]. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 184 с.
11. Срезневский И.И. Материалы для Словаря древнерусского языка : в 3 т. / И.И. Срезневский. — М. : Книга, 1890–1912. — Т. III. — Ч. 1–2. — 1903–1912. — [4] с., 1684 стб., Доп. 272 стб., 13 с.
12. Топоров В.Н. Прусский язык. Словарь / В.Н. Топоров ; [отв. ред. Вяч. Вс. Иванов]. — М. : Наука, 1975. — Т. 1: А–D. — 399 с.
13. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования / О.Н. Трубачев. — М. : Наука, 2003. — 489 с.
14. Bloch O. Dictionnaire étymologique de la langue française / O. Bloch, W. Von Wartburg. — P. : Quadrige / PUF, 2004. — 682 p.
15. Bréal M. Dictionnaire étymologique latin / M. Bréal, A. Bailly. — Paris : Hachette, 1885. — 465 p.
16. Cid — Cantar de Mío Cid [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.los-poetas.com/e/cid.htm>. — Дата звернення: 19.03.2017.
17. Corripio F. Diccionario etimológico general de la lengua castellana / F. Corripio. — Barcelona : Bruguera, 1974. — 511 p.
18. Cunha A.G da. Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa / G. da Cunha. — Rio de Janeiro : Editora Nova Fronteira, 2003. — 940 p.
19. Dante Alighieri. La Divina Commedia. Purgatorio [Електронний ресурс] / Dante Alighieri. — Режим доступу : <http://ladante.it/DanteAlighieri/hochfeiler/purgator/testo/pg15.htm>. — Дата звернення: 10.06.2017.
20. Diccionario del uso de español en España y America / [red. Aguilar España D., Barrio Estévez L. del, Brossa Sábada I. M. y otros]. — Barcelona : VOX, SPES Editorial, 2002. — 2022 p.
21. Dicionário Priberam da Língua Portuguesa [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.priberam.pt/> — Дата звернення: 19.03.2017.
22. Ernout A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots / [3ème éd.] / A. Ernout, A. Meillet. — Paris : C. Klincksieck, 1951. — [XXII], 1385 p.
23. Fabra P. Diccionari general de la llengua catalana / P. Fabra. — Barcelona : Edhasa, 1986. — 1787 p.
24. Grande Dizionario Italiano di Gabrielli Aldo [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.grandidizionari.it>. — Дата звернення: 19.03.2017.
25. Greimas A.J. Dictionnaire de l'ancien français. Le Moyen Age / A.J. Greimas. — Paris : Larousse, 1994. — 630 p.
26. Greimas A.J. Dictionnaire du moyen français / A.J. Greimas, T.M. Keane. — Paris : Larousse, 2001. — 668 p.
27. Le Roman de Renart / [introduction, notes, bibliographie et chronologie par J. Dufournet]. — Paris : GF Flammarion, 2003. — 505 p.

28. Moliner M. Diccionario de uso del español [Електронний ресурс] / M. Moliner — Madrid : Gredos, 2003. — Edición en CD ROM Windows 95.
29. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. — Bern, München : Francke Verlag, 1959. — Bd. I. — 1182 S.
30. Väänänen V. Le journal épître d'Egérie (*Itinerarium Egeriae*). Etude linguistique / V. Väänänen. — Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia, 1987. — 177 p.
31. Varron. La langue latine / Varron : [traduit et commenté par P. Flobert]. — Paris : Les belles lettres, 1985. — T. II. — L. VI. — 183 p.
32. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch / A. Walde, J.B. Hofmann. — Heidelberg : Carl Winter, 1938–1956. — Bd. 1–2.

REFERENCES

1. Gamkrelidze, T.V. (1984). Indoieuropeiskii yazyk i indoieuropeitsy. Rekonstruktsiia i istoriko-tipologicheskii analiz praiazyka i protokultury [Indo-European Language and Indo-Europeans. Reconstruction and Historical-Typological Analysis of Protolanguage and Protoculture]. Tbilisi : Izd-vo Tbilisskogo un-ta, Ch. I–II, 1328 p.
2. Dvoret'skii, I.Kh. (1976) Latinsko-russkii slovar [Latin-Russian dictionary]. Moscow: Russk. yaz., 1096 p.
3. Desnitskaia, A.V. (1984). Sravnitelnoie yazykoznaniiie i istoriia yazykov [Comparative Philology and History of Languages]. V.P. Neroznak (Ed.). Lviv : Nauka, 278 p.
4. Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov. (2005). Praslavianskii leksicheskii fond [Slavic Languages Etymological Dictionary. Proto-Slavic Vocabulary]. Moscow : Nauka, 32, 261 p.
5. Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov. (1992). Praslavianskii leksicheskii fond [Slavic Languages Etymological Dictionary. Proto-Slavic Vocabulary]. Moscow : Nauka, 19, 254 p.
6. Zalizniak, A.A. (2013) Russkaia semantika v tipologicheskoi perspektive [Russian Semantics in Typological Perspective]. Moscow : Yazyki slavianskoi kultury, 640 p.
7. Ivanov, Viach. Vs. (1957) O znachenii khett'skogo yazyka dlia sravnitelno-istoricheskogo issledovaniia slavianskikh yazykov [About Importance of the Hittite for the Comparative-Historical Study of Slavic Languages] Voprosy slavianskogo yazykoznaniiia. S.B. Bernshtein (Ed.). Moscow : AN SSSR, 2, 3–28.
8. Mikina, O.H. (2012) Istoryko-semasiolohichne doslidzhennia latynskykh i romanskykh diiesliv movlennia na indoieuropeiskomu foni [Historical-Semasiological Study of the Latin and Romance Verbs of Speech on the Indo-European Ground]. Donetsk : Yuho-Vostok, 450 p.
9. Mikina, O.H. (2014) Pro shliakhy formuvannia metody semasiolohichnykh studii [About the Ways of Forming Methodology of Semasiological Studies]. Lnhvistychni studii. Donetskyyi nats. un-t, 28, 187–193.
10. Pizani, V. (2001). Etimologiiia (istoriia, problemy, metod) [Etymology (History, Problems, Method)] (D.E. Rozentalia Trans) Moscow : URSS, 184 p.
11. Sreznevskii, I.I. (1890-1912). Materialy dlia Slovaria drevnerusskogo yazyka [Materials for the Old Russian Language Dictionary]. (Vols 1-3). Moscow : Kniga, V. III. (Ch. 1–2), 1903–1912, [4] s., 1684 stb., Dop. 272 stb., 13.
12. Toporov, V.N. (1975). Prusskii yazyk. Slovar [Prussian Language. Dictionary]. Viach. Vs. Ivanov (Eds). Moscow : Nauka, V. 1: A–D, 399.
13. Trubachev, O.N. (2003). Etnogenez i kultura drevneishikh slavian. Lingvisticheskie issledovaniija [Ethnogenesis and Culture of the Earliest Slavs. Linguistic investigations]. Moscow : Nauka, 489 p.
14. Bloch, O., & W. Von Wartburg. (2004). Dictionnaire étymologique de la langue française. P. : Quadriga / PUF, 682 p.
15. Bréal, M., & Bailly, A. (1885). Dictionnaire étymologique Latin. Paris: Hachette, 465 p.
16. Cid — Cantar de Mío Cid. Retrieved from <http://www.los-poetas.com/e/cid.htm>
17. Corripio, F. (1974). Diccionario etimológico general de la lengua castellana. Barcelona: Bruguera, 511 p.
18. Cunha, A.G da. (2003). Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa. Rio de Janeiro : Editora Nova Fronteira, 940 p.
19. Dante Alighieri. La Divina Commedia. Purgatorio. Retrieved from <http://ladante.it/DanteAlighieri/hochfeiler/purgator/testo/pg15.htm>
20. Aguilar España D., Barrio Estévez L. del, Brossa Sábada I. M. (Eds) (2002). Diccionario del uso de español en España y America. Barcelona : VOX, SPES Editorial, 2022 p.
21. Dicionário Priberam da Língua Portuguesa. Retrieved from <http://www.priberam.pt/>
22. Ernout, A., & Meillet, A. (1951). Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots (3ème éd.). Paris : C. Klincksieck, XXII, 1385 p.
23. Fabra, P. (1986). Diccionari general de la llengua catalana. Barcelona : Edhasa, 1787 p.
24. Grande Dizionario Italiano di Gabrielli Aldo. Retrieved from <http://www.grandidizionario.it>

25. Greimas, A.J.(1994). Dictionnaire de l'ancien français. Le Moyen Age. Paris : Larousse, 630 p
26. Greimas, A.J., & Keane, T. M. (2001). Dictionnaire du moyen français. Paris : Larousse, 668 p.
27. Le Roman de Renart (2003). (Introduction, notes, bibliographie et chronologie par J. Dufournet). Paris : GF Flammarion, 505 p.
28. Moliner, M. (2003). Diccionario de uso del español. Madrid: Gredos, edición en CD ROM Windows 95.
29. Pokorny, J. (1959). Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, München : Francke Verlag, L., 1182 p.
30. Väänänen, V. (1987). Le journal épître d'Egérie (Itinerarium Egeriae). Etude linguistique. Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia, 177 p.
31. Varron. (1985). La langue latine / Varron (P. Flobert Trans). Paris : Les belles lettres, V. II., L. VI., 183 p.
32. Walde, A., & Hofmann, J. B. (1938–1956). Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg: Carl Winter, Bd. 1–2..

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ ПІВНІЧНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА)

Видайчук Т.Л.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
t.vydaichuk@kubg.edu.ua

У статті проаналізовано найбільш релевантні для говору Східного Полісся особливості вокалізму та консонантизму, на підставі яких здійснюється членування поліського ареалу. Матеріалом дослідження стали фольклористичні записи Бориса Грінченка. Мовні факти свідчать про те, що Новгород-Сіверщина та Чернігівщина розвивались у рамках загальноукраїнського мовного становлення: ареал фіксує і фонетичні риси праслов'янської доби, і різні етапи історичних звукових змін, і вплив сусідніх мов, і участь у становленні та стандартизації літературної мови. Аналізовані тексти підкреслюють (лінгвально та етнокультурно) наявність у їхніх авторів специфічної мовної свідомості та відчуття приналежності до українського етносу.

Ключові слова: північне наріччя, східнополіський говір, вокалізм, консонантизм, Борис Грінченко, етнографічна спадщина, фольклорний текст.

Видайчук Т.Л.

Фонетические особенности восточнополесского говора северного наречия украинского языка (на материале этнографического наследия Бориса Гринченко)

В статье проанализированы наиболее релевантные для говора Восточного Полесья особенности вокализма и консонантизма, на основе которых осуществляется разделение полесского ареала. Материалом исследования стали фольклористические записи Бориса Гринченко. Языковые факты свидетельствуют о том, что Новгород-Северский и Черниговский регионы развивались в рамках общеукраинского языкового становления: зафиксированы фонетические особенности и праславянского периода, и разные этапы звуковых изменений, и влияние языков-соседей, и участие в становлении и стандартизации литературного языка. Проанализированные тексты подчеркивают (лингвально и этнокультурно) наличие у их авторов своеобразного языкового сознания и чувства причастности к украинскому этносу.

Ключевые слова: северное наречие, восточнополесский говор, вокализм, консонантизм, Борис Гринченко, этнографическое наследие, фольклорный текст.

Yydaichuk T.L.

Phonetic features of the Eastern Polissian dialect of Ukrainian (on the basis of Borys Grinchenko's folkloristic records)

The article analyses features of vocalic and consonantal systems most relevant to the Eastern Polissian dialect of Ukrainian. Primary attention is paid to the phonetic peculiarities that are traditionally employed as markers of the Polissian dialect's area boundaries. Research data are collected from Borys Grinchenko's folkloristic records. There is lingual evidence to the fact that Novhorod-Siverskyi and Chernihiv dialect zones synchronically evolved within all-Ukrainian language formation. Phenomena pertaining to the investigated dialect areas reflect phonetic features of pre-Slavic period. The article addresses the dialects' historical sound changes and influence of neighboring languages, and participated in the development and standardization of the literary language. The analyzed texts are interpreted as carriers of specific "lingual consciousness" that provides a sense of belonging to the Ukrainian nation.

Key words: Northern dialect, Eastern-Polissian dialect, vocalic system, consonantal system, Borys Grinchenko, ethnographic heritage, folkloristic text.

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвальні межі Полісся та мовні особливості цього регіону вчені почали виділяти ще у XVIII ст. (О. Шафонський, О. Павловський,

М. Максимович, Я. Головацький, П. Житецький, О. Потебня, К. Михальчук, М. Дурново). Діалектологів нашого часу (І. Винниченка, І. Матвіяса, Ф. Жилка, Ф. Климчук, Г. Козачук,

Т. Назарову, О. Скопненка) цікавить роль північного наріччя у формуванні літературної мови [2]. У зв'язку з тим, що мовна практика носіїв діалекту позначена поступовим, але закономірним процесом «вирівнювання діалектних мовних систем у напрямку до поширеного стандарту — літературної мови» [11, 26], який є об'єктивним і невідворотним, наявність сьогодні, на початку XXI ст., поліської говірки є фактом, а значить, і об'єктом синхронного і діахронного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному українському мовознавстві проблеми діалектогенезу вважаються одними з найскладніших. Дослідники і досі не дійшли певної згоди щодо характеру старожитніх українських наріч і говорів, серед яких і східнополіські говори північного наріччя. Учені різних поколінь виходять із діаметрально різних позицій: одні відносять членування українського мовного континууму до доби східнослов'янських племен та їхніх племінних діалектів (К. Михальчук, В. Ганцов, Ф. Жилко, І. Матвіяс, Г. Півторак, О. Скопненко), а інша група мовознавців вважає, що нинішнє співвідношення визначальних говіркових ізоглос українського лінгвального простору в основному було завершено не пізніше XVII ст. (М. Наконечний, В. Німчук).

Формування мети і завдань статті. Метою пропонованої історико-діалектологічної статті є дослідження особливостей східнополіського говору (з проєкцією на їх генезу), зафіксованих у матеріалах етнографічної спадщини Б. Грінченка, зокрема у зібраних ним у Північному Лівобережному Поліссі народних піснях різного змісту. Певна річ, проблема формування і розвитку східнополіського говору північного наріччя має вивчатися не лише на фонетичному та фонологічному рівнях, а й враховуючи дані лексики, словотворення, словозміни, формотворення, синтаксису та фразеології. Однак для дослідження генези мовних систем, як підкреслює В. Коломієць, свідчення фонетики є найважливішими «за своїм значенням для порівняльно-історичного мовознавства, за ступенем показовості і надійності відповідних наукових результатів» [7, 70].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, історична діалектологія досягає найвищих результатів, застосувавши паралельно ретроспективне дослідження сучасних говірок і мовних фактів писемних пам'яток різного часу розгляданого ареалу. Сучасна лінгвістика часто не дає змоги оперувати достатньою кількістю мовних фактів із корпусу писемних джерел через високу уніфікованість кириличної графіки, уникання писарями простонародних мовних рис, а ближче до нашого часу — наслідування стандарту літературної мови. З огляду на це етнографічні матеріали Б. Грінченка, зібрані у Чернігівській та сусідній із нею губерніях, розміщені у III томі «Пісні», видрукувані у 1899 р., є цін-

ним та плідним матеріалом для дослідження фонетичних рис східнополіського говору північного наріччя і фактично вперше вводяться у науковий обіг. Укладач у передмові пише: «Относительно языка я старался передать особенности записей со стороны фонетической» [3, 16–17]. Тому етнографічна спадщина Б. Грінченка фіксує унікальні старожитні риси східнополіського (лівобережного) говору північного наріччя української мови. Із максимальною достовірністю, використовуючи фонетичний принцип правопису та знаки українського та російського варіантів кирилиці, збережені самим укладачем пісні та передані його респондентами М. Рклицьким, Г. Неводовським, П. Теремцом живомовні особливості Новгород-сіверського, Чернігівського та Городнянського повітів Чернігівщини.

Ілюстративний матеріал статті — фольклорні записи етнографічних матеріалів. Посилання на них здійснюється у круглих дужках, де першою цифрою є номер пісні у збірнику, а другою цифрою через кому — сторінка книжки етнографічних матеріалів. Виявлені фонетичні особливості співвідносяться з даними української лінгвістичної географії, зокрема з картами «Атласу української мови. — Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі» [1] (далі — АУМ, I, карта №).

Аналіз говору був здійснений за релевантними особливостями, на підставі яких учені проводять членування поліського ареалу.

1. На місці наголошеного [о] (етимологічного *о та *е > о після шиплячих) у нових закритих складах виступає:

— **дифтонг уо:** *поголуосныйи* (12, 52), *корольуовну* (12, 52), *двуор* (12, 52); *друобним* (12, 52), *муой* (12, 52), *туом* (13, 53), *туой* (25, 63), *Мікуольщину* (54, 79), *вхуодщину* (54, 79), *пуойде* (60, 83), *куонь* (63, 86), *краснуой* (63, 86), *рукавиуом* (68, 88), *буор* (69, 89), *спуод* (69, 89), *піруог* (73, 91), *кужуолку* (80, 93), *куопъ* (80, 94), *пуоткувокі* (119, 111), *вуйско* (134, 117), *первуой* (134, 117), *другой* (134, 117), *третьуой* (134, 117), *стуой* (134, 117), *стуольки* (134, 117), *голуовочку* (135, 117);

— **дифтонг уі:** *корольуивна* (23, 62), *пчуилка* (53, 78), *руид* (67, 88), *гуілечку* (90, 99), *дубруівонько* (153, 124), *неробуітнице* (153, 124), *кукуібітниця* (153, 124);

— **монофтонг о,** що зберігся у цій позиції: *мурожок* (83, 93), *пирожок* (83, 93), *паробочков* (153, 125);

— **монофтонг у:** *пуд хвуст* (87, 95), *корувки* (87, 95), *пудпала* (120, 111).

Найбільш часто в аналізованому матеріалі трапляється у відповідній позиції дифтонг **уо** — у 70 % зафіксованих мовних одиниць; у 15 % — дифтонг **уі**, монофтонги **о** або **у** — у 7,5 % кожний. Таку ж ситуацію бачимо і в матеріалах АУМ, I, к. 58–61.

Ці вияви еволюції давніх *o та *e в [i] становлять одну з визначальних рис української мови з-поміж інших слов'янських. Зафіксовані Б. Грінченком у Східному Поліссі фольклорні тексти яскраво презентують старожитні наголошені та закриті звуки у вигляді дифтонгів. Користуючись фонетичним принципом письма і кирилицею, з її російським та українським буквено-звуковим значенням водночас, Б. Грінченко не порушив традиції передачі у писаному тексті дифтонгів Полісся. У такий же спосіб вони передавались у Четві 1489 р., у ділових документах з цього регіону, зокрема у Бориспільській та Пирятинській актових книгах XVII ст.

2. Рефлексія *ě. Ятевими конституантами Східне Полісся представлене так: під наголою — *і́е, уи, уї, у, е* [АУМ, I, к. 3, 5, 7; 11, 115–117]; у ненаголошеній позиції — *і, е, u/i, a/e* [АУМ, I, к. 11, 12; 11, 115–117].

Щоби передати дифтонги, Б. Грінченко та його респонденти використовували букву **ь** у поєднанні з іншими літерами. Під цією графемою збирачі пісень услід за російською традицією розуміли [e]. Але комбінація **ь** з іншими графемами дала змогу чітко і вдало показати її переважаюче дифтонгічне звучання на Поліссі: *бі́льымъ зелі́зомъ* (12, 52), *і́нде* (12, 52), *неві́ьхночка* (12, 52), *табі́ь* (12, 52), *плыві́ьте* (13, 53), *стрі́ьлочка* (13, 53), *моі́ь ді́ьвки* (13, 53), *цві́ьтомъ* (13, 53), *мі́ьрняго* (23, 63), *рі́ьченька* (25, 63), *ві́ьтру* (59, 82), *сві́ьтитъ* (59, 82), *бі́ьлогрривенькій* (63, 84), *сі́ьдломъ осі́ьдлавъ* (63, 84), *кві́ьтки* (63, 85), *сустрі́ькае* (63, 85), *церкові́ь* (68, 88), *ві́ьстонька* (69, 89), *леті́ьли* (73, 99), *спі́ью* (73, 99), *верті́ьла* (80, 92), *лі́ьсь* (120, 111), *понеді́ьлочка* (134, 117), *барві́ьночокъ* (134, 117).

Давній *ě у збірнику пісень було передано і традиційною графемою **ь**: *теб́ь* (16, 55), *по́ьдима* (16, 55), *па́ьдя* (16, 55), *объ́ьды* (54, 79), *ся́ьстры* (54, 79), *свѣ́ьтитъ* (60, 82), *краснѣ́ьиши* (60, 82), *собѣ́ь* (63, 85), *летѣ́ьла* (88, 88), *перелѣ́ьзла* (101, 104), *насмѣ́ьялися* (100, 104), *дѣ́ьдъ* (127, 113), *тѣ́ьло* (130, 114), *нядѣ́ьль* (130, 114), *болѣ́ьло* (130, 114), *двѣ́ь дѣ́ьвутки* (218, 154).

На рефлекс [i] вказує плутання літер **ь** та **и** у тексті однієї і тієї самої пісні: *кѣ́ь батьки* (16, 55), *и кѣ́ь батькѣ́ь* (16, 55).

Звучання *ě після губних вдалося встановити, використовуючи діалектологічний атлас [АУМ, I, к. 9]: [м'йес'ац], та через написання лексеми *місяць*: *мѣ́ьсяць* (53, 79), *мі́ьсяць* (59, 82).

Часто на місці *ě писали **и** або **і**: *тоби* (23, 62), *вирни* (57, 80), *немірану* (23, 62), *билѣ́ьиши* (55, 80), *руци* (57, 80), *снигови* (57, 80), *насіемо* (57, 81), *отцу-неньци билу постиль* (57, 81), *головиці* (57, 81), *двори* (58, 81), *витры* (58, 81), *въ поли на раздоли* (63, 84), *світлонька* (64, 86), *копійку* (78, 92), *ой у лузи, лузі* (130, 114), *невисткы* (133, 116).

Рідше *ě був представлений у текстах пісень як [e]: *тарелочку* (53, 78), *слезу, слезы, слезочки* (53, 79), *светлицу* (63, 86), *ведра* (64, 87).

Ще рідше *ě був переданий у тексті ['a] (*вянком* (74, 100), *хлябца* (74, 100), *дѣтей* (213, 152), *пѣки* (215, 152), *дѣвчина* (268, 173)) та дифтонгом *yi* (*царуівна* (23, 62)).

Дослідниця рукописних збірок українських пісень та вішованих творів кінця XVII — початку XVIII ст., писаних латиницею, Н. Маліневська виділяє такі особливості поліського говору при передачі *ě на письмі: *іе, е, и* [8]. Для автора ці графічні передачі є прямою вказівкою на дифтонгічну вимову. Повністю з таким твердженням погодитися не можна. На наш погляд, немає однозначних графічних підстав для розуміння винятково дифтонгічного характеру звучання *ě на цій території. Аналіз етнографічних матеріалів Б. Грінченка підводить до думки про те, що у Східному Поліссі звук мав неоднорідну артикуляцію, адже лише у 56 % випадків у текстах зафіксований дифтонг.

3. Рефлекси *ę. Поліський ізофон *ę > e дає змогу назвати цю територію «екальною зоною», адже [e] на місці *ę домінує [АУМ, I, к. 48, 49, 53]. Переважає [e] і в аналізованих нами фольклорних текстах: *сятее* (5, 45), *розлівсе* (54, 79), *купавсе* (54, 79), *наражавсе* (54, 79), *светые* (54, 78), *паметіті* (60, 83), *светко светкуй* (61, 83), *гледить* (66, 88), *справдивсе* (69, 89), *звеселивсе* (69, 89), *знесли* (80, 93), *не вдавайсе* (134, 117), *ссушіласе* (134, 117), *знуріласе* (134, 117), *колодез* (152, 124).

Проте у піснях, записаних у селах, розташованих дещо південніше Чернігова, закономірно виступає *ę > 'a': *мі́ьсяць* (16, 55), *пѣ́ьть* (49, 75), *взялі* (62, 84), *мята* (65, 87), *підъяточки* (64, 86), *дитяти* (128, 114), *вкидайся* (134, 117), *жаниці* (276, 176).

4. «Акання». У східнополіському говорі виділяється група північних говірок, що лежать «на північ від лінії, проведеної від Дніпра до гирла Снові через Чернігів, та на захід від ріки Снов, та по обидва боки течії Десни» [9, 49]. Важлива риса цієї говіркової зони зафіксована у текстах пісень, записаних Б. Грінченком: перехід ненаголошеного [e] в [a] після ствердливих шиплячих: *с нябѣ́ьос* (4, 44), *пшанычныѣ* (5, 45), *у треттям* (54, 79), *зеляно* (54, 79), *ся́ьстру* (54, 79), *Чарниговъ* (56, 80), *яго* (54, 79), *сяді́ьть* (58, 81), *мяне* (58, 81), *тябі́ь* (58, 81), *жаніті́ься* (58, 81), *будя* (58, 81), *табі́ь* (60, 83), *зямлю* (63, 86), *язюлечки* (65, 87), *бярѣ́ьжу* (102, 105), *нялюби* (102, 105), *набярі* (102, 105), *ня сярді́ься* (102, 105), *ня хітайся* (102, 105), *вязе* (126, 113), *Дясна* (129, 115), *вечар* (129, 115), *вялі́ьть* (189, 137), *свѣ́ькорко сяді́ьть* — *і́ьскося гледі́ьть* (212, 151), *середняго* (213, 152), *се́ьлязень* (213, 152), *вяселля* (216, 153), *дѣ́ьржі́ьсь* (219, 155), *ляжі́ьть* (233, 161), *сяло весе́ьло* (273, 174).

Значно рідше, лише у 11 % випадків так званого «акання», [a] зафіксовано на місці [o]: *хадем з нами* (54, 79), *говорить* (61, 84), *караля* (62, 85), *зробила* (69, 89), *карешок* (69, 90), *карватъ* (128, 114), *невеличкаго* (213, 152).

5. Зміна е > о після історично м'яких приголосних. Уже в XVI–XVII ст., як свідчать пам'ятки української мови і переконують дослідники Д. Гринчишин [4], Г. Півторак [11], В. Мойсієнко [10], у поліських текстах перезвук е > о стає вже неписаною нормою, своєрідним узусом. На сотні прикладів відображення цього явища спостерігається лише незначний відсоток випадків не переходу е > о в цій позиції. Таким чином, ця риса стала однією з найважливіших поліських особливостей у цілому і східнополіських зокрема. Значною мірою представлена вона і в аналізованих нами текстах із вказаною вище закономірністю: *мечом* (14, 54), *Матір Божоя* (54, 79), *жона* (9, 49), *вечор* (63, 84), *Кийова* (56, 80), *барвіночок* (65, 87), *човничок* (66, 88), *шовком* (76, 88), *ек стожочки, так боржочки* (69, 89), *пірожок* (69, 89), *карешок* (69, 89), *кружочок* (68, 88), *пионицю* (70, 90), *жоночками* (91, 99), *жовти* (92, 100), *подруженько* (94, 101). І лише у кількох випадках збирачі пісенного фольклору зафіксували відповідні м'які приголосні і збереження [e]: *шестокрила* (75, 92), *вечерь* (62, 79), *щедрувальниця* (83, 93), *подруженько* (99, 101).

6. Відображення твердості/м'якості приголосних перед голосними переднього ряду. Питання про твердість/м'якість передньоязикових приголосних перед історично дієзними надскладне в славістиці, історії української мови та її діалектології. Ю. Шевельов, дослідивши матеріали пам'яток і діалектів, був упевнений, що тверді передньоязикові приголосні у цій позиції були наявні ще у праслов'янський період і відбилися у протоукраїнській мові [12]. М. Жовтобрюх називав ці приголосні напівпалаталізованими [5]. Л. Калнинь послідовно доводила, що ствердіння шиплячих у цій позиції сталося після занепаду редукованих у мові східних слов'ян, а писарі ще довго намагалися передати на письмі традиційну м'якість спеціальними засобами — крючками або йотацією [6]. В. Мойсієнко вважає, що «випадки спеціального передавання твердості/м'якості попереднього приголосного, що стояв перед е, у північноукраїнських пам'ятках простежити майже неможливо [10, 38].

У досліджуваних нами фольклорних текстах твердість/м'якість передньоязикових можна проаналізувати тільки у тих випадках, коли Б. Грінченко і його респонденти при фіксації пісні записували графами *и* та *ы*, використовуючи з метою достовірної фіксації звучання варіант російської кирилиці. Проте про характер вимови приголосних говорити не доводиться,

адже написання за принципом «передньоязиковий + и» кількісно співвідносяться майже 50 на 50 % із написанням за схемою «передньоязиковий + ы», часто у тих самих випадках.

Схема написання «передньоязиковий + и» не може свідчити про твердість передньоязикових, адже в російській кирилиці *и* вживається на позначення [i], до прикладу: *перелить* (12, 52), *житечко* (12, 53), *злишни паничу Михайло* (13, 53), *чисте* (14, 54), *щирого* (12, 53), *шить* (12, 53), *грошики переличила* (23, 62), *Микульщину* (54, 79), *Богоридица* (54, 79), *Василемъ* (61, 83), *добрий* (61, 83), *спиночку* (61, 85), *хлопчику* (61, 85), *паничу Данилко* (63, 86), *одни сивы* (63, 89), *породила мати сына Василя* (69, 89), *золотымъ хрестомъ хрестила* (69, 89), *кличе* (68, 89), *щиты* (100, 104), *изнявши* (124, 112), *скрипка* (129, 114), *не буду воды пити* (129, 114), *чи* (135, 117), *сткурулася, звертилася* (135, 117), *рубашечки миткалевыйи* (212, 151), *миленьки* (268, 173).

«Передньоязиковий + ы»: *свитлицы* (4, 44), *Хрестытель* (4, 40), *Васылля* (4, 40), *пырогы* (4, 44), *народився* (4, 45), *святытели* (5, 45), *лежыт* (7, 47), *панамы* (9, 48), *мужыкамы* (9, 48), *судыти* (8, 48), *водыты* (8, 48), *робыты* (9, 48), *чысте* (14, 54), *дытя* (18, 56), *зырныця* (18, 56), *разбойныкы* (18, 56), *велькій* (20, 58), *панычу Михалю* (22, 61), *злычный* (22, 61), *не лычышы* (23, 62), *швыденько* (23, 62), *умыватися* (54, 79), *городы* (56, 80), *славны* (56, 80), *добрый* (61, 83), *сивы* (63, 83), *золотым* (69, 89), *шиты* (100, 104), *черныйи бровы* (129, 114), *воды* (129, 114), *сестрыца* (147, 122), *мыленький* (147, 122), *дубыну* (147, 122), *мылойи* (147, 122).

7. Твердість/м'якість р та ц. Писемні північноукраїнські пам'ятки від найдавніших часів фіксують на письмі твердість [p]. Цим вони об'єднуються з пам'ятками білоруської мови. «Найвірогідніше, диспалаталізація *p'*, як і шиплячих та *ц'*, у поліських говорах відбулась під балтійським впливом. Пробившись із теренів Полісся поодинокими написаннями у найдавніших пам'ятках (XI–XII ст.), ця особливість стала домінувати у канцелярській мові Великого князівства Литовського» [10, 42]. Така фонетична особливість системи приголосних зародилась на Поліссі й охопила його повністю. З часом поширилась через писемну мову на український захід і південь, але там розмовною нормою не стала.

Фольклорні тексти східнополіського мовного простору, зафіксовані в етнографічних матеріалах Б. Грінченка, можна назвати, услід за Ю. Карським, «твердоерими»: *вечоръ* (8, 47), *хрестила* (69, 89), *немітрану* (23, 62), *перемітрала* (23, 62), *тры* (23, 62), *зора* (23, 62), *трейтъя* (53, 78), *добры* (53, 78), *Хрыста* (55, 80), *грывочку* (63, 73), *прыхилишы* (135, 117), *шекгера* (80, 87), *вечера* (80, 87).

Поліське наріччя є південною периферією білоруського мовного ареалу — епіцентру твердого [ц]. В аналізованих текстах теж представ-

лена ця риса діалектного консонантизму через вживання відповідних графем після *ц* або через їх відсутність: *сукенця* (23, 63), *месяц* (58, 81), *молодец* (56, 80), *хлопець* (58, 81), *хлопця* (58, 81), *молодця* (58, 81), *мітьсацамъ* (61, 83), *матци* (63, 84), *отцу* (63, 85), *світѣлицу* (63, 85), *воконцом* (129, 114), *дівѣица* (189, 127), *бярома* (218, 154), *танцовать* (127, 113), *хлопцу* (230, 160), *сукенця* (270, 174), *вумніца* (270, 174), *хмарица* (271, 175), *сварица* (271, 175), *женцам* (273, 176). Хоча наявні і випадки з [ц'], м'якість якого передавалась графічно: *пшеницю* (70, 90), *паляниця* (70, 90), *младенця* (37, 70), *зирныця* (18, 56).

8. Протеза, епентеза, афереза. За спостереженням Ю. Шевельова, середньо- та східнополіські говірки належать до ареалу «з помірковано розвиненою протезою» [12, 582]. Нами ж типові для української мови протетичні приголосні зафіксовані доволі показово: *на вочі* (120, 111), *под воконцом* (129, 114), *на нашій гулиці* (125, 112), *на вулиці* (129, 114), *юточка* (134, 117), *чи вуон воре* (135, 117), *вуточка* (213, 151), *вутьяточки* (213, 151), *вумніца* (270, 174).

Рідше довелося виявити епентезу: *трейтѣою* (14, 54), *под ігрушкою* (223, 157), *увзяла* (223, 157), *чорнявійшого* (264, 172), *кудрявійшого* (264, 172), *здоровлячка* (268, 173).

Зовсім спорадично представлена афереза: *’ддала* (67, 88), *’дпроважу* (117, 110).

Інші фонетичні особливості, що не є релевантними для східнополіського говору, не стали предметом дослідження у цій статті. Матеріал показав,

що подальшого і глибшого дослідження потребують відбиті у фольклорних текстах, зібраних Б. Грінченком, фонетичні процеси, словотворчі, граматичні та лексичні особливості.

Висновки. Можна сміливо стверджувати, що Новгород-Сіверщина та Чернігівщина на початку ХХ ст. були поспіль українськими, це підтверджують виявлені особливості української діалектної мови. І це незважаючи на те, що у ХІХ ст. ні національна свідомість автохтонного населення регіону, ні статус і поширеність місцевих говірок не цікавили владу, оскільки в Російській імперії уряд усе східнослов'янське населення вважав російським, а українців та білорусів — лише етнографічними групами російського народу.

Факти свідчать про розвиток аналізованого мовного ареалу у рамках загальноукраїнського мовного становлення.

Історичні події та близькість російської та білоруської територій не вплинули на фонетичну будову східнополіських (лівобережних) говірок. Ці говірки брали адекватну участь у процесах націєтворення кінця ХІХ — початку ХХ ст. Аналізовані тексти лінгвально і етнокультурно підкреслюють наявність у їхніх носіїв специфічної мовної свідомості та відчуття приналежності до українського етносу. Імовірно, тому Б. Грінченко звернув на них увагу, зібрав та видрукував у російськомовному виданні засобами російської кирилиці, але повністю зберігши унікальні ознаки місцевого українського діалектного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : в 3 т. — К. : Наук. думка, 1984. — Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі.
2. Видайчук Т.Л. До проблеми діалектної основи української літературної мови / Т. Видайчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. — 2015. — № 12. — С. 199–204.
3. Грінченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные въ Черниговской и сосѣдних съ ней губернияхъ. Т. III. Песни / Б.Д. Грінченко. — Черниговъ : Типографія губернскаго земства, 1899. — 768 с.
4. Гринчишин Д.Г. Четья 1496 року — видатна конфесійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // ЗНТШ. — 1995. — Т. 229. — С. 251–271.
5. Жовтобрюх М.А. Фонетика / М. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Склярєнко. — К. : Наукова думка, 1979. — С. 65–329.
6. Калнынь Л.Э. Развитие категории твердости и мягкости согласных в русском языке / Л.Э. Калнынь // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. — Т. XIII. — 1956. — С. 121–125.
7. Коломиец В.Т. Значение данных сравнительно-исторической фонетики для исследования славянского этногенеза / В.Т. Коломиец // Слов'янське мовознавство. ІХ Міжнародний з'їзд славістів : доповіді. — К. : Наукова думка, 1983. — С. 70–86.
8. Маліневська Н.П. Фонетична система української мови ХVІІ — початку ХVІІІ ст. (за текстами пісень, записаних лагиницею) : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01 / Н.П. Маліневська. — К., 2000. — 171 с.
9. Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори / І.Г. Матвіяс. — К. : Наукова думка, 1990. — 168 с.
10. Мойсієнко В.М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підруч. / В.М. Мойсієнко. — К. : ВЦ «Академія», 2016 р. — 284 с.

11. Півторак Г.П. Формування та діалектна диференціація давньоруської мови / Г.П. Півторак. — К. : Наук. думка, 1988. — 278 с.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка ; ред. Л. Ушкалов. — Х. : АКТА, 2002. — 1054 с.

REFERENCES

1. Matviias, I.H. (ed), Zakrevska, Ya.V., Zaleskyi, A.M., Marchuk, N.Y., Nazarova, T.V., Prylypko, N.P. (1984). *Atlas ukrayinskoï movy, vol. 1: Polissa, Serednia Naddnyprianshchyna i sumizhni zemli* [Atlas of Ukrainian language], Kyiv, Naukova dumka (in Ukrainian).
2. Vydaichuk, T.L. (2015). Do problemy dialektnoi osnovy ukraïnskoï literaturnoi movy [To the Problem of Dialectical Background of the Ukrainian Literary Language]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 10. Problemy hramatyky i leksykologii ukraïnskoï movy, no 12*, S. 199–204 (in Ukrainian).
3. Grinchenko, B.D. (1899). *Etnograficheskie materialy, sobrannyye v Chernigovskoi i sosednikh s nei guberniiakh*. Chernigov, Tipohrafiia hubernskaho zemstva, 768 s. (in Russian).
4. Hrynchysyn, D.H. *Chetia 1496 roku — vydatna konfesijna pamiatka ukraïnskoï movy* [Chetia 1496 is a Confessional Outstanding Monument of Ukrainian language]. *Zapysky naukovoï tovarystva imeni Tarasa Shevchenka* [Notes Scientific Society Shevchenko], 1995, no 229, s. 251–271 (in Ukrainian).
5. Zhovtobriukh, M.A., Rusanivskyi V.M., Skliarenko V.H. (1979). *Istoriia ukraïnskoï movy. Fonetyka* [History of the Ukrainian Language. Phonetics]. Kyiv, Naukova dumka, s. 65–329 (In Ukrainian).
6. Kalnyn, L.E. *Razvitie kategorii tverdsti i miahkosti soglasnykh v russkom yazyke* [Development of the Category of Hardness and Softness of Consonants in Russian]. *Uchenyie zapiski Instituta slavianovedeniia AN SSSR* [Scientific Notes of the Institute of Slavic Studies of the USSR Academy of Sciences], 1956, vol. 13, s. 121–125 (in Russian).
7. Kolomyets, V.T. *Znachenie dannykh sravnitelno-istoricheskoi fonetiki dlia issledovaniia slavianskogo etnogeneza* [The Significance of the Data from Comparative-Historical Phonetics for the Study of Slavic Ethnogenesis]. *Slovianske movoznavstvo. Vosmyi mizhnarodnyi zizd slavistiv. Dopovidi* [Slavic Linguistics. Eighth International Congress of Slavic. Reports], Kyiv, Naukova dumka, 1983, s. 70–86 (in Ukrainian).
8. Malinevska, N.P. (2000) *Fonetychna systema ukraïnskoï movy 17 — pochatku 18 stolitt (za tekstamy pisen, zapysanykh latynytseiu)*. Dokt, Diss. [Phonetic System of the Ukrainian Language of the 17th — the beginning of the 18th century (by the texts of songs in Latin script). Dokt, Dys.]. Kyiv, 2000, 171 s. (in Ukrainian).
9. Matviias, I.H. (1990). *Ukraïnska mova ta ii hovory* [Ukrainian Language and Dialects]. Kyiv, Naukova dumka, 168 s. (in Ukrainian).
10. Moisiienko, V.M. (2016). *Istorychna dialektolohiia ukraïnskoï movy. Pivnichne (poliske) narichchia* [Historical Dialectology of Ukrainian. North (Polisky) dialect]. Kyiv, Akademia, 284 s. (in Ukrainian).
11. Pivtorak, H.P. (1988). *Formuvannia ta dialektna dyferentsiatsiia davnoruskoi movy* [The Formation and Differentiation of Ancient Dialect Language]. Kyiv, Naukova dumka, 278 s. (in Ukrainian).
12. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukraïnskoï movy* [Historical Phonology of the Ukrainian Language]. Kharkiv, AKTA, 1054 s. (in Ukrainian).

АКТАНТНА СПРЯМОВАНІСТЬ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВНИХ СУФІКСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лакно Н.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
n.lakhno@kubg.edu.ua

У статті наголошено на здатності дієслівних суфіксів визначати функціональну характеристику придієслівних актантів завдяки експлікації акціонально-видових та фазових характеристик дієслова, проілюстровано перерозподіл актантних функцій унаслідок семантичних процесів, розглянуто особливості взаємодії суфікса з контекстом. Також визначено роль дієслівних суфіксів у формуванні таких фундаментальних лексико-граматичних категорій, як вид і стан.

Ключові слова: суфікс, актантний розподіл семантики, генеративна функція, акумулятивна функція, гібридна функція, актанти-поширювачі.

Лакно Н.В.

Актантная направленность семантики глагольных суффиксов в украинском языке

В статье сделан акцент на способности глагольных суффиксов определять функциональную характеристику приглагольных актантов за счет экспликации акционально-видовых и фазовых характеристик глагола, проиллюстрировано перераспределение актантных функций в результате семантических процессов, рассмотрены особенности взаимодействия суффикса с контекстом. Также определена роль глагольных суффиксов в формировании таких фундаментальных лексико-грамматических категорий, как вид и залог.

Ключевые слова: суффикс, актантное распределение семантики, генеративная функция, аккумулятивная функция, гибридная функция, актанты-распространители.

Lahno N.V.

Actant focus of verbs' suffixes' semantics

The functional-semantic category of actant distribution of verb's semantics is not investigated in Ukrainian linguistics. The article considers argument characteristics of affixes, particularly suffixes.

We register the ability of the verbal suffixes to explicate actants' functional characteristics, primarily those of aspect and phase. The paper tackles various actant characteristics of verbs' lexico-semantic variants that reveal the connection between the suffixes' morphological-semantic variants and generative, accumulative and hybrid functions of actants.

Semantics of suffixes is identified by matching verbs with different suffixes but identical motivators. Synonymic and paronymic correlations in such pairs were detected. The article considers actants' functions' redistribution triggered by replacement of suffixes. Verbs with synonymous suffixes primarily denote a subject's active action or its impact upon another one and correlate with the generative function of the actants.

Synonymic suffixes are mostly non-resulting, non-terminative and functionally independent. Cognate verbs in such oppositions are marked by semantics' identical actant distribution.

Suffixes of cognate verbs in paronymic mappings determine verbal actants' different functions, since they refer to actions that vary in terms of being terminative / non-terminative, active / passive.

The article highlights actant functions' redistribution caused by semantic processes.

Special attention is paid to the interaction of suffix and context: on the one hand, the suffix shapes the word's semantics that appears to be loosely dependent on the context, on the other hand, the suffix may be modified under the influence of the context.

The article also demonstrates the impact of verbal suffixes upon the formation of the functional-semantic category of argument distribution as well as verbs' semantics and fundamental lexico-grammatical categories of mood and voice.

Key words: suffix, actant division of semantics, generative function, accumulative function, hybrid function, actant-enhancer.

Вступ. На сучасному етапі розвитку лінгвістики пріоритетними є проблеми, пов'язані з функціонуванням мовних одиниць, однією

з таких є аналіз структурно-семантичних особливостей функціонально-семантичних категорій. Найбільший інтерес у цій сфері становить

категорія актантного розподілу семантики дієслова.

Мета статті полягає в аналізі функціональних характеристик іменних придієслівних актантів, зумовлених семантикою суфікса. Реалізація поставленої мети передбачає встановлення основних типів актантної характеристики та визначення чинників, які впливають на варіювання актантної орієнтації суфіксів.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез та ін. Донині деякі аспекти зазначеної проблеми порушено здебільшого в російському мовознавстві. О.М. Соколов, запропонувавши термін «актантний розподіл семантики дієслова», окреслив можливі напрями розгляду цього питання [8; 9]. Його ідеї розвинули Л.О. Іванова, Т.Д. Сергеева (семантичний аналіз парадигм придієслівних актантів) [7], М.В. Кузнецова (функціональні особливості придієслівних актантів, актантний розподіл семантики в лексикографічному аспекті) [1; 2], С.В. Лазарев (особливості актантного розподілу семантики префіксальних дієслів) [3], О.В. Петров (зворотна семантика віддієслівних імен) [6] та ін. В україністиці цьому питанню присвячено лише окремі праці С.О. Соколової [10; 11] та Н.В. Лахно [4; 5].

Методологія дослідження. Основним методом дослідження є описовий з прийомами внутрішньої та зовнішньої (лексичний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний рівні) інтерпретації. Серед внутрішньої та зовнішньої інтерпретацій провідним є опозиційний аналіз, за допомогою якого проаналізовано пари «основний ЛСВ суфіксального дієслова — вторинний ЛСВ» та дієслова з різними суфіксами, але тотожними мотиваторами. Для характеристики семантичної структури досліджуваних одиниць та їхніх валентних зв'язків використано структурні методи, а саме: компонентний та дистрибутивний аналізи.

Результати дослідження та обговорення. На характер функцій придієслівних актантів помітно впливає морфемно розчленована семантика дієслова, оскільки морфемна спрямованість сем у бік характеристики придієслівних актантів різного синтаксичного статусу є експлікацією семної комбінації вихідного мотивуючого лексико-семантичного варіанта. Отже, проблема актантного розподілу дієслівної семантики пов'язана з проблемою семантичної характеристики дієслівних афіксів, зокрема суфіксів.

Дієслівні суфікси є синкретичними та поліфункціональними морфемами.

Значення афіксів у формуванні дієслівних лексико-семантичних варіантів різноманітне. Суфікси наділяють слова частиномовним категоріальним значенням, а також є виразниками акціонально-видової та фазової семантики. Саме ці семантичні властивості українських дієслів

насамперед і визначають особливості актантного розподілу семантики дієслова.

Виділяють чотири функції придієслівних актантів: генеративну, акумулятивну, гібридну та пояснювальну [9, 154]. Вони залежать від семантики дієслова, яка формує уявлення мовця про імена, що в певних синтаксичних позиціях можуть називати джерело дії або ознаки (генеративний актант), об'єкт, який відчуває на собі дію суб'єкта і набуває внаслідок зовнішніх або внутрішніх перетворень нових ознак або властивостей (акумулятивний актант), поєднувати ці ознаки (генеративно-акумулятивний актант), уточнювати сутність акумулятивної ознаки/дії у часовому або локативному вимірі (актанти-поширювачі).

Також важливою складовою характеристикою дієслівних суфіксів є їхня спрямованість на суб'єктну та об'єктну характеристику.

Самостійними значеннями дієслівного суфікса «можна вважати такі, які регулярно виявляють диференційні ознаки в умовах ідентичного оточення, насамперед за умови зіставлення дієслів з різними суфіксами, але тотожними мотиваторами» [8, 20]. Зіставлення мотиватора і мотивата уможливорює виділення словотвірного значення, але не дає відповіді на питання, чим різняться суфікси, які його виражають. Неможливо з'ясувати значення суфіксів і шляхом зіставлення різнокоренових дієслів, оскільки семантичні відмінності можуть бути зумовлені не лише особливостями суфіксальних значень.

Спробуємо з цих позицій проаналізувати пари однокоренових дієслів, що різняться суфіксами, і визначити, які зміни в актантному розподілі семантики дієслів зумовлені заміною суфікса. Так, зіставивши дієслова, ми виявили синонімічні та паронімічні відповідності.

Заміна синонімічних суфіксів не викликає змін в актантному розподілі семантики дієслова. Суфікси таких дієслів переважно визначають **генеративну характеристику суб'єктного актанта**. Семантику більшості з них можна передати описовим формулюванням: актант виконує (виконав) дію.

Найчастотнішим є зіставлення дієслів зі значенням повторюваної, поширюваної у просторі дії з суфіксами **-ота/-оти**, які посилюють сему інтенсивності дії суб'єкта, інколи з ними словотвірно перетинається суфікс **-а-**: *блискотати* — *блискотіти*; *тріпати* (у значенні «посилено, прискорено битися (про серце)») — *тріпотати* — *тріпотіти*; *шептати* — *шепотати* — *шепотіти*; *стукотати* — *стукотіти*. У дієловах, мотивованих вигуківими основами або звуконаслідувальними словами, ці суфікси виражають значення міри вияву дії, частоти повторюваності: *булькотати* — *булькотіти*, *плюскотати* — *плюскотіти*, *хлюпотати* — *хлюпотіти*, *хихотати* — *хихотіти*, *цокотати* — *цокотіти*, *цвіркотати* — *цвіркотіти*,

шаркати — шаркотати — шаркотіти тощо. Наприклад: У сінях бабуся **шаркотає** підшивами по підлозі, шукає сірники... (Юрій Збанацький) / Смачно **шаркотить** коса, то наче співає, то наче плаче (Л. Пономаренко).

Суфікси **-ува-**, **-ствува-**, **-и-**, поєднуючись з агентивними іменниками — назвами осіб за професією, видом занять, соціальним становищем тощо, виражають спільне словотвірне значення «бути кимсь, уподібнюватися до когось, поводити себе, як хтось». Взаємозамінними є суфікси **-ува-/ствува-**: маклерувати — маклерствувати; **-ува-/и-**: вівчарювати — вівчарити, кухарювати — кухарити, козакувати — козачити, гостювати — гостити (у 2-му значенні). Наприклад: Будеш у поході при мені — товмачем, а також... кухарем (—> **кухарюватимеш**), доглядатимеш коней (В. Малик) / **Кухарити** вона ще не вміла і вчитися не хотіла (М. Павленко).

В основах деяких дієслів взаємодіють суфікси **-а-/і-**: свистати — свистіти; **-а-/и-**: доїжджати — доїздити тощо. Наприклад: Скоро став козак з походу **прибувати**, Став до нових воріт... **доїжджати** (Укр. народні думи) / Стали вони **доїздити** уже до своєї домівки (С. Васильченко).

Подекуди суфікси **-и-/і-**, **-а-/і-**, **-а-/и-**, які є синонімічними лише в окремих лексико-семантичних варіантах дієслів, увиразнюють **активний суб'єкт, що генерує ознаку**: колосити — колосіти (у значенні «виднітися»); чадити — чадіти (у значенні «диміти, коптіти»); гриміти — гримати (у значенні «створювати або видавати сильний стук, шум та ін.»); хиляти — хилити (у значенні «багато пити, часто вживати алкогольні напої; пиячити»). Наприклад: Деся в сінях щохвилини **гримали** двері, кричала кури і розливалася вода (М. Коцюбинський) / **Гримів**, торохтів грім, далі став стихати (Г. Квітка-Основ'яненко).

Синонімічні взаємозамінні суфікси можуть також орієнтувати характеристику у бік суб'єкта, який накопичує ознаку (**аккумулятивна функція суб'єкта**).

У відприкметниковому словотворі протиставлені однокореневі дієслова з суфіксами, що виражають словотвірне значення «бути, ставати таким, як визначено твірною прикметниковою основою» з суфіксами **-і-/ну-**: блідніти — бліднути, слабіти — слабнути, густіти — гуснути. Зрідка суфікс **-а-**, що оформлює дієслова, утворені від основ якісних прикметників вищого ступеня порівняння, словотвірно перегинається із суфіксами **-і-** та **-ну-**: худати — худіти — худнути. Порівняйте також **-і-/ува-**: хворіти — хворувати; **-и-/і-**: колосити — колосіти (у значенні «утворювати колос»). Наприклад: Дід Андрій весь час **хворів**, але незважаючи на це пильнував пасіки, доглядав хати й дітей (А. Чайковський) / Вона **хворувала** і давно не виходила на маленький базарний майданчик... (Григор Тютюнник).

Деякі однокореневі дієслова із синонімічними суфіксами можуть передбачати дію суб'єкта, що спричиняє зміни в об'єкті (**генеративна функція суб'єкта, аккумулятивна функція об'єкта**). Порівняйте дієслова з суфіксами **-а-/ува-**: проясняти — прояснювати, визначати — визначувати, вибіляти — вибілювати, углибляти — углиблювати, умочати — умочувати, ускладняти — ускладнювати, утишати — утишувати, уменшати — уменшувати, утрудняти — утруднювати, стишати — стишувати; з суфіксами **-ува-/и-**: воскувати — воцити, вапнувати — вапнити, свердлувати — свердлити; з суфіксами **-а-/и-**: сполохати — сполошити, саджати (людину) — садити, гнівати — гнівити, валяти — валити (у значенні «примушувати падати, силою перекидати»), хиляти — хилити (у значенні «нахилити»), умережати — умережити, упрохати — упросити; з суфіксами **-а-/ну-**: упхати — упхнути; з суфіксами **-и-/і-**: вивітрити — вивітріти (у значенні «примушувати падати, силою перекидати»), тяжити — тяжіти. Наприклад: Але загалом маю, не **вменшай**, боже, добрі заробітки (І. Нечуй-Левицький) / Навіть з роками не **уменшувала** своєї опіки над сином (О. Стороженко).

Отже, синонімічними є переважно нерезультативні та неграничні дієслівні суфікси. Дієслова з такими суфіксами позначають активні дії суб'єкта або вплив одного предмета на інший і корелюють з генеративною функцією актантів, переважно орієнтовані на характеристику суб'єкта — виконавця дії, а їхня заміна не викликає зміни в актантному розподілі семантики дієслова. Вони характеризують розподіл виконавцем дії процесів у часі, певні обставини перебігу дії (інтенсивність, ослабленість тощо).

Паронімічний тип передбачає збіг мотиваторів та зумовленість семантичних розбіжностей паронімічних зіставлень семантичними відмінностями суфіксів, які змінюють акціональні характеристики дієслів і відповідно зумовлюють різні функції придієслівних актантів.

Винятком є дієслова, які вказують на дію суб'єкта, що спричиняє зміни в об'єкті (**генеративна функція суб'єкта, аккумулятивна функція об'єкта**), особливо ті, що різняться семою «об'єкт» (суфікси **-и-/а-**, **-а-/ува-**): садити (овочі) — саджати (людину), шпигати (купу соломи) — шпигувати (м'ясо) — або семою кількісної ознаки дії (суфікси **-ну-/ону-**, **-а-/оті-**, **-ота-**, **-а-/ну-**, **-и-/ну-**): довбнути — довбнути, лупнути — лупнути, дряпнути — дряпнути, кинути — киднути, сікнути — сікнати, черкнути — черкнати, хлебнути — хлебнути, тріпнути — тріпнути, булькати — булькотати — булькотіти, ляскати — ляскотіти, плюскати — плюскотати, плюскотіти, хлюпати — хлюпотати, хлюпотіти, хихотати —

хихотіти, цокати — цокотати — цокотіти, цвіркати — цвіркотати — цвіркотіти, шаркати — шаркотати — шаркотіти, (ви)бризкати — (ви)бризнути, ступити — ступнути, блискіти — блискати, кричати — крикнути — криконути. Наприклад: *Маленьке щеня... дрягнуло її лапою по руці, домагаючись їсти* (Т. Прохасько) / *Ведмідь як дряпоне його* (Словник Грінченка).

Актантний розподіл семантики інших дієслів у паронімічних зіставленнях різняться.

Дієслова із суфіксом **-и-** передбачають активного діяча, що спричиняє зміни в об'єкті (**генеративна функція суб'єкта, акумулятивна функція об'єкта**). Вони регулярно співвідносні з дієсловами із суфіксом **-і-** зі значенням становлення ознаки: називають спонтанний процес (день біліє) або стан (білють хати) — **акумулятивна функція суб'єкта**: чорнити — чорніти — чорнішати, зеленити — зеленіти, білити — біліти, червонити — червоніти, жовтити — жовтіти, синити — синіти, веселіти — веселішати — веселити, бадьорити — бадьорішати, лютити — лютіти, хмелити — хмеліти, п'янити — п'яніти — п'янішати, тупити — тупіти — тупішати, молодити — молодіти, старити — старіти — старішати, холодити — холодити, (по, при)смирити — (по, при)смиріти, кривити — кривіти — кривішати, мертвити — мертвіти, гарячити — гарячіти, (о)дурити — (о)дуріти, жарити — жаріти, кам'янити — кам'яніти, кислити — кисліти — кислішати, круглити — кругліти, леденити — леденіти, міцнити — міцніти, рябити — рябіти, (у)сиротити — (у)сиротіти, осолодити — осолодіти, хорошити — хорошіти, туманити — туманіти та ін. *Сонце заходить, гори чорніють. Пташечка тихне, поле німіє* (Т. Шевченко) / *А над усім той дим, той легкий дим, ...п'є кров з лиця і гасить людський погляд, обличчя білить і чорнить одежу, і барви всі рівняє сивизною* (Леся Українка).

Різняться актантний розподіл семантики однокореневих дієслів з суфіксами **-и-/-ну-** (мочити — мокнути, стишити (коней) — стихнути), **-ува-/-і-** (радувати — радіти), **-а-/-ота-, -оті-** (стукати — стукотати — стукотіти, шамотати (когось) — шамотіти): дієслова із суфіксами **-и-, -ува-, -а-** зумовлюють генеративний суб'єкт і акумулятивний об'єкт, а дієслова з суфіксами **-ну-, -і-, -ота-, -оті-** передбачають суб'єкт із суто акумулятивною функцією: *Землю нещасну вдень дощиком мочить, А на ніч морозом лютим стискає* (М. Коцюбинський) / — *Годі тобі у воді мокнути. Лізь у шлюпку* (В. Собко); *Дарина Михайлівна радіє, що разом із сином завітала до хати й пісня* (Микола Зарудний) / *Скромна, тиха Галина... завжди радувала батьків любов'ю до навчання...* (Т. Прохасько); *Він люто, з дзвоном шамотає на себе ковану хвіртку* (І. Франко) / *Вони повільно йшли вздовж річки і дослухалися,*

як шамотить хвиля, нагортаючи на берег пісок (Т. Прохасько).

Наявні нерегулярні зіставлення дієслів, орієнтованих на генеративну функцію суб'єкта, виражену за допомогою суфікса **-і-**, з дієсловами на позначення дії суб'єкта, що спричиняє зміни в об'єкті — генеративна функція суб'єкта, акумулятивна функція об'єкта, виражена суфіксом **-а-**: — *Тетяно! Тетяно Гнатівно! — гримить за стіною Андрій, — ідіть на часинку сюди* (Степан Васильченко) / *Останнім часом почав [чоловік] гримати на неї: — Що ти мені даєш страви то гіркі, то кислі?* (А. Шиян), — а також суб'єктних дієслів із суфіксами **-ствува-, -ува-** з дієсловами на позначення становлення ознаки, в яких акумулятивна функція суб'єкта виражена суфіксом **-і-** (мудрувати — мудріти, звірствувати — звіріти): *Захарченко заборонив правоохоронцям звірствувати на мирних акціях* (З газети) / *Напившись, звірів [грек], очі його робилися червоними, як у роздратованого гарячим залізом барана, і якщо його не зв'язували тут же, він нападав на першого-ліпшого і бив трохи не до смерті* (Г. Тютюнник).

Отже, суфікси спільнокореневих дієслів у паронімічних зіставленнях орієнтовані на різні за активністю-пасивністю та граничністю-неграничністю дії, тому і зумовлюють різний функціональний статус актантів.

Для з'ясування значення суфіксів та їхнього впливу на функції придієслівних актантів важливим є аналіз взаємозв'язку між суфіксальним оформленням дієслова і його полісемією. Морфематичний склад безпрефіксного дієслова, об'єднаний в єдине ціле, не формує семантику дієслова, а лише є матеріально-семантичною базою для її подальшої корекції з боку зовнішніх по відношенню до дієслова чинників [8, 23]. Значний вплив має зв'язок дієслова з партнерами — істотами та неістотами, активними і неактивними, значення об'єктності та безоб'єктності. Також категоріальне значення дієслівних суфіксів визначає напрямок розвитку нових значень дієслова. Наприклад, у семантичній структурі дієслів із суфіксом **-і-** виділено такі лексико-семантичні варіанти: 1) *ставати якогось кольору*; 2) *виділятися, виднітися, впадати в очі*.

У складі синонімічних протиставлень майже не зафіксовано однокореневі дієслова, які різняться суфіксами **-і-/-и-**, на відміну від зіставлень паронімічного типу. Відповідно відсутні різносуфіксальні утворення із суфіксами **-ствува-/-ува-** та **-оті-/-ота-** серед зіставлень паронімічного типу. Проте категоріальні семантичні розбіжності деяких суфіксів здатні нейтралізуватися.

Значення синонімічних суфіксів функціонально незалежні і переважно не зазнають впливу контексту. Хоча суфікс **-а-**, що посилює генеративну функцію суб'єкта у неграничних безоб'єктних дієсловах,

може функціонувати і в об'єктних лексико-семантичних варіантах: *Довгий широкий маятник коло стінного годинника тихо стукав серед страшної тиші* (І. Нечуй-Левицький) / *Дзвонить білобородий професор-голова. Стукає дзвоником по столу* (Олександр Довженко); *За горою десь гримали гармати* (Іван Гончаренко) / *Галина Львівна... гримала на плиті комфорками* (Олекса Гурейв). Синонімічні суфікси *-і/-и-* зафіксовано як у граничних, так і неграничних лексико-семантичних варіантах, порівняйте: *Скрізь починає колосіти жито* (Марко Вовчок) — акумулятивна функція суб'єкта / *Далі був глибокий яр, за ним колосили жита, починався лісок* (Микола Шеремет) — генеративна функція суб'єкта.

Суфікси дієслів у паронімічних зіставленнях схильні до нейтралізації.

Контекстуальні умови здатні значно пригнічувати сему активності, яку вважають постійною ознакою суфікса *-и-*. Дієсловам з цим формантом властивий розвиток безособових значень, порівняйте: *Рушники ті дівчина рябила червоними і білими трояндами* (М. Коцюбинський) / *У численних рівчаках та ставках рябило вітром воду* (Н. Рибак). Цю властивість суфікса спостерігаємо також у лексико-семантичних варіантах дієслів *ломити, морозити, знобити, крутити*, наприклад: *Жінку б'є [Іван Кривда], знущається, не пускає в хату, морозить на вулиці* (Грицько Григоренко) / *Мене морозило, боліла голова, а температура о сьомій вечора піднялась до тридцяти дев'яти з десятима* (В. Гжицький).

Акумулятивний актант у дієсловах із суфіксом *-і-* є пасивним, він мимоволі набуває ознаки: *дівчина червоніє від сорому*. У разі варіативних змін граничних значень дієслів недоконаного виду на неграничні акумулятивна функція актантів змінюється на генеративну. Дієслова *чорніти, зеленіти, кругліти, жаріти, кам'яніти, рябити* та ін. розвивають значення «виднітися», порівняйте: *Небо поступово чорніло* / *Над головою чорніли хмари; Щоко її все кругліли і рум'яніли* (Леся Україна) / *Між двома листочками настурцій... кругліє дірочка* (В. Бабляк); *І жаріло у неї личико [личенько]* (Микола Шеремет) / *Сонце липнєве сіда за Південним вокзалом, Обрій далекий жаріє гарячим металом* (І. Муратов); *Долина сохне і рябіє* (М. Рильський) / *На Чернечій горі, де похований Шевченко, на самому вершечку рябіють штахетики* (М. Коцюбинський); *Потім краплі впали теплі, туманіє далина* (М. Рудь) / *Він зупинився, щоб іще трішечки помилуватися Беевою горою, яка туманіла у світанковім присмерку* (Г. Тютюнник) — або «стояти»: *Нагло Юра змінюється весь. Кулаки розтискуються, кров вертає до лиця, очі кам'яніють* (Ю. Смолич) / *Пари [в танці] довоєю мальовничою смугою потяглися до відчинених дверей, де кам'яніли двома монументами стрункі челядники* (З. Тулуб); —

Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмру, моя дитино (Марко Вовчок) / *Весняна і осіння вода затоплює увесь тітчин мочар, і на ньому, наче кустрате гніздо, сиротіє немудра оселя* (М. Стельмах).

Внаслідок семантичних процесів можлива поляризація нерезультативних і результативних ЛСВ дієслів, яка зумовлює перерозподіл актантних функцій. Наприклад, у семантичній структурі дієслів з формантом *-ну-* спостерігаємо як нерезультативні, так і результативні значення. Порівняйте: *Хлопець* (генеративна функція актанта) *рвонув* (нерезультативна дія) з *місця* / *партизани* (генеративна функція актанта) *рвонули* (результативна дія) *будівлю* (акумулятивна функція актанта) *штабу*; *Пароплав* (акумулятивна функція актанта) *швидко нахилився на бік і почав тонутти* (Л. Смілянський) / *Засліпили небо хмари, Тоне сонечко* (генеративна функція актанта) *у млі* (П. Грабовський).

Однокореневі дієслова *холодіти* — *холодати* в одному значенні «ставати холодним, холоднішим» розмежовує сема «суб'єкт», яку підсилюють різні суфікси: дієслово *холодати* вживане на позначення зміни погоди, а дієслово *холодіти* позначає душевний або емоційний стан людини. Так само однокореневі дієслова *тріпати* — *тріпотати* — *тріпотіти* у значенні «швидко, безперестанно рухати, коливати» розмежовує сема суб'єкт: *тріпає серце* — *тріпотить метелик*.

Деякі суфікси спеціалізовані лише на певній актантній характеристиці: суфікси *-стбува-, -ірува- (-ирува-)* — на генеративній суб'єктній, а *-ну-* — на акумулятивній.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Семантичні функції придієслівних актантів пов'язані з аспектуальними та фазовими характеристиками дієслова, які можуть експлікувати суфікси.

Взаємодія суфікса з контекстом простежується у двох напрямках: з одного боку, суфікс має сильну інформативну здібність, надає слову нову лексичну інформацію, виявляючи відносну незалежність від контексту, з іншого — під впливом контексту може відбуватися модифікація суфікса, наведення нових сем, розщеплення суфіксальних сем тощо.

Розглянуті закономірності мають важливе методологічне та теоретичне значення, оскільки акцентують увагу на властивості функціонального пристосування українських дієслівних суфіксів, яке виявляється у нейтралізації сем граничності, активності, об'єктності, що і зумовлює зміну актантних функцій. Отже, функціональне пристосування є важливою рисою не лише префіксів, а й дієслівних суфіксів.

Зрозумілим стає значення, яке відіграють дієслівні суфікси у формуванні таких фундаментальних лексико-граматичних категорій, як вид і стан.

Семантика дієслівних суфіксів пов'язана, з одного боку, з граничністю-неграничністю, що є основою для функціонування виду, з іншого — з активністю-пасивністю дієслівної дії, з її об'єктністю-безоб'єктністю, що є фундаментом для функціонування стану.

Отже, завдяки семантичному та функціональному синкретизму, дієслівні суфікси є активними виразниками актантних функцій, стану, виду.

Під таким кутом зору варто розглянути орієнтацію сем інших морфем у бік характеристики придієслівних актантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецова М.В. Актантная распределенность глагольной семантики (лексикографический аспект) / М.В. Кузнецова // Проблемы функционально-семантической грамматики : мат-лы Всесоюзной науч.-метод. конф., 16-17 апреля 1991 г. — М. : Изд-во РУДН, 1994. — С. 51–57.
2. Кузнецова М.В. Функциональная характеристика приглагольных актантов в позиции подлежащего : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / М.В. Кузнецова. — М., 1989. — 16 с.
3. Лазарев С.В. Субъектно-аккумулятивная адресованность семантики глагольных префиксов в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / С.В. Лазарев. — М., 1995. — 276 с.
4. Лахно Н.В. Функціональна характеристика іменних придієслівних актантів / Н.В. Лахно // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г.І. Мартинова. — Вип. 20. — Черкаси, 2015. — С. 104–109.
5. Лахно Н.В. Актантний розподіл семантики префіксальних дієслів / Н.В. Лахно // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. — Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. — № 3. — С. 105–115.
6. Петров А.В. Залоговая семантика в отглагольных именах русского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А.В. Петров. — М., 1985. — 16 с.
7. Сергеева Т.Д. Семантический анализ парадигм приглагольных актантов / Т.Д. Сергеева, Л.А. Иванова // Производное слово и способы его формирования. — М., 1990. — С. 146–153.
8. Соколов О.М. Значения и функции глагольных суффиксов / О.М. Соколов // Русское языкознание: Республиканский междуведомственный научный сборник. Вып. 3. — К. : Высшая школа, 1981. — № 3. — С. 20–27.
9. Соколов О.М. Имплицированная морфология русского языка : моногр. / О.М. Соколов ; відп. ред. С.О. Соколова. — 2-е изд., испр. и доп. — Нежин : ООО «Гідромакс», 2010. — 184 с.
10. Соколова С.О. Дієслова з постфіксом -ся як граматична проблема / С.О. Соколова // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя. — Вип. 8. — Черкаси, 2000. — С. 93–100.
11. Соколова С.О. Дієслово як носій фреймової семантики / С.О. Соколова // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. — Вип. 2. — К. : Міленіум, 2007. — С. 246–257.

REFERENCES

1. Kuznetsova, M.V. (1994). Aktantnaia raspredelennost' glagolnoi semantiki (leksikograficheskii aspekt) [Aktant Distribution of Verb Semantics (lexico-graphic aspect)]. Problemy funktsionalno-semanticheskoi grammatiki. Mat-ly Vsesoyuznoi nauch.-metodich. konf. Moscow: RUDN, 51–57.
2. Kuznetsova, M.V. (1989). Funktsionalnaia kharakteristika priglagnykh aktantov v pozitsii podlezhashchego [Functional Characteristic of Verbal Actants in the Position of the Subject]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow, 16 p.
3. Lazarev, S.V. (1995). Subiektno-akkumulativnaia adresovannost' semantiki glagolnykh prefiksov v sovremennom russkom yazyke [The Subject-Accumulative Orientation of Semantics of Verbal Prefixes in Modern Russian Language]. Candidate's thesis. Moscow, 276 p.
4. Lakhno, N.V. (2015). Funktsionalna kharakterystyka imennykh prydiieslivnykh aktantiv. Movoznavchyi visnyk. Cherkaskyi nats. un-t im. B. Khmelnytskoho, 20, 104–109.
5. Lakhno, N.V. (2015). Aktantnyi rozpodil semantky prefiksalykh diiesliv [Actant Distributing of Semantics of Prefixed Verbs]. Typolohiia ta funktsii movnykh odynts: nauk. zhurn, 3, 105–115.
6. Petrov, A.V. (1985). Zalogovaia semantika v otglagnykh imenakh russkogo yazyka [Collateral Verbal Semantics in the Names of Russian Language]: Extended abstract of candidate's thesis. Moscow, 16 p.
7. Sergeeva, T.D., & Ivanova, L.A. (1990). Semanticheskii analiz paradigmy priglagnykh aktantov [Semantic Analysis of Paradigms of the Verbal Actants]. Proizvodnoie slovo i sposoby yego formirovaniia, 146–153.

8. Sokolov, O.M. (1981) Znacheniiia i funktsii russkikh glagolnykh suffiksov [The Values and Functions of the Verbal Suffixes]. Russkoie yazykoznaniiie: Respublikanskii mezhdovedomstvennyi nauchnyi sbornik, 3, 20–27.
9. Sokolov, O.M. (2010). Implitsitnaia morfologiiia russkogo yazyka: monografiia [Implicit Morphology of the Russian Language] (2nd ed., rev.). Nezhin : OOO «Gidromaks», 184 s.
10. Sokolova, S.O. (2000). Diieslova z postflksom -sia yak hramatychna problema [Verbs with -ся-postfix as a Grammatical Problem]. Movoznavchyi visnyk, 8, 93–100.
11. Sokolova, S.O. (2007). Diieslovo yak nosii freimovoi semantyky [The Verb as the Carrier of Frame Semantics]. Teoretychna i dydaktychna, 2, 246–257.

ФОРМИ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ: СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОРУШЕНЬ МОВНОЇ НОРМИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Заєць В.Г.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
v.zaiets@kubg.edu.ua

Статтю присвячено актуальним порушенням мовної норми через уживання активних дієприкметників із російськомовними афіксами. Наведено типові випадки використання неунормованих денотатів у медійному тексті. Доведено прикладами спотворення українськомовної лексичної системи неприродними афіксами. Підкреслено вплив неунормованого використання російськомовних словотвірних традицій на граматичні норми української літературної мови. Відстежено конкуренцію українськомовних денотатів з формами ознаки предмета за виконуваню дією. Визначено способи заміни неунормованих моделей дієприкметників національними денотатами на позначення характеристики осіб або предметів. Засвідчено приклади граматично правильних форм віддієслівних лексем у сучасній українськомовній періодиці. З'ясовано роль віддієслівних ад'єктивів у витісненні запозичених граматичних моделей словоформ. Продемонстровано випадки розхитування національної мовної норми. Зазначено важливість подальшого дослідження текстів сучасної українськомовної періодици.

Ключові слова: афікс, активні дієприкметники, денотати, дериваційне поле, пасивні дієприкметники, медійний текст, словотвірна модель, словоформа.

Заєц В.Г.

Формы причастия: способы урегулирования нарушений языковой нормы (на материале современного украинского языка)

Статья посвящена актуальным нарушениям языковой нормы из-за употребления активных причастий с русскоязычными аффиксами. Указаны типичные случаи использования ненормированных денотатов в медийном тексте. Доказано примерами искажение украиноязычной лексической системы естественными аффиксами. Подчеркнуто влияние ненормированного использования русскоязычных словообразовательных традиций на грамматические нормы украинского литературного языка. Отслежена конкуренция украиноязычных денотатов с формами признаков предмета по выполняемым действиям. Определены способы замены ненормированных моделей причастий национальными денотатами для обозначения характеристики лиц или предметов. Засвидетельствованы примеры грамматически правильных форм отглагольных лексем в современной украиноязычной периодике. Выяснена роль отглагольных адъективов в вытеснении заимствованных грамматических моделей словоформ. Продемонстрированы случаи расшатывания национальной языковой нормы. Указана важность дальнейшего исследования текстов современной украиноязычной периодики.

Ключевые слова: аффикс, активные причастия, денотаты, деривационное поле, пассивные причастия, медийный текст, словообразовательная модель, словоформа.

Zaiets V.G.

Forms of verbals: lingual norms' violation and restitution

The article deals with actual violation of linguistic norms triggered by the use of Russian-active participle affixes. Typical cases of usage of abnormal denotations in the media texts have been specified. The article discusses the distortion of Ukrainian lexical system caused by extensive employing of unnatural affixes. Non-regulated impact of Russian word-formation structures on the grammar of Ukrainian language was highlighted. Special attention is paid to designation units denoting objects by their dominant feature, that being their actions. The paper identifies the ways of substituting non-normalized verbals' models for Ukrainian designation units denoting persons' or objects' characteristics. The article considers grammatically correct forms of the said units in the modern Ukrainian-language periodicals.

The article discusses the process of verbal adjectives' replacing the borrowed word-forms. Cases of undermining of national linguistic norm are demonstrated. The importance of further study of modern Ukrainian periodicals is emphasized.

Key words: affix active participles, denotations, derivative right, passive participles, media text, derivational model, word form.

Дериваційні процеси віддзеркалюються у матеріалах засобів масової інформації, передають тенденції слововислову. Відхилення від традицій національного слововжитку і словотворення, слабе знання норм української літературної мови про відсутність активних та пасивних дієприкметників теперішнього часу, асиміляція до російської літературної мови спричинили проникнення в дериваційне поле періодики штучних граматичних форм. У різні періоди розвитку української мови більшість мовознавців, зокрема О. Курило, Б. Антоненко-Давидович, Ю. Шевельов, О. Пономарів, С. Караванський, радили й радять не послуговуватися ними через невластивість їх національній мові. Певні порухи в мовній практиці та їх зміни постійно тримають у полі зору українські дослідники К. Городенська, Є. Карпіловська, О. Стишов, О. Тараненко, О. Пономарів, Л. Кислюк, Т. Коць та інші.

Мета статті — означити типові випадки порушення вживання активних і пасивних дієприкметників в засобах масової інформації. **Завдання розвідки** — проаналізувати текстовий ресурс сучасної періодики, визначити способи усунення неправильних форм активних і пасивних дієприкметників.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез та ін. Розбудова української держави внесла зміни в дериваційне поле засобів масової інформації. Журналісти, працівники засобів масової інформації обирають словотворчі ресурси для зручної передачі ними явищ та процесів суспільно-економічного життя. Про ці тенденції О. Стишов зауважує, що «мова мас-медіа демонструє вживання словотвірних варіантів нової лексики» [7, 166]. Учений відстежує дистанціювання «від російської мови, що виявляється в пошуках, активізації питомих словотвірних зразків» [7, 167]. Тоді як О. Тараненко наголошує на «лібералізації норм слововжитку і словотворення» в сучасній періодиці [9, 141]. Зауважимо, що практика слововислову в текстах українськомовної періодики свідчить про суперечливість у використанні окремих моделей дієприкметників, що торкається знань граматичних норм та умінь ними послуговуватися. Відомий український учений О. Пономарів застерігає, що «такі «штучні» словоформи не можуть існувати теоретично через відсутність дієслів, від яких вони могли б бути утворені» [5, 157–158].

Проведений аналіз українсько-російських словників 70-х років минулого століття дає підстави стверджувати про довготривале калькування з російської мови та нормативність функціонування лексем на *-учий, -ючий, -ящий* на зразок: *біжучий, втопаючий, загниваючий, запалюючий, закріплюючий, захоплюючий, зростаючий, інкорпуючий, летучий, мокнучий, невгаваючий, невщухаючий, невмирущий, невмовка-*

ючий, непосидючий, падаючий, палючий, пекучий, перетворюючий, принижуючий, прогресуючий, розводящий, сипучий, співаючий, тягучий, чаруючий, швидкодіючий [10]. Такі форми дієприкметників зі словників потрапляли у практику моделювання текстів усіх функціональних стилів національної мови, зокрема публіцистичного.

Вагомими вважаємо рекомендації К. Городенської, висловлені в монографії «Українська мова у вимірах сьогодення» [1].

Багаторічне нівелювання українськомовної словотвірної традиції на всіх рівнях суспільно-економічного розвитку, деукраїнізація та русифікація дали негативні наслідки. Українські вчені К. Городенська, О. Стишов, Л. Кислюк, З. Сікорська та інші застерігають від уживання словоформ на *-ачий, -ячий, -учий, -ючий* і радять уникати таких денотатів засобами національної дериватології [1, 59–60; 7, 166; 3, 60; 6, 35–88]. Таку думку підтримує Є. Карпіловська і наголошує на важливості дотримання словотвірної норми у процесі спілкування, радить уникати аномальних відхилень [2]. Дослідниця доводить, що процес відновлення моделей відбувається поступово, коли «віддієслівні іменники заступають субстантивовані активні дієприкметники». Тенденції до вилучення зукраїнізованих російських активних дієприкметників подає Л. Кислюк [3, 60]. Дослідниця радить розглядати активні дієприкметники «у контексті освоєння запозичень системою української мови як проникнення словотвірного типу чи словотвірної моделі, оскільки це давні книжні запозичення з церковнослов'янської, пізніше — з російської мов, підтримувані впливом сучасної англійської наукової мови, надто в термінології й перекладній літературі» [3, 60].

Зауважимо про існування протиріччя між теоретичним змістом граматичних норм і практикою використання дієприкметникових лексем у медійному тексті. Невимогливість до моделювання дієприкметникових лексем призводить до розхитування національної словотвірної традиції. Шляхи граматично правильного номінування процесів, явищ, носіїв цих ознак тісно пов'язані з медійним текстом, доступним носіям української мови.

Методологія дослідження. Дослідження мови сучасної української періодики показує вживання штучних денотатів на сторінках центральних та регіональних українськомовних видань. Поступова фіксація таких форм дієприкметників затвердилася як нормативна модель на позначення ознаки предмета (особи) за виконуваною дією в усіх функціональних стилях, у свідомості носіїв, на зразок: *атакуючий, знеболюючі ліки, керуючий відділом, літаючий апарат, немеркнучі ідеї, наступаючий рік, постійно діючий, слідуючий номер, хвилюючі факти, хвилюючі хвилини*. Також зазначимо, що національні граматичні

норми розхитують зафіксовані тенденції неунормованого використання дієприкметникових одиниць на **-ачий, -ячий, учий, -ючий, -ящий**, які є наслідком перенесення словотвірних традицій російської мови в сучасну українську літературну мову, та їх проникнення у засоби масової інформації, зокрема на сторінки часописів.

Матеріалом нашого дослідження слугували центральні періодичні видання, зокрема «Літературна Україна», «Сільські вісті», «Слово просвіти», «Українське слово», «День», «Україна молода», «Вечірній Київ», «Молодь України», «Газета по-українськи», «На екранах України», «Культура і життя», «Селянська газета», «Сільський час», «Демократична Україна», а також регіональні — «Слобідський край», «Магістраль» (1993–2016 рр.).

У текстах засобів масової інформації аналізованого періоду засвідчено численні випадки вживання неприродних дієприкметників із суфіксами **-уч-, -юч-, -ащ-, -яч** на зразок: **бажаючи** стаття, **бюджетоутворююча** організація, **вібруючі** плями, **віруючі** християни-українці, **головуючий** суду, **господаруючі** об'єкти, **гнітючі** багнища, **дикоростучі** види рослин, **домінуючі** позиції, **енергозберігаючі** технології, **життєстверджуючі**, **жебраючі** ветерани, **знежарюючі** властивості, **виснажуюча** робота, **вражаючі** свідчення, **всеокрилююче** почуття, **воююча** держава, **існуюча** організація, **збитки оточуючим**, **конкуруючі** програми, **командуючі** армією, **кривдячі** обвинувачення, **нестаріючі** висновки, **об'єднуючі** і **роз'єднуючі** настрої, **обслуговуючий** персонал, **омолоджуючі** властивості, **пануючий** настрій, **працюючі** пенсіонери, **послаблюючі** солі, **працюючі** дитсадки, **хвилюючі** рядки, **цементуюча** основа, **згасаюча** краса, **керуючий** відділом, **пільги працюючим**, **проникаючі** поранення, **узагальнюючий** образ, **обслуговуючий** кооператив.

Невимогливість у доборі типів віддієслівних денотатів на позначення предметів за виконуваною дією призводить до штучних словоформ. Прикметно, що з-поміж них трапляються денотати, що не мають похідних дієслівних словоформ, на зразок: **Азотфіксуючі** та **фосфоромобілізуючі** препарати ефективніше діють на бідних ґрунтах (СЧ, 15. 09.2000); **Музей: бюджетоутворююча** організація (УС, 2–8.12.2015); **Рослина (корінь)** має потужні **знежарюючі** властивості (СП, 14–20.01.2016).

Практика слововживання дієприкметникових моделей на **-ачий, -ячий, -учий, -ючий, -ящий** у сучасному медійному тексті свідчить про зневажливе ставлення до національної словотвірної традиції. Такі лексеми спотворені глухими шиплячими фонемами, що надає відтінок суржику, неприродного явища для українськомовної граматичної системи, на зразок: **Правда, їм тяжко повірити, що те, що має такий простий вигляд у її виконанні, насправді — виснажуюча**

робота (На екранах України, 13.02.1993); **Сі-Бі-Ес новини і програма «60 хвилин» повинні вибачитися перед українцями й відтягнути свої кривдячі обвинувачення** (КіЖ, 14.01.1995); **Пензель ковзає по поверхні аркуша, фарба розповзається, утворюючи вібруючі плями** (КіЖ, 04.05.1995); **Особливо важливим пріоритетом на наступні 5 років є подолання існуючого нині штучного заниження вартості робочої сили, а також неприпустимо низького рівня соціальних витрат** (СЧ, 02.02.2000); **Міжряддя вистеляють соломкою, щоб не забрунювалися дозрівуючі полуниці і не випарувувалася волога** (СЧ, 10.03.2000); **Багато виступаючих, особливо з лівих фракцій, стурбовані долею людей, які роками перебувають у квартирних чергах** (СВ, 04.10.2001); **Вважаємо, що таким чином буде зроблено ще один крок, аби розбудити сплячих, підказати дрімаючим підніматися на захист чесних і самовідданих борців проти режиму** (СВ, 17.07.2003); **Характерно, що серед розглянутих документів більше двох третин — це зміни та доповнення до діючих** (СВ, 02.10.2003); **Рекомендуємо саме послаблюючої солі, а не рицинової олії, якою найчастіше користуються при розладах травлення** (СГ, 16.06.2006); **Він відстоює його всупереч усім напастям, попри всі спотворюючі чинники, попри закинуті сіті агіток** (СК, 14.09.2006); **Харків'яни прагнули будь-що відіратися, за три хвилини до кінця на майданчик у «сорочці джокера» навіть з'явився граючий тренер «Універу»** (СК, 14.09.2006); **Потреба єдності є духовним запитом віруючих християн-українців** (СП, 14–20.11.2013); **Які об'єднуючі і роз'єднуючі настрої мешканців Щастя** (СП, 18–24.12.2014); **Вражаючим прикладом цього може служити історія Першої світової війни (у 1918–1939 роки) цілком справедливо іменованої у світі Великою** (УС, 7–13.10.2015); **Попри пануючий повсюди передсвятковий настрій, можливостей увіснати провести кінцівку календарного року в лідерів чоловічої суперліги не було** (УМ, 28.12.2016); **За два роки у столиці відновили майже 2000 місць у працюючих дитячих садках** (ВК, 15.12.2016); **Наприклад, щодня спілкувалися з начальниками клінік і відділень, лікуючими лікарнями, дізнавалися про потреби в ліках, перев'язувальних та інших конче необхідних матеріалах** (ДУ, 02.12.2016); **Завершився фестиваль захоплюючим запаленням ватри** (СП, 21–27.01.2016); **Покора як порятунком оберталася на спопеляючий людину вогонь совісті** (СП, 8–14.09.2016).

Поступове відродження українськомовної дериватології здійснюється з опертям на спільнокореневі лексеми, що мають прикметникові афікси **-альн-**, на зразок: **відволікальний, вібрувальний, домінувальний, знеболювальний, мігрувальний, об'єднувальний, ознайомлювальний, послаблювальний, роз'єднувальний, спотворювальний**. Такі лексичні одиниці з афіксами **-альн-**

є моделями віддієслівних ад'єктивів, що стали відносними прикметниками і передають характеристику предмета або особи. Частина з них є складними денотатами, наприклад: *аварійно-відновлювальний, багатообіцяльний, бурякозбиральний, всепоглинальний, газопостачальний, жарознижувальний, ціноутворювальний*.

Прикметно, що спостерігаємо активізацію прикметникових дериватів зі спільним коренем та афіксами *-івн-, -лив-*, як-от: *панівний, виснажливий, вразливий*. Широкі стилістичні можливості для заміни лексеми *діючий* або *існуючий* на *чинний* (чинне законодавство), *активний* (учасник), *дієвий* (здатний діяти або щось чи когось змінити), *дійовий* (який у дії) або *який у роботі, на ходу*. Позбутися штучних утворень допоможуть синонімічні ряди на зразок: *бажачі — охочі, гнітючі — пригнічувальні, придушливі, утискувальні; кульгаючий — кульгавий; марніючий — зів'ялий, змарнілий, осунутий; нестаріючі — вічні, невгасимі, нетлінні; перевіряючий — інспектор, ревізор, контролер або обстежувач*.

Словотворчі можливості української мови допомагають замінити невласливі національній традиції форми іменниками на позначення осіб за певними видами діяльності з афіксами *-ар-, -ач-, -ець-, -ник-, -нин*. Відновлення питомо українських слів форм відбувається поступово завдяки внутрішньомовному морфологічному потенціалу, що позначається витісненням субстантивованих активних дієприкметників іменниками, приміром: *відпочивальник* замінив *відпочиваючі; вірянин, віряни — віруючі християни; виконувач — виконуючий обов'язки; мітингувальник — мітингуючий; протестувальник — протестуючий; оточення — оточуючі; командувачі армією — командуючі армією, пільги працівникам — пільги працюючим*.

Частину неоконкретних денотатів можна замінити юкстапозитами, наприклад: *граючий тренер — тренер-гравець, жебраючі ветерани — ветерани-жебраки, конкуруючі програми — програми-конкуренти, лікуючі лікарі — лікарі-практики, мігруюче населення — населення-мігранти, протиборствуючі сторони — сторони-протиборці*.

Замінити складні штучні денотати у реченнях можливо також підрядною означальною частиною: *<...> три мільйони хворих пройшли лікування у стаціонарзамінюючих закладах* (СВ,

30.09.2003) — *<...> три мільйони хворих пройшли лікування у закладах, які замінили стаціонари*.

Разом з тим зауважимо, що поряд із неунормованим використанням штучних утворень у текстах періодики натрапляємо на граматично правильну їх заміну, як-от: *Словесне павутиння, імітація турботи за державу, обвинувачувальний тон, перенесення внутрішньої незадоволеності <...> — це не найкраща позиція для тих, хто відносить себе до найбільших патріотів України* (КіЖ, 15.11.1995); *За словами представника Білого дому Арі Флейшера, поїздка матиме ознайомлювальний характер* (СВ, 04.10.2001); *До аварійно-відновлювальних робіт залучено бригади обленерго, загони МНС та інженерну техніку батальйону МО України «Тиса», які працюють цілодобово* (СВ, 04.01.2002); *Читке його виконання повинно забезпечити підвищену увагу до засобів вимірювальної та випробувальної техніки, яка використовується на вже діючому напрямку швидкісного руху поїздів...* (Магістраль, 16.07.2002); *Трагічним подіям в Інгушетії передувала заява лідера чеченського опору президента ЧРІ Аслана Масхадова про те, що його збройні загони переходять від партизанської до наступальної тактики і переносять бойові дії за межі Чечні* (СВ, 20.06.2004); *Виповнилося 60 років від дня народження випускового редактора «...»* (СК, 20.06.2006); *Має протизапальну, знеболювальну, спазмолітичну дію; Зараз доступ до джерела відкритий для всіх охочих* (УС, 7–13.10.2015).

Показово, що граматично правильне номінування віддієслівних денотатів поступово кодифікується журналістами, що ілюструють тексти українськомовної періодики. Українськомовна словотвірна традиція має широкі можливості для номінування віддієслівних денотатів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна констатувати, що в мові української періодики відстежуються моделі денотатів з афіксами, що послаблюють національну граматичну норму. Потребують ґрунтовного аналізу лексеми з іншомовними афіксами, пошуки національних відповідників. Неприродність у передаванні словотвірних моделей, відхилення від усталених зразків призводить до порушення українськомовних традицій слововживання. Викладені в статті матеріали лише частково висвітлюють окреслену проблему. На подальше дослідження заслуговують тексти українськомовної періодики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К.Г. Українське слово у вимірах сьогодення / К. Городенська ; Ін-т укр. мови НАН України. — К. : КММ, 2014. — 124 с.
2. Карпіловська Є. Норма в сучасному українському словотворенні: зразок і реальність / Є. Карпіловська // Культура слова. — 2011. — № 74. — С. 43–51.

3. Кислюк Л. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація / Л. Кислюк // Українська мова — 2012. — № 1. — С. 52–66.
4. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т.А. Коць. — К. : Логос, 2010. — 303 с.
5. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Пономарів. — К. : Либідь, 1999. — 240 с.
6. Сікорська З. Дієприкметникові одиниці як вада тексту / З. Сікорська // Дивослово. — 2009. — № 11. — С. 35–38.
7. Стишов О.А. Утворюймо слова правильно / О.А. Стишов // Культура слова. — 2011. — Вип. 75. — С. 163–167.
8. Стишов О.А. Українська лексика ХХ століття: На матеріалі засобів мас. інформації : моногр. / О.А. Стишов. — 2-ге вид., переробл. — К. : Пугач, 2005. — 388 с.
9. Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — ХХІ ст.) : моногр. / О.О. Тараненко. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. — 248 с.
10. Українсько-російський словник / Голов. ред. Української радянської енциклопедії ; [уклад. Ільїн В.С., Дорошенко К.П. та ін]. — Вид. 4-те. — К. : Наукова думка, 1976. — 944 с.

REFERENCES

1. Horodenska, K.H. (2014). *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia* [Ukrainian Word in Measurements of Present]. K. : KMM, 124 p.
2. Karpilovska, Ye. (2011). *Norma v suchasnomu ukrainskomu slovotvorenni: zrazok i realnist* [Norm in Modern Ukrainian Word Formation: Example and Reality]. *Kultura slova*, 74, 43–51.
3. Kysliuk, L. (2012). *Suchasna slovotvirna norma ukrainskoi movy: movna praktyka ta kodyfikatsiia* [Modern Derivational Norm in the Ukrainian Language: Language Practice and Codification]. *Ukrainska mova*, 1, 52–66.
4. Kots, T.A. (2010). *Literaturna norma u funksionalno-stylovii i strukturnii paradyhmi* [A Literary Norm in Functional, Stylistic and Structural Paradigm]. K. : Lohos, 303 p.
5. Ponomariv, O. (1999). *Kultura slova: Movnostylistychni porady* [Culture of Words : Linguistic and Stylistic Advice]. K. : Lybid, 240 p.
6. Sikorska, Z. (2009). *Diiieprykmetnykovi odynytsi yak vada tekstu* [Participle as Defect of the Text] *Dyvoslovo*, 11, 35–38.
7. Styshov, O.A. (2011). *Utvoriuimo slova pravylno* [Right Formation of the Words]. *Kultura slova*, 75, 163–167.
8. Styshov, O.A. (2005). *Ukrainska leksyka XX stolittia: Na materiali zasobiv masovoi informatsii* [The Ukrainian Language of the 20th century]. (2nd ed., rev.). K. : Puhach, 388 p.
9. Taranenko, O.O. (2015). *Aktualizovani modeli v systemi slovotvorenna suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX — XXI st.)*. [Updated Models in the System of Word Formation of the Modern Ukrainian Language (late 20–21 century)]. K. : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 248 p.
10. Ilin, V. S., & Doroshenko, K. P. (1976). *Ukrainsko-rosiiskyy slovnyk* [Ukrainian-Russian Dictionary] *Vydannia chetverte. Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi entsyklopedii*. (4th ed.). K.: Naukova dumka, 944 p.

Висловлюємо подяку за вагомий внесок у процес відродження та розвиток національної словотвірної традиції доктору філологічних наук, професору К. Городенській, доктору філологічних наук, професору О. Стишову та доктору філологічних наук, професору О. Тараненку.

АНГЛІЙСЬКІ ДІЄСЛОВА ВОЛЬОВОЇ ДІЇ: ДОСВІД ПОПЕРЕДНЬОГО АНАЛІЗУ

Тугай О.М.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
o.tuhai@kubg.edu.ua

У запропонованій статті розглянуто поняття волевиявлення як лінгвістичної категорії в сучасній англійській мові; визначено категорії «воля» та «волевиявлення»; вказано на феномен волі та пов'язані з нею категорії; виявлено етапи розгортання волевиявлення; виокремлено конститутивні ознаки волевиявлення; обґрунтовано визначення волевиявлення в статусі самостійного модального значення; схарактеризовано семантичні ознаки англійських дієслів зі значенням волевиявлення; проаналізовано семантику сучасних дієслів англійської мови на позначення волі мовця в аспекті волітивності та волюнтативності; виділено певні дієслова із семою волі у конструкціях з інфінітивом та окреслено шкалу градуального варіювання волітивності.

Ключові слова: поняття та визначення волевиявлення, категорії «воля» та «волевиявлення», феномен волі, конститутивні ознаки волевиявлення, модальне значення волевиявлення, семантика дієслів на позначення волі, сема «воля».

Тугай А.Н.

Английские глаголы волевого воздействия: опыт предыдущего анализа

В представленной статье рассмотрено понятие волеизъявления как лингвистической категории в современной англистике; определены категории «воля» и «волеизъявление»; указан феномен воли и связанных с ней категорий; выявлены этапы развертывания волеизъявления; выделены конститутивные признаки волеизъявления; обосновано определение волеизъявления в статусе самостоятельного модального значения; охарактеризованы семантические признаки английских глаголов со значением волеизъявления; проанализирована семантика современных глаголов английского языка для обозначения воли говорящего в аспекте волитивности и волюнтативности; выделены определенные глаголы с семой воли в конструкциях с инфинитивом и обозначена шкала градуального варьирования волитивности.

Ключевые слова: понятие и определение волеизъявления, категории «воля» и «волеизъявление», феномен воли; конститутивные признаки волеизъявления, модальное значение волеизъявления, семантика глаголов для обозначения воли, сема «воля».

Tuhai O.M.

English verbs of volitional action: experience of preliminary analysis

The given article deals with the notion of volition as a linguistic category in contemporary English on the basis of preliminary analysis experience. We define the categories of "will" and "volition" in linguistic area in regard to psychological and philosophical studies. The paper discusses the phenomenon of "will" and the associated categories such as "desire", "conscience", "freedom", "obligation", "choice", "decision". The article identifies the stages of the will deployment: motive, orientation/direction, making a choice, application of efforts, action implementation. We define volition as independent modal meaning which correlates with the semantic space encompassing modal meanings of possibility, necessity, and desirability. We distinguish constitutive features of volition such as 1) presence of will as inherency of a person's ability to manifest activity, 2) volition as implementation of an action directed to the definite object, 3) performativity as reality alteration owing to action implementation, 4) gradation as internal quality of volition, 5) availability of heterogeneous components of will that are defined as separate concepts. The paper characterizes semantic features of English verbs with the meaning of volition; analyzes semantics of modern English verbs thus differentiating their denoting the will of a speaker in the aspect of willingness and voluntariness. The article highlights a number of verbs containing the semantic feature of will in their semantics as they enter constructions with the infinitive (ache, agree, aim, aspire, attempt, authorize, bring, choose, condescend, dare, deign, demand, designate, desire, determine, endeavor, force, hesitate, intend, itch, long, mean, offer, pine, pressurize, reckon, stand, strive, tend, try, volunteer, want, wish). The paper provides a scale of gradual variation of willingness with strong negative volition, strong positive volition and "null volition" in the center.

Key words: notion and definition of volition, categories "will" and "volition", phenomenon of will, constitutive features of volition, modal significance of volition, semantics of the verbs of will, seme "will".

Відмітною ознакою мовознавства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. є висвітлення мовних явищ у функціонально-семантичній площині. Натомість увага попереднього покоління дослідників була зосереджена на інвентаризації лексичних і морфологічних фактів без пояснення та навіть аналізу їхньої природи, взаємодії, участі у породженні одиниць вищих рівнів мовної структури, зокрема речень [7, 126].

Інтерес до реченнєвих одиниць, що утвердився у другій половині ХХ ст., і досі є актуальним, що засвідчено у численних розвідках як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Свого часу В. Фон Гумбольдт назвав дієслово душею речення. На його думку, між дієсловом та іншими словами, які утворюють просте речення, існує різка відмінність, яка не дає змоги ставити його на одну дошку з ними. Всі інші слова речення — це мертвий, підвладний поєднанню матеріал, — одне дієслово є не тільки живим, але й животворним потенціалом [3, 266].

У контексті останніх напрацювань лінгвістики у царині когнітології особливу увагу привертають дієслова волевиявлення, комплексне вивчення яких передбачає врахування лексико-семантичних та функціональних властивостей дієслова як окремої частиномовної одиниці, а також їхнього взаємозв'язку на різних рівнях мовної структури.

Актуальність теми нашої розвідки зумовлена зростаючим інтересом сучасних мовознавців до вивчення стрижневих конститuentів речення, насамперед дієслова, провідна роль якого у формотворенні речення не викликає заперечень у дослідників різних лінгвістичних парадигм.

Зауважимо, що предикати вольової дії розглядалися переважно у контексті різнорівневих засобів реалізації волевиявлення суб'єкта та спонукання до дії. Недослідженою залишається низка питань, пов'язаних з розкриттям поняття волевиявлення як лінгвістичної категорії, природи лексем та семантичних ознак англійських дієслів волевиявлення.

Синтаксична природа речень із дієсловами волевиявлення, їхня семантична структура, парадигматичні зв'язки з іншими категоріями були об'єктом граматичних студій багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців, зокрема їх досліджували І.Р. Буніятова, Н.О. Савельєва, Г.Г. Дрінко, С.В. Мясоедова, Н.М. Мединська. Вагомий внесок в окреслення категорії волевиявлення та семантичних ознак предикатів вольової дії здійснили О.В. Бондарко, В.В. Гурін, А.А. Опара, Л.В. Колобкова, Н.Ю. Чайковська, К.О. Хузіна.

Метою статті є інтерпретація поняття волевиявлення та визначення природи англійських дієслів вольової семантики в сучасному лінгвальному просторі. **Об'єктом дослідження** є англійські дієслова з лексичною семантикою волевиявлення.

Предмет дослідження складають категорія волевиявлення та природа дієслів вольової семантики в сучасній англійській мові. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) розкрити поняття волевиявлення як лінгвістичної категорії; 2) визначити природу лексем та семантичні ознаки дієслів зі значенням волевиявлення.

Теоретичною основою нашої розвідки слугують праці лінгвістів, які досліджують питання категорій «воля» та «волевиявлення», а також реалізатори модального значення волевиявлення, предикати пропозиційної настанови із семою «воля».

У дослідженні категоріального значення волевиявлення та засобів вираження прояву волі суб'єкта має сенс враховувати наявні підходи до визначення поняття волевиявлення. Наразі зупинимося на дефініції категорії «воля» та концепту волевиявлення.

Феномен волі та волевиявлення, ретельно представлений у філософських та психологічних студіях, має низку цікавих інтерпретацій. У перших *воля* розглядається як одна з головних здібностей людського духу, що належить до сфери надчуттєвості. У других її визначають як інструмент, за допомогою якого людина регулює свої дії. Акт волевиявлення мовцем містить такі компоненти, як: *мета, мотив, вибір, рішення, виконання дії* [4, 7].

Воля — це внутрішнє бажання особи встановити певні права та обов'язки з іншою особою та суспільством. Для вираження цього бажання людина користується мовою, якою вона спілкується. Волевиявлення — це зовнішня об'єктивна форма виявлення волі особи [2, 175]. Як зазначено в «Оксфордському словнику англійської мови», волевиявлення (*volition*) — це дія прояву бажання [15, 417].

Мовознавець В.В. Гурін розглядає поняття волевиявлення в площині категорії «воля». На його думку, концептуальні зв'язки категорії «воля» відображають основні сфери буття людини, а саме: особистісні характеристики, оточуючу дійсність та соціум, а також внутрішній світ індивіда, який містить в собі бажання, намір, спонукання, фізичний та моральний обов'язок. «Воля» належить до однієї з центральних категорій егоцентричної спрямованості, пов'язаної з іншими категоріями свого статусу — «бажанням», «совістю», «свободою», «обов'язком», «вибором», «рішенням», — та утворює з ними загальний семантичний простір [4, 6–7].

Воля співвідноситься зі сферою внутрішніх почуттів особистості, її бажань, які реалізуються за допомогою вольових зусиль, що детермінуються як її спроможність виконувати свої бажання. В комунікативній мовній структурі воля і бажання є частиною системи цільових наста-

нов, де воля виявляється в процесі її виявлення як висловлення бажання мовця каузувати дію за наявності її безпосереднього виконавця або слухача, який здатний довести до відома другого бажання першого і таким чином вплинути на його дії з метою зміни ситуації. Волевиявлення пов'язане з бажанням мовця вплинути на слухача (третьою особою) з метою отримати необхідну інформацію, певний результат та «знайти завершення в дії» [4, 7–8].

Поняття «воля» можна також використовувати на позначення волевиявлення особи або осіб, спрямованого на «іншого» — адресата або на себе — з метою каузативу певної дії, виконання якої є обов'язковим або дозволеним [12, 69].

Отже, волевиявлення передає вольовий намір мовця і не містить інформацію про об'єктивну дійсність. А відповідна синтаксична реченнева конструкція фіксує світ як бажаний, що повинен або може стати фактом дійсності.

Філософські інтерпретації визначення поняття «воля» вказують на активний початок в семантиці цього слова, який виявляється на загальному фоні потенційності (воля — це здатність *вибирати, надавати перевагу, домагатися, вимагати, здійснювати*). Волевиявлення слід розуміти як виявлення, «пояснення, що реалізується словом або справою», цієї здатності, чому необхідно передувати виникненню вольового процесу, який «завжди спрямований на цінність буття». В тому чи іншому висловленні, яке можна ідентифікувати як волевиявлення, виражається не тільки попередній або супроводжуваний волевиявленням акт вибору мети, але й спрямованість, інтенція суб'єкта волевиявлення на здійснення дії, якому в акті вибору приписується відома цінність як засобу досягнення певного стану справ [6, 9].

Слідом за Н.Ю. Чайковською волевиявлення ми розглядаємо як складне поняття високого рівня абстракції, яке онтологічно передбачає наявність п'яти етапів розгортання — мотиву, орієнтації, здійснення вибору, докладання зусиль, реалізації дії. Дослідниця виділяє такі конститутивні ознаки волевиявлення: 1) наявність волі як притаманності людині здатності проявляти активність; 2) волевиявлення як здійснення дії, що спрямована на певний об'єкт; 3) перформативність як зміна дійсності внаслідок здійснення дії; 4) градування як внутрішня якість волевиявлення; 5) наявність різномірних компонентів волевиявлення, які визначаються як окремі концепти [14, 2].

Суголосним є твердження Н.О. Савельєвої, яка використовує термін «воля» на позначення індивідуального або колективного веління особи, спрямованого на «іншого» або на себе [11, 11].

У сучасній лінгвістиці поняття волевиявлення визначають як самостійне модальне значення. Так, на думку Л.В. Колобкової волевиявлення

має статус самостійного модального значення, в семантиці якого домінує елемент потенційності. Останнє не лише зумовлює близькість модального значення волевиявлення з іншими, що належать до сфери потенційності, модальними значеннями, але і визначає перспективу міжкатегоріальної взаємодії [6, 5]. Модальне значення волевиявлення включають до сфери потенційності, яка охоплює низку модальних значень, таких як *можливість, необхідність, бажаність* тощо.

Ідентифікація інваріантного значення волевиявлення і диференціація його семантичних варіантів може здійснюватися з урахуванням різноманітного ставлення суб'єктів модальної ситуації до реалізації потенційного стану справ, що постає змістом цього волевиявлення. Зміст значення волевиявлення є не модальним, а диктальним, але як елемент модальної ситуації прояву волі він стає найважливішим чинником вибору певної форми репрезентації волі в реченні [6, 9–10].

Натомість К.О. Хузіна розглядає значення волевиявлення в широкому розумінні, виокремлюючи різні відтінки його модального значення, а саме: наміру, готовності та спроби здійснити дію, бажання, згоди, — які об'єднуються загальним моментом «вольового відношення суб'єкта до дійсності, яку усвідомлює суб'єкт — незалежно від того, які обставини до цього призвели, — як його власне вольове спонукання» [13, 301].

Таким чином, розгляд різних інтерпретацій щодо визначення волевиявлення як лінгвістичного поняття дає змогу зробити висновок про те, що це багатомірне та багатопланове поняття, яке нерозривно пов'язане з категорією «воля» та передає вольовий намір та бажання мовця. Поняття «волевиявлення» та «воля» взаємопов'язані. Вони відображають основні сфери буття людини. Воля актуалізується в процесі волевиявлення як висловлення бажання мовця вплинути на слухача з метою отримання необхідної інформації або результату та каузативу певної дії.

Волевиявлення онтологічно передбачає наявність п'яти етапів його розгортання — мотиву, орієнтації, здійснення вибору, докладання зусиль, реалізації дії. Воля людини, здійснення дії, перформативність, градування, різномірні компоненти прояву волі виступають основними конститутивними ознаками волевиявлення.

Волевиявлення має статус самостійного модального значення, в семантиці якого домінує елемент потенційності, яка охоплює низку модальних значень, таких як *бажаність, можливість* тощо. Волевиявлення представлене лише в комунікативному акті прояву вольової дії мовця і реалізується у висловленнях вольової дії адресата через його власне вольове спонукання щодо дійсності або ситуації.

Семантика дієслів на позначення волевиявлення визначається єдиною семантичною ознакою класу дієслів із семою прояву волі суб'єкта. Ця семантична ознака характеризується семантичною функцією модальних значень волевиявлення, таких як *бажаність*, *необхідність*, *можливість*, які виявляють себе в спонукальних висловленнях відповідно як потреба, відповідність бажанням, інтересам мовця, як вимушеність спонукованої дії, потреба в ній, її обов'язковість та як умова чи засіб, необхідні для здійснення чогось [8, 8].

Функціонально-семантична єдність предикатів волевиявлення базується на інших двох ознаках модальних значень — ірреальності та волюнтативності. Ірреальність характеризує певний стан речей як такий, що існує не в дійсності, а тільки в мисленні. Волюнтативність розглядають як вказівку на волю людини, спрямовану на виконання дії. Ірреальності спонукального висловлення відповідає формування в його змісті окремих суб'єктивно-модальних значень, передусім значення можливості/неможливості, бажаності/небажаності, необхідності або відсутності такої необхідності. Один із двох альтернативних варіантів кожного з цих значень реалізується у висловленні та закріпленій у відповідних групах лексем певної мови [там само].

«Семантична структура спонукального висловлення значно складніша. Висловлюючи спонукування, мовець виражає свою волю щодо виконання дії слухачем, а інтереси мовця й слухача далеко не завжди збігаються. Тому для реалізації своїх планів мовець повинен довести доцільність, необхідність або бажаність виконання дії» [8, 9].

Аналіз лексем англійських дієслів вольової дії, комбінування й актуалізація яких у висловленні сприяє творенню того чи іншого відтінку спонукування або різновиду волевиявлення, є необхідною умовою для визначення семантики англійський дієслів на позначення волевиявлення та формального вираження прояву власної волі суб'єкта в англійській мові.

Для розуміння семантики англійських дієслів на позначення волі мовця розглянемо концепт «волевиявлення» в аспекті волітвності або волюнтативності.

Як зазначає А.А. Опара, більшість лінгвістів розглядають поняття волітвності як одне з найпростіших модальних значень (В.В. Гуревич, 1976; Ю.К. Лекомцев, 1980; В.І. Карасик, 1983; L. Hermeren, 1978) [9, 10].

Прийнятним для складу нашого матеріалу є підхід К.О. Хузіної, яка працює у межах функціонально-семантичної школи О.В. Бондарко. На її думку, модальне значення волюнтативності полягає у вираженні вольової спрямо-

ваності суб'єкта до вчинення дії. Це значення представлене в основному інфінітивними конструкціями з дієсловами, що виражають *бажання*, *намір*, *схильність*, *прагнення*, *задум*, і реалізується, наприклад, такими дієсловами, як: *хотіти* (*wish*), *сподіватися* (*hope*), *прагнути* (*aspire*), *намагатися* (*endeavour*) тощо [1, 145; 13, 302].

З іншого боку, С.О. Педченко розглядає модальне значення «волевиявлення» в аспекті *волітвності суб'єктивної модальності*. Він виокремлює три складники спектра суб'єктивних субкатегорійних модальних значень, серед яких представлений і волітвний спектр, який експлікує інтенції мовця щодо необхідності чи бажаності пропозиційного змісту речення/висловлення. «Виразна прагматична орієнтація характерна й для *волітвності суб'єктивної модальності*, спрямованої на зміни екстралінгвальної реальності й відображення позиції суб'єкта мовлення щодо необхідності чи бажаності встановлення певного об'єктивного зв'язку між складниками пропозиції. Основними планами її змісту є *волюнтативність* (директивність) та оптативність. Волевиявлення суб'єкта під дією певної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання. Діапазон експліцитних проявів волюнтативності коливається від наполегливої категоричності до ввічливого прохання» [10, 306–307].

Семема «волевиявлення» виділяється в значенні багатьох дієслів. Згідно зі спостереженнями мовознавця А.А. Опари, в англійській мові існують сто вісімнадцять дієслів, що приєднують інфінітив, з яких тільки тридцять три дієслова містять сему волевиявлення: *ache*, *agree*, *aim*, *aspire*, *attempt*, *authorize*, *bring*, *choose*, *condescend*, *dare*, *deign*, *demand*, *designate*, *desire*, *determine*, *endeavor*, *force*, *hesitate*, *intend*, *itch*, *long*, *mean*, *offer*, *pine*, *pressurize*, *reckon*, *stand*, *strive*, *tend*, *try*, *volunteer*, *want*, *wish* [9, 10].

Значення волітвності також допускає градуальне варіювання. Існують негативне сильне і позитивне сильне волевиявлення, які є межами даного варіювання з «нульовим волевиявленням» в центрі. Спостерігається зміщення значення в бік позитивного сильного волевиявлення, оскільки кількість лексико-семантичних варіантів слів, що виражають це значення, перевищує кількість одиниць, що виражають негативне значення волевиявлення (9 і 4 лексико-семантичних варіантів ЛСВ відповідно). Основними одиницями на позитивній частині шкали дієслівних значень з модальним компонентом волевиявлення є такі ЛСВ: *ache*, *choose*, *desire*, *itch*, *long*, *offer*, *try*, *want*, *wish*. Основними одиницями, які передають негативне значення волітвності, є ЛСВ *bring*, *force*, *hesitate*, *pine* [9, 10–11].

Відмінність між меншою і більшою волітвистістю ґрунтується на ймовірнісній мірі реалізації бажаного. Якщо об'єктивні умови ставлять під сумнів здійснення бажаного, то мовець обирає такі модалізовані дієслова: *agree, aspire, aim, attempt, authorize, condescend, dare, deign, demand, designate, determine, endeavor, intend, mean, pressurize, reckon, stand, strive, tend, volunteer* [5, 98].

Складність семантики волевиявлення полягає не тільки в наявності градуальної опозиції за ознакою ступеня волітвистості, але і в мотивованості бажання, наприклад: *ache — if you ache for something or ache to do something, you want it very much; condescend — if you condescend to do something, you agree to do it, but in a way which shows that you think you are doing people a favour*. З одного боку, бажання мотивується як незалежне від обставин, як примха, з іншого — людина погоджується щось зробити, але деякі обставини заважають їй, і вона поводить себе зверхньо [там само].

Отже, зміст волевиявлення постійно реалізується в модалізованих дієсловах у конструкціях з інфінітивом. Це значення пов'язане з оцінкою та футуральністю. Центральне волітвисте значення в модалізованих дієсловах градуально варіюється [там само].

Таким чином, аналіз різних інтерпретацій поняття волевиявлення у лінгвістичній площині дає змогу дійти висновку про те, що воно багатомірне та багатопланове, нерозривно пов'язане з категорією «воля» та передає вольовий намір та бажання мовця. Волевиявлення є складним

поняттям високого рівня абстракції та онтологічно передбачає наявність п'яти етапів розгортання — мотиву, орієнтації, здійснення вибору, докладання зусиль, реалізації дії. Волевиявлення має статус самостійного модалного значення, яке представлене лише в комунікативному акті прояву вольової дії мовця і реалізується у висловленнях вольової дії адресата через його власне вольове спонукання щодо дійсності або ситуації.

Принагідно зазначимо, що у семантичній структурі дієслів волевиявлення головною є сема воли, яка реалізує функцію *бажальності, необхідності, можливості*, що виявляють себе в спонукальних висловленнях прояву волі суб'єкта. Волевиявлення суб'єкта під дією певної комунікативної ситуації набуває модалних значень *наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання*.

У реченневих утвореннях значення волевиявлення реалізується дієсловами, що виражають бажання, намір, схильність, прагнення, задум тощо на зразок: *wish (wish), сподіватися (hope), прагнути (aspire), намагатися (endeavour)*. Семему «волевиявлення» виділяють в англійських дієсловах з інфінітивними конструкціями. Їх налічують тридцять три зі ста вісімнадцяти дієслів, які приєднують інфінітив. Значення волітвистості припускає градуальне варіювання, а саме: негативно сильне, нульове та позитивно сильне. Зміст волевиявлення реалізується в модалізованих дієсловах у конструкціях з інфінітивом і пов'язаний з оцінкою та футуральністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / А.В. Бондарко, Е.И. Беляева, Л.А. Бирюлин и др.; редкол.: А.В. Бондарко (отв. ред.) и др.; АН СССР, Ин-т языкознания. — Л. : Наука: Ленингр. отд-ние, 1990. — 263 с.
2. Борисова В.І. Основи римського приватного права / В.І. Борисова, Л.М. Баранова. — Х. : Право, 2008. — 224 с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. — М. : Прогресс, 1984. — С. 356–363.
4. Гури́н В.В. Категория «Воля» в современном английском языке : автореф. дис. ... кандидата филологических наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В.В. Гури́н. — Иркутск, 2009. — 22 с.
5. Кириллова И.К. Диалог культур: концепция развития лингвистики и лингводидактики : моногр. / И.К. Кириллова, Е.В. Бессонова [и др.] ; под. общ. ред. И.К. Кирилловой, Е.В. Бессоновой ; М-во образования и науки РФ, Моск. гос. строит. ун-т. — М. : НИУ МГСУ, 2015. — 216 с.
6. Колобкова Л.В. Средства выражения модалного значения волеизъявления в русском языке XVII — начала XVIII веков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л.В. Колобкова. — Тверь, 1995. — 24 с.
7. Мединська Н.М. Проблема категорійного статусу дієслів / Н.М. Мединська // *Studia Linguistica*. — 2011. — Вип. 5. — С. 126–135.
8. Мясоєдова С.В. Проблема визначення відтінків спонукального значення у сучасних лінгвістичних дослідженнях / С.В. Мясоєдова // *Naukowa myśl informacyjnej powieki* — 2013 : materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. — Przemysl : Nauka i Studia. — Vol. 16: Filologiczne nauki. — S. 3–10.

9. Опара А.А. Типологические характеристики финитно-инфинитивных конструкций в разноструктурных языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А.А. Опара. — Волгоград, 2003. — 19 с.
10. Педченко С.О. Класифікаційні параметри субкатегорійних суб'єктивно-модальних значень / С.О. Педченко // Молодий вчений. — 2016. — Вип. 8 (35). — С. 305–308.
11. Савельева Н.О. Засоби вираження деонтичної модальності в ранньомодерній англійській мові (на матеріалі творів У. Шекспіра) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.О. Савельева. — К., 2010. — 22 с.
12. Савельева Н.О. Засоби вираження деонтичної модальності в ранньомодерній англійській мові (на матеріалі творів У. Шекспіра) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Н.О. Савельева. — К., 2010. — 238 с.
13. Хузина Е.А. Модальность волеизъявления с оттенком желательности инфинитивных конструкций (на материале русских пословиц и поговорок) / Е.А. Хузина // Вестник Челябинск. гос. пед. ун-та. Серия: Филология и искусствоведение. — 2011. — Вып. 3. — С. 299–307.
14. Чайковская Н.Ю. Концептосфера «волеизъявление» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н.Ю. Чайковская. — Волгоград, 2008. — 25 с.
15. Oxford Dictionary of English Grammar by Sylvia Chalker, Edmund Weiner. The new authoritative guide. — London : BCA, 1994. — 448 p.

REFERENCES

1. Bondarko, A.V. (1988). Teoriia funktsionalnoi grammatiki. Vvedeniie. Aspektualnost. Vremennaia lokalizovannost. Taksis [Theory of Functional Grammar. Introduction. Aspectuality. Temporal localization. Taxis]. Lviv: Nauka, 348 p.
2. Borisova, V.I., & Baranova, L.M. (2008). Osnovy rimskogo privatnogo prava [Fundamentals of Roman Private Law]. Kh.: Pravo, 224 p.
3. Gumboldt, V. (1984). Izbrannyye trudy po yazykoznaniiu [Selected Works on Linguistics]. M.: Progress, 356–363.
4. Gurin, V.V. (2009). Kategoriiia “Volia” v sovremennom angliiskom yazyke [The Category of “Will” in Modern English]. Irkutsk, 22 p.
5. Kirillova, I.K., & Bessonova, Ye.V. (2015). Dialog kultur: kontseptsiiia razvitiia lingvistiki i lingvodidaktiki [Dialogue of Cultures: the Concept of Linguistics and Linguodidactics Development : monogr.]. M.: NIU MGSU, 216 p.
6. Kolobkova, L.V. (1995). Sredstva vyrazheniia modalnogo znacheniia voleizyavleniia v russkom yazyke XVII — nachala XVIII vekov [Means of Expressing Modal Significance of the Will in Russian Language of the 17 — early 18 centuries]. Extended abstract of candidate's thesis. Tver, 24 p.
7. Medynska, N.M. (2011). Problema kategoriinoho statusu diiesliv [The Problem of Categorical Status of Verbs]. Studia Linguistica, 5, 126–135.
8. Miasoiedova, S.V. (2013). Problema vyznachenniia vidtinkiv sponukalnoho znachenniia u suchasnykh lnhvistychnykh doslidzhenniakh [The Problem of Incentive Shades Meaning Determination in Modern Linguistic Studies]. Naukova mysl informatsiynoi povieki. Materialy IX Miedzynarodowej naukowopraktycznej konferencji, vol. 16, 3–10.
9. Опара, А.А. (2003). Tipologicheskie kharakteristiki finitno-infinitivnykh konstruktsii v raznostrukturnykh yazykakh [Typological Characteristics of Finite-Infinitive Constructions in Languages with Different Structures]. Extended abstract of candidate's thesis. Volgograd, 19 p.
10. Pedchenko, S.O. (2016). Klasifikatsiini parametri subkatehoriinykh subiektyvno-modalnykh znachen [Classification Parameters of Subcategorical Subjective Modal Meanings, Naukovyi zhurnal “Molodyi vchenyi”, 8 (35), 305–308.
11. Savelieva, N.O. (2010). Zasoby vyrazhenniia deontichnoi modalnosti v rannionovoanhliskii movi (na materialii tvoriv U. Shekspira) [Means of Expressing Deontic Modality in Early Modern English (based on W. Shakespeare's works)]. Extended abstract of candidate's thesis. K., 22 p.
12. Savelieva, N.O. (2010). Zasoby vyrazhenniia deontichnoi modalnosti v rannionovoanhliskii movi (na materialii tvoriv U. Shekspira) [Means of Expressing Deontic Modality in Early Modern English (based on W. Shakespeare's works)]. Candidate's thesis. K., 238 p.
13. Khuzina, Ye.A. (2011). Modalnost voleizyavleniia s ottenkom zhelatelnosti infinitivnykh konstruktssii (na materiale russkikh poslovits i pogovorok) [Modality of Volition with a Shade of Desirability of Infinitive Constructions (based on Russian proverbs and sayings)]. Vestnik Cheliabinsk. gos. ped. un-ta. Seriiia : Filologiiia i iskusstvovedeniie, 3, 299–307.

14. Chaikovskaia, N.Yu. (2008). Kontseptosfera "voleiziavleniie" v anglijskoi i russkoi lingvokulturakh [The Concept Sphere of "Volition" in English and Russian Linguistic Cultures]. Extended abstract of candidate's thesis. Volgograd, 25 p.
15. Oxford Dictionary of English Grammar by Sylvia Chalker, Edmund Weiner. The new authoritative guide. London: BCA, 1994, 448 p.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ УТВОРЕННЯ В РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ІСПАНСЬКОЇ МОВ)

Дроботенко В.Ю.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
v.drobotenko@kubg.edu.ua

У статті проаналізовано підходи до визначення фразеологізму, запропоновано нові фразеологічні терміни, як-от: «соціальна фразеологія», або «соціофраземіка», «теофраземіка»; на прикладі теофраземіки доведено інтернаціональний характер фразеологічних утворень різноструктурних мов.

Ключові слова: фразеологічне утворення, соціальна фразеологія, соціофраземіка, антропоцентричність, теофраземіка.

Дроботенко В.Ю.

Фразеологические образования в разноструктурных языках (на материале украинского, английского и испанского языков)

В статье проанализированы подходы к определению фразеологизма, предложены новые фразеологические термины: «социальная фразеология», или «социофраземика», «теофраземика»; на примере теофраземіки доказан интернациональный характер фразеологических образований разноструктурных языков.

Ключевые слова: фразеологическое образование, социальная фразеология, социофраземіка, антропоцентричность, теофраземіка.

Drobotenko V.Yu.

Idiomatic constructions in languages of diverse structural organization (Ukrainian, English and Spanish)

The article addresses various linguistic paradigms within which idioms have been traditionally studied. The paper focuses on linguo-cultural, psycho-cognitive, comparative and structural-semantic aspects of phraseology.

As a result of analysis of various approaches towards idioms and considering the above-mentioned aspects of tackling them we have coined the terms social phraseology or sociophrasemics, theophrasemics. Theophrasemics demonstrates universal nature of idiomatic constructions in languages of diverse structural organization.

The nature of theophrasemics is addressed via the study of its micro-systemic component, that being a bulk of idioms containing the designation of God.

Considering the lingual code a carrier of epistemological information, we address the respective proper names as manifestations of specific national character. Thus the idioms containing the name of God demonstrate ethnic peculiarities of conceptualizing and verbal encoding of God's individual and social significance. The idioms under study that correspond with folk beliefs demonstrate a heavy impact of Christian values.

Idiomatic constructions in Ukrainian, English and Spanish demonstrate similar structural and semantic features. We interpret the similarities in their structure and stylistic potential in terms of socio-phraseology's international character.

Key words: phraseological structure, social phraseology, sociophrasemics, anthropocentrism, theophrasemics.

Вступ. З'ясування низки питань стосовно дослідження різних аспектів фразеології таких різноструктурних мов, якими є українська, англійська та іспанська, зокрема причин і шляхів виникнення і функціонування в цих мовах фразеологізмів, дослідження їх морфологічної та лексико-семантичної характеристики — одна з головних проблем загального мовознавства, розв'язання якої має як прикладне, так і теоретичне значення. Подібні напрацювання

становлять не тільки лінгвістичний, але й історичний, етнографічний, культурологічний інтерес, оскільки саме у фразеології віддзеркалюються процеси, що відбуваються в певному суспільстві.

Загальновідомо, що фразеологія є універсальним явищем, властивим усім мовам світу. На сьогодні існує безліч праць, присвячених вивченню інтернаціональних, загальномовних властивостей фразеології як її іманентного складу, і саме тому

вони продовжують бути об'єктом лінгвістичних досліджень, до яких належить і наша стаття.

Думка про іманентну властивість національної специфіки фразеології побутує вже давно. Свого часу про це писав ще О.О. Реформатський. Поділяючи погляди В. Савицького [11, 95], вважаємо, що оскільки фразеологія універсальна, то певні її риси і властивості повинні мати не специфічний національний характер, а інтернаціональний, загальний для всіх мов світу, і спробуємо далі довести це прикладами теофраземіки різноструктурних мов.

Актуальність теми полягає в потребі розгляду нових поглядів на з'ясування співвідношення питомого (споконвічного) і запозиченого пластів у фразеології різноструктурних мов, тому що на сьогодні залишається нечітко окресленим теоретичне підґрунтя фразеологічних дефініцій, а загальні особливості такої фразеології ще не розглянуті достатньо повно і конкретно.

Вважаємо, що подібні дослідження фразеологічних утворень (далі — ФУ) у різноструктурних мовах не тільки сприяють більш повній характеристиці фразеологічних особливостей окремих мов, які зазвичай окреслюють під час внутрішньомовного аналізу, але й, що особливо важливо, дають змогу виявляти (разом зі специфічними проявами) деякі загальні лінгвістичні закономірності.

Однак для нас важливо з'ясувати теоретичне підґрунтя запропонованих далі у статті фразеологічних дефініцій, довести, що вони доречні в науковій термінології фразеології різноструктурних мов, зокрема в українській як представниці слов'янських мов, англійській — германській, іспанській — романських, що зумовлює **мету нашої статті**.

Критичний огляд літератури, концептуальних меж, гіпотез та ін. В останні десятиліття феномен фразеології простудійовано на матеріалі германських (Н. Амосова, О. Кунін, Т. Федулєнкова, С. Копаєва, Н. Скітіна, Н. Любчук, О. Нагорна, М. Гамзюк, Н. Кулик), романських (Д. Скоробутов, М. Кривоногова, Ж. Кургузенкова, О. Рогуліна, І. Татаровська, О. Толстова, С. Коновець, М. Півторак, Л. Миронова, Н. Хамдаї та ін.), слов'янських (В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Калалник, Ю. Прадід, А. Григораш, О. Стишов, А. Архангельська, В. Мокієнко, О. Добриднева, О. Сенько, А. Аксамитов, В. Коваль, О. Мороз, О. Шевченко, Т. Князь, О. Каракуця, В. Хлебда, Т. Малінські та ін.) та тюркських мов (І. Покровська, О. Соловійова, З. Ісмаїлова, Р. Васько, Р. Закіров, З. Шарипова, Л. Зубаїрова, С. Забітов та ін.).

Нині у різних парадигмах фразеологію вивчають українські і зарубіжні дослідники. Так, зокрема, лінгвокультурологічний аспект англійських фразеологізмів представлений пра-

цями К. Савчук, спортивну фразеологію англійської мови досліджує І. Кравцова, семантична характеристика фразеологізмів подана у працях Н. Вострякової та С. Кравцова. Про роль фразеологічних одиниць у плані репрезентації мовної картини світу писали Д. Добровольський, Ю. Рілов, Н. Сердюкова, В. Телія та ін.). Психокогнітивний аспект, який поступово змінює структурно-семантичну парадигму, з-поміж значної кількості праць (О. Баранов, Д. Добровольський, Є. Бартмінський, С. Небжеговська, С. Денисенко, В. Забуранна, О. Левченко та ін.) найбільш чітко представлений роботами О. Селіванової. Автор запропонувала нову концепцію мотиваційних процесів, простежила закономірності знакової переінтерпретації українських фразеологізмів у мережі культурних кодів етносвідомості (соматичного, біморфного, просторового, предметного, духовного), дослідила чинники щодо позначення фразеологізмами концептосистеми народу, узагальнивши це в монографії «Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)» [12].

Деякі аспекти іспанської фразеології розглянуто у працях К. Валеро Гарсеса, В. Виноградова, Х. Касареса, Н. Курчаткіної та ін. Зокрема, фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом висвітлені у роботах М. Прієто, С. Свіонтковської, І. Ечеварія Ісускіса, К. Корман та ін.

Порівняльну характеристику соматичних фразеологізмів української та іспанської мов на позначення сімейних відносин подала у своїй праці Л. Миронова.

Вище йшлося про те, що в українській мові поки що бракує чітко окресленого теоретичного підґрунтя фразеологічних дефініцій. Подібна ситуація, на жаль, склалася і в англійській та американській лінгвістичній літературі, де представлено небагато праць, спеціально присвячених теорії фразеології. Навіть уже в значущих роботах (А. Маккея, У. Вейнрейха, Л. Сміта та ін.) не порушені такі фундаментальні питання, як науково обґрунтовані критерії виділення фразеологізмів, співвідношення фразеологічних одиниць і слів, системність фразеології, фразеологічна варіативність, методи вивчення фразеології тощо.

Методологія дослідження. Основними методами вивчення є структурно-семантичний і порівняльно-зіставний, фразеологічного опису (за О. Куніним), контекстуального аналізу, аналізу словникових дефініцій, компонентний (семного аналізу), суцільної вибірки та ін. Компонентний аналіз використовується для визначення семантичної структури досліджуваних фразеологічних утворень та семантичних змін фразеологізмів; культурологічний аналіз уможливорює співвіднесеність текстових смислів з інформацією загальнокультурного фонду.

Результати дослідження та обговорення. Фразеологічна одиниця як мовне явище привер-

тає увагу мовознавців із середини ХІХ ст. [1; 2; 3; 4; 6; 8]. Зважаючи на неоднозначність визначень поняття «фразеологізм» у сучасній теорії фразеології, ми пропонуємо *фразеологічну одиницю* іменувати як *фразеологічне утворення*.

Започаткували типологію фразеологічних одиниць у вітчизняній лінгвістиці праці академіка В. Виноградова. На думку М. Амосової, завдяки В. Виноградову «фразеологічні одиниці отримали більш обґрунтоване визначення, саме як лексичні комплекси з особливою семантичною своєрідністю» [1, 201]. В. Виноградов, як відомо, виділяв три типи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, або ідіоми; фразеологічні єдності; фразеологічні сполучення. У В. Виноградова дві перші групи — зрощення та єдності — відокремлюються одна від одної за ознакою мотивованості фразеологічної одиниці, третя ж — фразеологічні сполучення — за ознакою обмеженої сполучуваності слова.

М. Шанський додав ще один тип — фразеологічні вирази. Під ними вчений розумів стійкі у своїй структурі і вживанні звороти, які не тільки є семантично подільними, але і складаються цілком зі слів з вільним значенням [21].

Фразеологічні одиниці та ідіоми розрізняє О. Смирницький [14]. Фразеологічні одиниці — це стилістично нейтральні звороти, які позбавлені метафоричності або втратили її. Ідіоми ґрунтуються на перенесенні значення, на метафорі, ясно усвідомленій мовцем. Їх характерною рисою є яскраве стилістичне забарвлення, відхід від звичайного нейтрального стилю, у структурному відношенні.

М. Амосова, використовуючи контекстологічний аналіз, виділяє два типи фразеологічних одиниць — фраземи та ідіоми. Фразема — це одиниця постійного контексту, в якій вказівний мінімум, необхідний для актуалізації такого значення семантично реалізованого слова, є єдино можливим, не варіюваним, тобто постійним. Другий компонент виступає вказівним мінімумом для першого. Ідіоми, на відміну від фразем, — це одиниці постійного контексту, в яких вказівний мінімум і семантично реалізований елемент нормально становлять тотожність і обидва представлені загальним лексичним складом словосполучення. Ідіоми характеризуються цілісним значенням. Також М. Амосова виділила частково предикативні фразеологізми — звороти, у яких міститься граматично провідний член — антецедент — і залежна від нього предикативна одиниця [1].

Основною ознакою фразеологізму як мовної категорії, на думку М. Жуйкової, можна вважати семантичну цілісність, нерозчленованість [5, 16].

Отже, можемо констатувати, що у мовознавців не склалося єдиної думки про те, що таке фразеологізм, немає і єдності поглядів на склад цих

одиниць у мові. Крім зазначеного вище, можемо також додати, що одні дослідники (Л. Сміт, В. Жуков, В. Телія, М. Шанський) зараховують до складу фразеології стійкі сполучення, інші (Н. Амосова, О. Бабкін, О. Смирницький та ін.) — тільки певні групи. Так, деякі лінгвісти (з-поміж них згадуваний вище академік В. Виноградов) не зараховують до розряду фразеологізмів прислів'я, приказки та крилаті слова, вважаючи, що вони за своєю семантикою та синтаксичною структурою відрізняються від фразеологічних одиниць.

Відштовхуючись від визначення фразеологічної одиниці та її основних характеристик, під *фразеологічним утворенням* ми розуміємо окрему самостійну одиницю мови, що характеризується динамічністю, конвенційно закріпленням у мові значенням, усталеним компонентним складом та граматичними ознаками; відтворюваністю у мовленні у готовому вигляді. Не можна ігнорувати той очевидний факт, що в мовленні багато так званих стійких висловів поводяться насправді як одиниці динамічні, що допускають різноманітні формальні і змістові модифікації, пристосовуючись до прагматичних завдань мовців. Це доводить показовий матеріал, зібраний і проаналізований у словнику А. Мелерович і В. Мокієнка «Фразеологизмы в русской речи. Словарь» [12]. Матеріали цього словника переконують нас в тому, що ознака стійкості та відтворюваності в готовому вигляді, якій відводилась роль критерію під час розмежування вільних і невольних (тобто фразеологічних) одиниць, насправді не є абсолютною і загальною ознакою фразем як мовної категорії. Як в плані вираження, так і в плані змісту стійкість фразем виявляється відносною. Найбільш стійкими є термінологічні сполучення, що виконують дескриптивну функцію, на зразок: *петрові батоги*, *Чумацький Шлях*. Максимально рухомими в плані змісту і в плані вираження є ідіоми з оцінно-емотивним значенням, основною функцією яких є кваліфікаційна (*заварити кашу*) [5, 15].

У сучасній лінгвістичній літературі утвердилась думка про те, що фразеологічна система мови відбиває культурно-національну специфіку народу, що фразеологічні одиниці є джерелом не лише мовної, а й культурної інформації. За фразеологізмами, які найяскравіше відбивають народний менталітет, матеріальну та духовну сторони життя етносу, його традиції, вірування, обряди, закріпилась спеціальна назва — етнофраземи [5, 7].

Сьогодні головною ознакою фразеологічної системи, що відрізняє її від інших мовних підсистем, є її висока антропоорієнтованість (антропоцентричність), яка виявляється передусім у вибірковій номінації: за допомогою утворень мовний колектив вербалізує саме ті фрагменти навколишнього світу, які, на його думку, мають найбільшу

релевантність. Зважаючи на те, що у фразотворенні істотну роль відіграє людський чинник, більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, різноманітними сферами її діяльності, із соціумом та його проблемами, пропонуємо ввести до наукового обігу термін «соціофраземіка» у межах соціальної фразеології. Також можна розглядати політичну, мистецьку, правову, гендерну та ін. фразеологію. Отже, ми пропонуємо класифікувати фразеологію за порушеною у фразеологічних утвореннях змістовою проблемою. У свою чергу, соціофраземіку можемо розглядати в кількох концептосферах, зокрема щодо освіти, особистого життя, духовності/релігії, роботи тощо.

Під час дослідження фразеологізмів в українській, англійській та іспанській мовах можна виявити схожі за семантикою та структурою фразеологізми. Беручи до уваги той факт, що вивчення фразеологічної бази мови можливе у разі дослідження її окремих мікросистем, як об'єкт дослідження ми обрали групу фразеологізмів із компонентом «Бог», так звану *теофраземіку*.

Відомо, що оніми є носієм національної унікальності мови, своєрідним мовним кодом гносеологічної інформації, що особливо чітко простежується на прикладі теоніма *Бог* у фразеологічних конструкціях [11, 31]. Незважаючи на численні дослідження сакральної лексики, особливо в структурно-семантичному аспекті (роботи Ю. Степанова, Г. Поліної, Н. Коган, В. Мокрого, І. Бочарової та ін.), на сьогодні найбільш ґрунтовною працею, на наш погляд, що присвячена розгляду концептосфери *Бог* у біблійній, фольклорній, лінгвістичній картинах світу як сегментах української мовної картини світу є «Концептосфера *Бог* в українському мовному просторі» П. Мацьківа [11]. Автор виробив і запропонував власну методику дослідження концепта *Бог*. Концептосфера *Бог* — це багатопланова, поліфункціональна, ієрархічна структура, одна з найбільш складних інформаційно-комунікативних, архетипно-міфологічних, релігійних систем [11, 277].

Аналізуючи фразеологічні утворення зі стрижневим компонентом «Бог» у цих мовах, ми встановили схожість словесно-понятійного апарату. У фразеології розглянутих мов віддзеркалено народні уявлення про Бога, домінують в народних віруваннях виступають християнські цінності. Так, коли нам важко, ми маємо пам'ятати, що все це подолаємо, бо *Усі ми під Богом ходимо; Усе в руках Божих — Dios aprieta pero no ahorca* (Бог стискає, але не вішає); *Крути не крути, а буде так, як Бог дасть; Чоловік мислить, а Бог радить; Чоловік крутить, а Бог розкручує; Чоловік стріляє, а Бог кулі носить — El hombre propone y Dios dispone — Man proposes*

but God disposes (Людина припускає, а Бог дає). Народна мудрість стверджує, що не можна служити двом панам одночасно, не можна перебувати в двох місцях одночасно: *За двома зайцями не вженешся — No se puede estar bien con Dios y con el Diablo* (Ви не можете бути з Богом і з дияволом). *Усе, що не робиться, — усе на краще — A la buena de Dios* (Добре від Бога) — *God's hand is above all* (Рука Божа панує над усім).

Народна мудрість радить розпочинати будь-яку роботу зранку, вважаючи, що тоді Бог допомагає людям: *Хто рано встає, тому Бог дає — Al que madruga, Dios lo ayuda* (Хто рано встає, тому Бог на допомогу); *Más vale a quien Dios ayuda, que quien mucho madruga* (Краще Бог допомагає тому, хто рано встає); *A quien madruga, Dios le ayuda* (Хто рано встає, тому Бог подає) — *It's the early bird that gets the worm* (Рання пташка склює черв'ячка); *The early bird catches the worm* (Рання пташка ловить усіх черв'яків).

Береженого Бог береже; Бог допомагає тому, хто бажає змінитись — Ayúdate y Dios te ayudará (Допоможи собі сам, і Бог тобі допоможе); *Quien se muda, Dios le ayuda* (Хто переїжджає, тому Бог допомагає) — *God helps those who help themselves* (Бог допомагає тим, хто допомагає собі).

Бог дав, Бог взяв — Dios nos da, dios nos quita (Бог дає, Бог забирає) — *God gave, God took back* (Бог дав, Бог забрав); *Easy come, easy go* (Легко прийшло — легко пішло).

Dios que da la llaga, da la medicina (Бог, який дає рану, дає ліки) — *God tempers the wind to the shorn lamb* (Бог полегшує участь нещасного).

Бачить Бог — Honest to God (Бачить Бог).

Розпочате дослідження дає потужний імпульс для подальшого вивчення національної своєрідності народів, узагальнення їхнього менталітету, відбитого у фразеології.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ми дійшли висновку, що подібність у будові, образності та стилістичному забарвленні наведеної теофраземіки засвідчує в основному інтернаціональний характер соціофразеології. Використавши для аналізу кілька прикладів теофраземіки, ми виявили, що найбільш повно в них представлені взаємини Бога і людини. Це заслуговує на особливу увагу, оскільки все своє життя віруюча людина живе з усвідомленням того, що вона не самотня, що хтось їй допомагає, веде у житті, карає за помилки і провини, і перед ним у кінці свого життя вона буде тримати звіт. Не знаючи Бога в обличчя, беручи знання з Біблії та духовних книг, людина малює собі образ Бога. І на питання, ким є Бог для людини і яке місце він посідає в її житті, відповідає теофраземіка як невід'ємний складник соціофразеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. — 208 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. — М. : Просвещение, 1955. — 218 с.
3. Будагов Р.А. «Французская стилистика» Шарля Балли / Р.А. Будагов // Балли Ш. Французская стилистика. — М. : Наука, 1961. — С. 5–16.
4. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как научной дисциплины. Труды юбилейной сессии ЛГУ / В.В. Виноградов. — Л. : ЛГУ, 1946. — С. 48–69.
5. Жуйкова М. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : моногр. / М. Жуйкова. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 416 с.
6. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. — М. : Просвещение, 1978. — 250 с.
7. Кунин А.В. Английская фразеология (теорет. курс) / А.В. Кунин. — М. : Высш. шк., 1970. — 343 с.
8. Кунин А.В. Курс фразеології сучасної англійської мови / А.В. Кунин. — М. : Высш. шк., 1990.
9. Makkai A. Idiom Structure in English / A. Makkai. — The Hague, 1987.
10. Матвіяс І.Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови / І.Г. Матвіяс // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 147–148.
11. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : моногр. / П. Мацьків. — Дрогобич : Коло, 2007. — 332 с.
12. Мелерович А.М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь / А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко. — М. : АСТ, Астрель, 2005.
13. Огуй О.Д. Одиниці фразеологічного рівня мови та специфіка їх перекладу / О.Д. Огуй // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — Х. : Константа, 2004. — № 635. — С. 123–127.
14. Савицький В.М. Англійська фразеологія: Проблеми моделювання / В.М. Савицький. — Самара, 1993. — С. 95.
15. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селіванова. — К.-Черкаси : Брама, 2004. — 276 с.
16. Скрипник Л.Г. Фольклорні елементи в українській фразеології / Л.Г. Скрипник // Мовознавство. — 1971. — № 2. — С. 58–65.
17. Смирницький А.І. Лекції з історії англійської мови / А.І. Смирницький. — 3-те вид. — М. : Вид-во КДУ; Добросвіт, 2006. — 236 с.
18. Смит Л.П. Фразеология английского языка / Л.П. Смит. — М., 1998.
19. Федулєнкова Т.Н. Изоморфизм и алломорфизм в германской фразеологии (на материале английского, немецкого и шведского языков) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Т.Н. Федулєнкова. — Северодвинск, 2006. — 35 с.
20. Федулєнкова Т.Н. Проблема общего и специфического в соматической фразеологии некоторых германских языков (на материале английского, немецкого и шведского языков) : дис. ... канд. филол. наук / Т.Н. Федулєнкова. — М., 1984.
21. Федулєнкова Т.Н. Фразеологические универсалии (на материале глагольной, соматической и библейской фразеологии английского, немецкого и шведского языков) / Т.Н. Федулєнкова // Лингвистика и лингвистическое образование в современном мире : материалы междунар. конф., посвященной 100-летию со дня рождения профессора В.Д. Аракина. — М. : Прометей, 2004. — С. 172–177.
22. Хоменко В.І. Українська фольклорна фразеологія / В.І. Хоменко // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції. — К. : Наук. думка, 1972. — С. 145–146.
23. Хоменко В.І. Фразеологічний склад народних казок, записаних на Полтавщині / В.І. Хоменко // Праці Х Республіканської діалектної наради. — К. : Вид-во АН УРСР. — С. 65–68.
24. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. — М. : Высш. шк., 1985. — 231 с.
25. Швейцер А.Д. Теорія перекладу [Електронний ресурс] / А.Д. Швейцер. — Режим доступу : http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/shveiz-tr.shtml
26. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of Language. — University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1984.

REFERENCES

1. Amosova, N.N. (1963). Osnovy angliyskoi frazeologii [The Basics of English Phraseology]. L. : LGU, 208 p.
2. Balli, Sh. (1955). Obshchaia lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka [General Linguistics and Questions of the French Language]. M.: Prosvescheniie, 218 p.

3. Budagov, R.A. (1961). «Frantsuzskaia stilistika» Sharlia Balli [«French Stylistics» by Charles Bally]. Frantsuzskaia stilistika. M.: Nauka, 5–16.
4. Vinogradov, V.V. (1946). Osnovnyie poniatiia russkoi frazeologii kak nauchnoi distsipliny. Trudy yubileinoi sessii LGU [Main Concepts of Russian Phraseology as an Academic Discipline. Proceedings of the jubilee session of Leningrad State University]. L. : LGU, 48–69.
5. Zhuikova, M. (2007). Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov : monohr. [Dynamic Processes in Phraseology System of East Slavic languages: monograph.]. Lutsk : RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 416 p.
6. Zhukov, V.P. (1978). Semantika frazeologicheskikh oborotov [The Semantics of Idiomatic Expression]. M. : Prosveschenie, 250 p.
7. Kunin, A.V. (1970). Angliiskaia frazeologiya (teoret. kurs) [English Phraseology (theoretical course)]. M. : Vyshcha shkola, 343 p.
8. Kunin, A.V. (1990). Kurs frazeologii suchasnoi anhliiskoi movy [The Course of Phraseology of Modern English]. M. : Vyshcha shk.,
9. Makkai, A. (1987). Idiom Structure in English — The Hague, 1987.
10. Matviias I.H. (1972). Narodna frazeologhiia v materialakh Atlasu ukrainskoi movy [Folk Phraseology in the Satin Material of the Ukrainian Language] Pytannia frazeologii skhidnoslovianskykh mov. Tezy resp. naukovoii konferentsii. K. : Nauk. dumka, 147–148.
11. Matskiv, P. (2007). Kontseptosfera Boh v ukrainskomu movnomu prostori: Monohrafiia [The Conceptosphere of God in Ukrainian Language Environment: Monograph]. Drohobych : Kolo, 332 p.
12. Melerovich, A.M., & Mokienko, V.M. (2005). Frazeologizmy v russkoi rechi. Slovar [Phraseological Units in Russian Speech. Dictionary]. M. : AST, Astrel.
13. Ohui, O.D. (2004). Odynytsi frazeolohichnoho rivnia movy ta spetsyfika yikh perekladu [Units of Idiomatic Language and Specifics of Their Translation]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, 635, 123–127.
14. Savytskyi, V.M. (1993). Anhliiska frazeologhiia: Problemy modeliuвання [English Phraseology: Problems of Modeling]. Samara, 95.
15. Selivanova, O.O. (2004). Narysy z ukrainskoi frazeologii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psychological and ethno-cultural aspects)]. K.– Cherkasy: Brama, 276 ps.
16. Skrypnyk, L.H. (1971). Folklorni elementy v ukrainskii frazeologii [Folk Elements in Ukrainian Phraseology]. Movoznavstvo, 2, 58–65.
17. Smyrnytskyi, A.I. (2006). Lektzii z istorii anhliiskoi movy [Lectures on History of English Language]. (3d ed.). M. : Vydavnytstvo: KDU; Dobrosvit, 236 p.
18. Smit, L.P. (1998). Frazeologiya angliiskogo yazyka [Phraseology of English Language]. Moscow.
19. Fedulenkova, T.N. (2006). Izomorfizm i allomorfizm v germanskoi frazeologii (na materiale angliiskogo, nemetskogo i shvedskogo yazykov) [Isomorphism and Allomorphy in German Phraseology (in English, German and Swedish language)]. Extended abstract of Doctor's thesis. — Severodvinsk, 35 p.
20. Fedulenkova, T.N. (1984). Problema obshchego i spetsificheskogo v somaticheskoi frazeologii nekotorykh germanskikh yazykov (na materiale angliiskogo, nemetskogo i shvedskogo yazykov) [The Problem of General and Specific Somatic Phraseology in Some Germanic Languages (in English, German and Swedish languages)]. Candidate's thesis. Moscow.
21. Fedulenkova, T.N. (2004). Frazeologicheskie universalii (na materiale glagolnoi, somaticheskoi i bibleiskoi frazeologii angliiskogo, nemetskogo i shvedskogo yazykov) [Phraseological Universals (on the material of the verbal, somatic and biblical phraseology in English, German and Swedish languages)] Lingvistika i lingvisticheskoie obrazovaniie v sovremennom mire: Materialy mezhdunarod. konf., posviaschennoi 100-letiiu so dnia rozhdeniia professora V.D. Arakina. M.: Prometei, 172–177.
22. Khomenko, V.I. (1972). Ukrainska folklorna frazeologhiia [Ukrainian Folk Phraseology]. Pytannia frazeologii skhidnoslovianskykh mov. Tezy resp. naukovoii konferentsii. K.: Nauk. dumka, 145–146.
23. Khomenko, V.I. Frazeolohichni sklad narodnykh kazok, zapysanykh na Poltavshchyni [Phraseological Composition of Folk Tales Recorded in Poltava Region]. Pratsi X Respublikanskoi dialektnoi narady. K. : Vyd-vo AN URSR, 65–68.
24. Shanskii, M.M. (1985). Frazeologhiia sovremennogo russkogo yazyka [Phraseology of Modern Russian Language]. M. : Vyssh. shkola, 231 p.
25. Shveitser, A.D. Teoriia perekladu [Theory of Translation]. Retrieved from http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/shveiz-tr.shtml
26. Weinreich, U. (1984). Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of Language. University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1984..

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ МІКРОПОЛЕ «ВІДДАНІСТЬ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Близнюк К.Р.,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04655,
kate.blyz@gmail.com

У статті проаналізовано лексемний і семний склад мікрополя «відданість», а також його системну організацію в українській мові. Компоненти значення, що функціонують у мікрополі, відображають семантику відданості, вірності, прихильності, постійності, стійкості, сміливості та жертвовності заради об'єкту почуття, котрим для лексико-семантичного поля «патріотизм» виступають Батьківщина, власний народ, його закони, традиції, історія тощо.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, семантичне мікрополе, лексема, сема, опозиція.

Близнюк Е.Р.

Лексико-семантическое микрополе «відданість» в современном украинском языке

В статье проанализированы лексемный и семный состав микрополя «відданість», а также его системная организация в украинском языке. Компоненты значения, функционирующие в микрополе, отражают семантику преданности, верности, привязанности, постоянства, стойкости, смелости и жертвенности ради объекта чувства, которым для лексико-семантического поля «патріотизм» выступают Родина, собственный народ, его законы, традиции, история и т.д.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, семантическое микрополе, лексема, сема, оппозиция.

Blyzniuk K.R.

The microfield «відданість» in the modern Ukrainian language

The article deals with the semantic microfield «відданість» ("loyalty") as a structural part of the lexical-semantic field of «патріотизм» ("patriotism") in the modern Ukrainian language.

The main aim of the article is to study the structural-semantic organization of the microfield «відданість» as a reflection of the Ukrainian lingual worldview.

The following tasks are set to achieve this aim: to distinguish the semantic components of the microfield «відданість» from the structure of the lexical-semantic field of «патріотизм»; to analyze their central-peripheral organization; to examine the types of semantic oppositions between lexemes; to reveal the semantic relationships with other microfields at the lexical-semantic field of «патріотизм»; to establish the universal and national specific elements of its semantics.

To accomplish the assigned tasks the methods of component analysis and analysis of semantic oppositions are applied.

The semantic microfield «відданість» is formed by 41 words in the modern Ukrainian language. While 6 words constitute the nucleus of the field, 14 lexemes belong to the semi-periphery zone and 21 elements are allocated at the periphery. The components of respective language units' meaning reflect the semantics of loyalty, fidelity, affection, consistency, persistence, passion, friendliness, reliability, trust, courage and sacrifice for the sake of the adored object, which in the larger context of the lexical-semantic field of «патріотизм» refer to Motherland, own nation, its laws, traditions, history, etc.

The concept of «відданість» in the Ukrainian lingual worldview is associated with the semantic microfields «любов» ("love"), «прихильність» ("affinity"), «смівлівість» ("courage"), «стіійкість» ("steadfastness"), «ворожість» ("animosity").

Further study of the structural-semantic organization of the lexical-semantic field «патріотизм» should consider this relationship and look for crossings of the microfield «відданість» with other microfields in its structure.

Key words: lexical-semantic field, semantic microfield, lexeme, seme, opposition.

Антропоцентрична спрямованість сучасних наукових досліджень спонукає вчених-лінгвістів звертати увагу на відображення в мові досвіду й світогляду людства в цілому, окремих

народів, етнічних чи соціальних груп, видатних особистостей тощо. Великий інтерес викликають особливості вербалізації психологічних переживань, моральних і культурних цінностей,

мисленнєвої діяльності. А. Вежбицька зауважує, що при цьому для мовознавця важливим є вивчення семантики мовних одиниць залежно від їхньої належності до певної мови, адже мова дуже тісно пов'язана з національною культурою відповідного народу: «Почуття не можна ідентифікувати без допомоги слів, а слова належать якійсь одній конкретній культурі й приносять із собою культурно-специфічний кут зору» [2, 41]. Кожна культура має власний спосіб концептуалізації світу, визначений її історичним досвідом, що відображається у мові, а мова, як зазначає А. Шафф, «формує і певною мірою обмежує процес мислення» [18, 14]. Вона створює національну мовну картину світу, що специфічно «забарвлює» навколишню дійсність через вказівки на значущість для відповідної культури предметів, явищ, рис характеру і способів поведінки. Ці вказівки містяться на різних рівнях мови, але найбільше проявляються у лексиці й фразеології.

Досліджуючи лексичну семантику, варто звертати увагу на загальнолюдські та національно-специфічні компоненти значень мовних одиниць. Виявляти їх зручніше під час аналізу не окремих лексем, а лексико-семантичних полів, адже значення слова повністю розкривається лише у протиставленні іншим близьким до нього словам: «Лексичне значення слова ніколи не існує (функціонує) окремо. Воно завжди пов'язане семантичними відношеннями (ідентичності й диференційності) з лексичним значенням іншого слова або лексичними значеннями кількох (багатьох) слів. Таким чином, лексичне значення певного слова семантичними ідентичності, спільними з іншим словом (словами), має також інформацію і про останнє. Лексичне значення окремого слова ніколи не буває відокремленим або ізольованим» [6, 30]. Отже, дослідження лексичного рівня певної мови як відображення мовної картини світу її носіїв потрібно здійснювати через аналіз лексико-семантичних полів і семантичних мікрополів. При цьому, на думку С. Жаботинської: «Вивчення мовних значень сприяє з'ясуванню принципів упорядкування інформації у думці. Встановивши ці принципи, ми зможемо пояснити сам феномен мови як знакової системи» [5, 53].

Таким чином, **актуальність пропонуваного дослідження** визначається необхідністю вивчення мовних картин світу різних народів шляхом аналізу окремих їхніх складових компонентів, зокрема лексико-семантичних полів як специфічних утворень, що відображають у мові особливості світогляду, історичний досвід і ціннісні орієнтири певної культури.

Метою статті є дослідження семантико-структурної організації мікрополя «відданість» як частини лексико-семантичного поля «патріотизм» в українській мові.

З мети випливають такі **завдання**: виокремити компоненти семантичного мікрополя «від-

даність» зі структури лексико-семантичного поля «патріотизм»; проаналізувати їхню ядерно-периферійну організацію; простежити семантичні відношення між лексемами; виявити зони перетинання з іншими мікрополями, що входять до складу лексико-семантичного поля «патріотизм»; назвати загальнолюдські та національно-специфічні елементи його семантики як фрагменту мовної картини світу українців.

Головним методом дослідження для виконання поставлених завдань є *метод компонентного аналізу*, що полягає у членуванні семантики мовних одиниць на мінімальні значеннєві компоненти — семи. Детально методику проведення компонентного аналізу описує у своїй праці «От компонентного анализа к компонентному синтезу» А. Кузнецов [9, 406]. Шляхом аналізу словникових тлумачень встановлюємо лексеми, що утворюють семантичне мікрополе «відданість» у структурі лексико-семантичного поля «патріотизм». Із словникових дефініцій виокремлюємо семи, які формують значення відповідних лексем. Метод компонентного аналізу, запропонований ще на початку ХХ ст. М. Трубецьким, зазнав значних змін. Зараз учені-лінгвісти надають перевагу виленуванню компонентів значень саме через аналіз словникових дефініцій [16, 32], а не через протиставлення лексем, бо лексикографічні тлумачення відображають семантичну структуру слова, склад і специфіку його значеннєвих компонентів, відношення між ними та взаємозв'язки з іншими словами, на що звертає увагу А. Лучик: «Найнадійнішою методикою компонентного аналізу є лексикографічне виленування семантичних компонентів, оскільки в тлумачних словниках об'єктивуються системні лексичні зв'язки, а саме тлумачення здійснюється багатим, але осяжним арсеналом структурних формул» [11, 259]. Застосовувавши *прийом побудови матриці* — таблиці, де за ранговими списками впорядковуються лексеми і семи, — простежимо ядерно-периферійне структурування поля, відношення між його компонентами та зони перетинання з іншими лексичними утвореннями. Для встановлення типів семантичних відношень між лексемами, що функціонують у досліджуваному мікрополі, застосовуємо *метод аналізу опозицій*, також запропонований М. Трубецьким [15] і доопрацьований у подальшому Ж. Кантіно [8], Е. Кузнецовою [10], С. Маркусом [12], Ю. Степановим [14] та ін.

Джерелами дослідження стали 11- і 20-томний словники української мови, а також «Словник української мови» за редакцією В. Жайворонка. Ілюстративний матеріал дібрано через систему «Український національний лінгвістичний корпус» Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Семантичне мікрополе «відданість» як структурну частину лексико-семантичного поля «патріотизм» в українській мові репрезентує 41 мовна одиниця, що референціуює уявлення українців про віддану поведінку, ставлення до об'єкта цього почуття, переживання, з ним пов'язані, вчинки та дії, характерні для вірних та відданих осіб.

Ядерну зону аналізованого мікрополя формують лексеми **відданість**, **вірність**, **дружба**, **дружність**, **певність** і **постійність**. Одиниця **відданість** є центральним елементом мікрополя. Вступаючи в найбільшу кількість семантичних відношень з іншими його складниками, вона відображає поняття відданості, вірності, постійності, присвяти себе чому-небудь, симпатії та любові до когось або чогось: *Екіпаж транспортника складався винятково з надійних людей, вірність і відданість яких були перевірені в багатьох ситуаціях* (В. Єшкілев). Елемент **вірність** перебуває в еквіполентній опозиції до лексеми **відданість**, адже його семантика, крім вказівок на відданість, вірність і постійність, охоплює також поняття незмінності, незрадливості, неминучості й властивості бути вартим довіри: *Тут виявляється українська мораль, яка підносить на п'єдестал вірність Україні, як найвищий обов'язок перед нацією* (О. Шугай). Сема **вірність** є другою за частотністю в межах мікрополя, тому виступає важливим інтегративним компонентом для його складників. Крім того, попри еквіполентні відношення з лексемою **відданість**, в узусі найчастіше елемент **вірність** формує опозицію тотожності, тобто вживається як синонім до неї. Це впливає з фіксації у словникових тлумаченнях відповідних сем як еквівалентних і з можливості взаємозаміни лексем у реченнях.

Лексема **дружба** виступає гіпонімом щодо елемента **дружність** і формує з ним привативну опозицію, позначаючи стосунки, в основі яких лежить взаємна прихильність, довіра, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів: *Македонський цар майже клянеться скіфському цареві в дружбі та вірності* (В. Чемерис). Натомість **дружність** використовується також на позначення доброзичливості й дружелюбності у ставленні до кого- або чого-небудь, злагожденості, одночасності та бурхливості у виконанні спільних дій: *Величність, свобода і щастя всіх, основане на святій дружності та на братерстві одиниць, так само як і народів* (І. Франко). Обидві лексеми входять до складу семантичного мікрополя «прихильність», що також є структурною частиною лексико-семантичного поля «патріотизм».

Семантика одиниці **певність** відображає поняття вірності, стійкості, наполегливості, постійності, чіткості, вірогідності, неминучості, відсутності сумнівів, твердої віри у щось, здатності бути вартим повного довір'я: *Не бійтеся*

«спокою» готовності й певності. Такий спокій має в основі мужність і відданість (О. Бердник). Тобто вона перебуває в еквіполентних відношеннях з іншими елементами ядра, як і лексема **постійність**, що репрезентує незмінність, безперервність, стабільність, обов'язковість, а також вірність чому-небудь: *Тобі б трохи постійності, друже, хоч якусь децицію. Про вірність я вже не кажу — це, далєбі, було б смішно* (О. Авраменко). Через функціонування у тлумаченнях зазначених лексем сем **стійкість**, **постійність**, **незмінність** і **стабільність** вони належать до мікрополя «стійкість».

Отже, компоненти ядерної зони семантичного мікрополя «відданість» перебувають у тісній смисловій співвіднесеності через наявність інтегративних сем **відданість**, **вірність**, **довір'я** і **постійність**, які є найактивнішими в межах аналізованого мікрополя. Вони відображають поняття про відданість, характерне для різних народів і зафіксоване у різних мовах. Наприклад, вони є частотними значенневими компонентами у семантичному мікрополі «devotion» в англійській мові [1]. Як зауважує І. Голубовська: «Кожний етнос крізь притаманні йому мовні та культурні форми певним чином розвиває і деталізує цей «загальний поняттєвий базис людства», тим самим визначаючи своє «національне обличчя»» [4, 4]. Так, уже на рівні ядра простежуються перетинання з мікрополями «стійкість» і «прихильність», які також функціонують у складі лексико-семантичного поля «патріотизм» в українській мові. Тобто поряд із універсальним проявляються вказівки на національну культурну специфіку значення.

Приядерну зону семантичного мікрополя «відданість» утворюють лексеми **віра**, **героїзм**, **довір'я**, **жертвність**, **любов**, **незламність**, **незмінність**, **незрадливість**, **патріотизм**, **прив'язаність**, **самовідданість**, **самопожертва**, **самопосвята** і **фанатизм**.

Елементи **віра** і **довір'я** можуть формувати між собою відношення тотожності, оскільки в деяких контекстах вони вживаються в синонімічному значенні ставлення, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність і щирість: *Затим пішов цілий ряд маленьких досвідів і жертв, котрі припадали порівну і на ученицю, й на учителя і зміцнювали їх взаємне довір'я і прихильність* (І. Франко). Утім, семантика одиниці **віра** є набагато ширшою й охоплює також упевненість у чомусь, відсутність сумнівів щодо правильності, розумності, позитивності кого- або чого-небудь, а з релігійного погляду — визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного може позначати релігійне вчення чи віровизнання: *Ті, що zostалися, були загартовані, сильні духом і тілом, непереможні вірою в побудову незалеж-*

ної *Української Держави* (М. Андрусак). Отже, одиниці **віра** і **довір'я** не тотожні: «Два елементи є синонімами, якщо вони можуть вживатися один замість одного в однаковому контексті, зберігаючи при цьому смислове значення виразу в цілому. Заміна повинна працювати в обох напрямках, щоб виключити заступання один одного гіпонімами й гіперонімами» [17, 84]. Саме тому що взаємозаміна цих мовних одиниць одностороння (віра може замінити довір'я у різних контекстах, але не навпаки), визначаємо семантичну опозицію між ними як привативну.

Інтегративна сема **віра** вводить до периферійної зони аналізованого мікрополя одиниці **правовірність** і **віросповідання**. Їхні прямі значення, зафіксовані словником, пов'язані з поняттям релігійної відданості, але в переносному значенні їх використовують також для називання почуттів, ставлення, позиції, спрямованих на інші, нерелігійні об'єкти. Так, **віросповіданням** є різновид якого-небудь віровчення з усталеною обрядовістю або належністю до якої-небудь віри, релігії. Втім, у текстах знаходимо ширші можливості його вживання: *Українство всіх трьох поколінь, які творили цю культуру вже не як «обласну», а як власне національну, — «братчиків», «громадівців» та «Молодої України» — було свідомим переконанням, «національним віросповіданням», «ідеологією», як каже М. Грушевський* (О. Забужко). Лексема **правовірність** має зафіксованими у словниках обидва, пряме і переносне, значення. З одного боку, її тлумачать як суворе дотримання догматів певної віри, релігії, а з іншого — як суворе дотримання якого-небудь учення, системи поглядів, напряму в мистецтві тощо, підтвердження чому бачимо у текстах: *Віктор мав за машкару Гришину комсомольську правовірність, за глупоту — навіть за провокацію! — його незалежні мудрування, за наївність, в найкращому випадку, його намір батіжком перебити залізо, крицю, метал* (О. Ізарський).

Важливим елементом мікрополя «відданість» є одиниця **самовідданість**, що використовується на позначення готовності пожертвувати собою, поступитися своїми особистими інтересами для блага інших: *Війна дала світові небачені зразки героїзму, самовідданості, і цей героїзм був явищем масовим, загальнонародним* (М. Ільницький). Вона формує опозицію тотожності з одиницями **самопожертва** і **самопосвята**, що функціонують у такому ж значенні: *Емоційна тональність тут інша: високий рівень національної самосвідомості, патріотичний порив, готовність до самопожертви в ім'я свободи й незалежності народу* (М. Ільницький). Так *працювати, як працюють ці хлопці-реставратори, — з повною самопосвятою, за мізерну плату, з самої відданості тому, що робиш, — це й є партизанка в чистому вигляді...* (О. Забужко).

Вказані лексеми виступають у ролі гіпонімів і перебувають у привативній опозиції з одиницями **героїзм** та **жертвність**. Перша з них референціює значення найвищого вияву самовідданості й мужності (особливо у виконанні громадського обов'язку) і забезпечує перетинання з мікрополем «сміливість»: *Вони з незрівнянним героїзмом умирали за ті кличі, за ту любов і братерство на багатьох фронтах, перемагаючи всіх і вся, немовби їм у руки було вкладено небесний меч* (І. Багрянний). Додаткові зв'язки із зазначеним мікрополем також реалізують семантичні компоненти лексем, що перебувають на периферії мікрополя «відданість». Зокрема, одиниця **доблесть** співвідноситься з поняттям відваги, мужності, героїства і самовідданості в якій-небудь діяльності: *Він поважав їх за військову доблесть, за непохитну волю, палке прагнення вижити й відродити колишню велич власної раси* (О. Авраменко). А слово **подвиг** уживається в українській мові на позначення героїчного, самовідданого вчинку, здійсненого у важких і небезпечних умовах, важливого своїм значенням: *Але він глибоко запав у душі його однополчанам, будив у них високу громадську совість, безмежну відданість улюбленій справі, постійну готовність до подвигу* (І. Кошелівець). Отже, в українській мовній картині світу відданість характеризується не тільки прихильністю до кого- або чого-небудь і здатністю бути вірним, не зраджувати об'єкт своїх почуттів, а й героїзмом та мужністю, які часом необхідно виявляти, щоб не порушувати свою позицію і дотримуватися вибраної системи поглядів, незважаючи на перепони й небезпеки.

Елемент **жертвність** називає здатність до самопожертви і самовідданості й утворює зв'язки зі складниками периферійної зони аналізованого мікрополя, що теж містять у своїх тлумаченнях сему **жертва**: *Вони спалювали себе в полум'ї любові до України, а Україна за таку жертвність приймала їх як диваків, а то й вбачала у них своїх ворогів* (О. Шугай). Зокрема, такими одиницями є **жертва**, **офіра**, **пожертва**, **пожертвування**. У структурі мікрополя вони утворюють своєрідну семантичну групу, що засвідчує зв'язок поняття відданості у мовній свідомості українців з поняттями жертвності, готовності йти на втрати, зречення, відмову від своїх інтересів заради об'єкта цього почуття. Лексеми **жертва** та **офіра** є синонімами, що перебувають в опозиції тотожності й позначають відмову від особистих прав, вигід, самопожертвування; жертвування; добровільний внесок на користь когось або чогось; людину, що зазнала знущань чи насилля, загинула; за релігійними обрядами — предмет або живу істоту, яких принесли в дар богам: *Він ділиться з нею своїми зисками з переконанням, що патріотизм без жертви — це порожній звук*

і тільки пожертва на різні українські культурні потреби, а зокрема на наукові цілі, — це довготривала жертва, це інвестиція для української спільноти (В. Верига). Свого часу, за студентських років, її батько побував на засланні, і культ давніх народовольських традицій надавав влаштованому й врівноваженому побуту в родині Ельснерів деякого відтінку колись перенесеної **офіри** й виконаного громадського обов'язку (В. Домонтович). Елементи **пожертва** і **пожертвування** також виявляють між собою семантичні відношення тотожності, оскільки у їхній семантиці реалізується значення добровільного відречення від своїх вигід, чого-небудь потрібного; жертви, самопожертви; дарунку чи внеску на користь якоїсь особи, установи тощо: Радянських учителів змушували лукавити, обдурювати — мовляв, батьківщині потрібна відданість, любов, **пожертва** юних вихованців, як Павки Корчагіна у 20-х роках минулого століття (І. Варнат). Вже кілька літ верховодив він у громаді, всі його шанували й слухали, а він заступав і поучував громадян на кожнім кроці з незрівняним **пожертвуванням**, яке, врешті, припечатав своєю смертю (Г. Хоткевич).

В еквіполентній опозиції до розглянутих вище мовних одиниць перебуває лексема **патріотизм**, чия семантика відображає, крім готовності йти на жертви й подвиги, відданість власному народові та любов до своєї Батьківщини: *Мій руський патріотизм — то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі* (І. Франко).

Одиниця **патріотизм** формує також еквіполентні семантичні відношення з лексемами **любов**, **симпатія**, **прихильність** і **прив'язаність**, що є елементами як аналізованого мікрополя, так і мікрополів «любов» і «прихильність», які функціонують у структурі лексико-семантичного поля «патріотизм» в українській мові. Семантика елемента **любов** є дуже широкою, і з поняттям відданості її пов'язують вказівки на внутрішній духовний потяг до чогось, відчуття глибокої відданості та прив'язаності, симпатії, що виникає через визнання великого значення, гідності когось або чого-небудь, відчуття прихильності внаслідок приятелювання: *В історію української літератури, як її навичні скарби, увійшли шедеври, створені в Уфі в суворі й величні роки, які надихали серця гнівом, вірою, найглибшою любов'ю і скорботою, відданістю Вітчизні* (М. Бажан). Поняття любові та відданості є тісно пов'язаними навіть у позамовній дійсності, що відзначають психологи, називаючи відданість особливим різновидом любові, постійною і незмінною прихильністю до об'єкта цього почуття [7, 425]. С. Воркачов розглядає відданість як одну з семантичних ознак лінгвокультурного концепту **любов** і зараховує її до «карикативного блоку» характеристик поряд

із жертвовністю, повагою, ніжністю, піклуванням, поблажливістю та ін. [3, 60].

Одиниця **прив'язаність** виступає гіпонімом щодо лексеми **любов** і формує з нею привативну опозицію, називаючи почуття симпатії до когось, відданості комусь або чомусь: *З такого почуття родиться патріотизм — прив'язаність до спільної батьківщини, а на патріотизмі будуються держави і нації* (І. Багрянний). Лексеми **прихильність** і **симпатія** перебувають в еквіполентних семантичних відношеннях. Їхні значення збігаються у тій частині, що відображає поняття приязні, прихильності, симпатії, доброзичливості до когось чи чого-небудь, але різняться тим, що слово **прихильність** може використовуватися на позначення нахилів, прагнень, схильності до чого-небудь, **симпатією** ж називають також уподобання або людину, яка має чийсь прихильність: *Митрополит, досить виразно хилилися своєю прихильністю на бік Московщини, хоч на устах мав все запевнення про свій австрійський патріотизм* (І. Франко). Він, видимо, був із того гурту старого часу людей, що якимось традиційно заховали давні національні **симпатії**, донесли їх до того часу, коли вони виростили вже у національну свідомість, і проявив її скрізь шукали в сучасному (С. Єфремов).

Одним із проявів відданості у мовній картині світу українців постає **незрадливість**. Семантика цієї лексеми містить вказівки на вірність і нездатність піти на зраду: *Калевала — земля сонця і працюючих людей, які відзначаються незрадливістю, любов'ю до свого краю, вірністю роду своєму, мові своїй, врешті, свободі, що було для них найбільшим дарунком предків, і той дарунок вони щедро обєригали і відстоювали від сусідів лихих, любителів поживитися чужими землями* (В. Чемерис). Семи **вірність** і **зрада** виступають інтеграторами одиниці **незрадливість** із антонімічною за значенням лексемою **зрада**, уводячи її до складу семантичного мікрополя «відданість». В українській мові зрадою називається порушення вірності кому- або чому-небудь, відмова від своїх переконань, поглядів, перехід на бік ворога; віроломство, зрадництво: *Не розумію, невже не надокучило досі т. зв. українській інтелігенції толочити старе тирло — між мазепинським патріотизмом і кочубеївським інтернаціоналізмом по-російському, тобто сповідувати філософію меншої чи більшої національної зради* (В. Стус).

На зв'язок між концептами **зрада** і **вірність** в українському фольклорі звертає увагу Н. Скрипник, відзначаючи, що семантика першого, крім основних значень, зафіксованих у словниковому тлумаченні слова-назви концепту, містить вказівки на нестійкість, оманливість, небезпеку, руйнацію. Але найголовнішим у семантиці зради все ж є порушення вірності, яке піддається різкому осудові. Лінгвіст доходить

висновку: «Дискурс усної народної творчості вказує на те, що для українського народу однією з важливих, вартісних є така психолого-ментальна якість особи, як вірність, натомість зраду народна мораль засуджує» [13, 149].

Із негативними наслідками може бути пов'язаний інший різновид відданості — **фанатизм**. Цей елемент мікрополя репрезентує уявлення про сліпу, пристрасну відданість певним ідеям, поглядам, вірі тощо, нетерпимість до інших, не схожих на власні ідей, поглядів і т. ін.: *Самий фашизм, це насамперед націоналізм — любов до власної батьківщини й патріотичне почуття, доведені до самопожертви й культу жертвенного фанатизму* (М. Сціборський). Він забезпечує перетинання мікрополів «відданість» та «ворожість». Головною відмінністю фанатизму від відданості постає наявність двох об'єктів: перший (власний) викликає прихильність, бажання підтримувати його, захищати, а другий (чужий) провокує вороже ставлення, неприйняття або навіть агресію. Для поняття відданості в українській мовній картині світу актуальною є наявність одного (першого) об'єкта, концентрація сил і прагнень щодо нього, що підтверджує семантика решти елементів мікрополя «відданість».

Важливою характеристикою поняття відданості у мовній свідомості українців є постійність. Інтегративні семи *постійність* і *постійно* функціонують у значеннях таких одиниць, як **незмінність**, **невпинність**, **неминучість**, **неодмінність**, **неперервність**. Лексема **невпинність** виступає гіперонімом і формує привативну опозицію з елементом **неперервність**, який позначає тривання чогось безперервно, постійно, безперестанно: *Так він обґрунтував неперервність українського державотворення, українського державотворчого процесу, що зрештою завершився новою державною формацією — Українською Народною Республікою* (В. Андрущенко). Натомість **невпинність** містить у своїй семантиці також вказівку на здатність здійснювати щось із однаковою силою, швидко, рухливо: *В боротьбі з суворою природою, в невпинній праці, серед тяжких умов життя виховувались витривалість, обережність, невпинність у переслідуванні поставленої мети, упертість в добрім значенні слова: взагалі сформувався сильна, здорова, талановита, енергійна народність, яка у високій мірі розвинула в собі державницький інстинкт і імперіалістичні стремління* (Д. Дорошенко).

Мовні одиниці **незмінність**, **неминучість** і **неодмінність** перебувають в еквіполентній опозиції. Лексема **незмінність** репрезентує значення нездатності або неможливості до змін, обов'язковості, неодмінності, вірності та відданості своїм принципам, переконанням або ж кому-небудь: *Ми маємо виробити спільні пропозиції й продемонструвати ринку незмін-*

ність позиції та принципів політики в цьому напрямку (С. Колобов). Елемент **неминучість** використовується на позначення обов'язковості, неодмінності, постійності в чомусь, необхідності й потрібності кому-небудь, а також ситуації, події, якої не можна уникнути, обійти, оминати: *Хмарним законом жили вони в наших душах, умовляючи в нас віру в їхню незламність, неминучість, вічність, непоборність, ламаючи нашу волю, викохуючи зневір'я, розкладаючи нас і пануючи над нами* (В. Винниченко). Одиниця **неодмінність** співвідноситься з необхідністю, постійністю, незмінністю, обов'язковістю, тим, чого потрібно дотримуватися, чим не можна знехтувати і чого не можна уникнути: *Вони не засинали обоє ще мить, в доторковій спин вчуваючи неодмінність їхньої на певен час спільної долі і намагаючись кожен в собі змиритись із товаришем, якого послав йому Бог, задавши роздратування і неприязнь, бо ж тут аж ніяк не місце для настроїв і симпатій чи антипатій, і плікання в собі ворожості чи роздратування щодо іншого може скінчитися тим, що через це загинуть обоє* (Ю. Покальчук).

Розглянуті лексеми, крім того, що конкретизують значення постійності в понятті відданості та розширюють його семантику вказівками на необхідність, неунікність і обов'язковість, разом із одиницями, поєднаними інтегративною семою *стійкість*, забезпечують перетинання мікрополів «відданість» і «стійкість». Зокрема, компонент *стійкість* поєднує в еквіполентній опозиції лексеми **незламність**, **непорушність** і **твердість**. Перша з них, як було зазначено вище, функціонує у приядерній зоні мікрополя «відданість» і називає стійкість, твердість, непохитність у намірах, поглядах, вчинках, діях; вірність своїм переконанням, непохитність; завзятість, наполегливість; непереможність, нескореність, незламність, міцність; здатність не зазнавати змін: *Залізна військова дисципліна вимагала військових чеснот — мужності, вірності, стійкості, суворості незламності, гордої гідності* (В. Полікарпов). Крім того, сема *завзятість* засвідчує зв'язок зазначеної лексеми з мікрополем «піднесення». Одиниця **твердість** використовується в українській мові не лише для характеристики фізичних властивостей предметів, у переносному значенні вона маніфестує поняття душевної стійкості, непохитності, рішучості, незламності, цілеспрямованості, надійності, постійності у своїх рішеннях, переконаннях, поглядах; фізичної витривалості й сили; суворості; відсутності або нездатності до лагідності, чуйності та сердечності: *Тільки велика любов до людини і Батьківщини, тільки незборима твердість і невгнутість велетня, тільки справжність і природність великої розп'ятої, але невідкореної України покликали і послали Його — співця*

Певності — до життя і до смерті (О. Рань). Значення елемента **непорушність** перш за все маніфестує стан відсутності руху, але також містить вказівки на міцність, непохитність, нездоланність, велику стійкість, твердість (у її переносному значенні), незмінність і постійність: *Якщо метою демонстрантів є засвідчити свою затаму опозиційність до певної політики і, виказуючи свою готовність постраждати за власні погляди, виявити непорушність своїх переконань, то вони можуть змінити уявлення багатьох своїх опонентів і співвітчизників* (В. Крижанівський). Отже, поняття відданості у мовній картині світу українців є тісно пов'язаним зі стійкістю фізичною і духовною у різних її проявах.

На периферії мікрополя перебувають такі різновиди відданості, як **ідейність** і **послідовність**. Перший із них позначає безкорисливу відданість ідеалу, проїнятість певними ідеями: *Такий командир мусить мати високі свої особисті якості, високу ідейність, зразковий патріотизм, стійкість, здатність до особистих жертв, товарицькість, чесність, відвагу й політичну вишколеність* (І. Багрянний). Семантика лексеми **послідовність**, крім вказівок на вірність своїм принципам, переконанням, уподобанням тощо, наполегливість у виконанні своїх рішень, охоплює передусім поняття логічності мислення, відповідності певним завданням чи настановам, системності та обґрунтованості світогляду, вчення, теорії тощо: *Вірність темі, напряду шукань свідчить про послідовність творчих зацікавлень, творчу цілеспрямованість* (М. Ільницький).

Рідко у значенні повної відданості кому- або чому-небудь використовується слово **присвята**, головним же його значенням є дія, що адресує або приносить у дар що-небудь комусь чи чомусь. Найчастіше **присвятою** називають напис на початку твору, який вказує, кому його адресовано, дарують або на чий честь написано: *Усі чоловічі слов'янські наймення «героїчного» змісту були присвятою стародавньому богові війни й перемоги Юру* (І. Білик).

Мовна одиниця **клятва** відображає зв'язок відданості з обов'язком, оскільки називає урочисту офіційну обіцянку додержувати певних зобов'язань, бути вірним якій-небудь справі, часто підкріплену згадуванням чогось дорогого, священного для того, хто обіцяє: *Вступив до вкритої ореолом таємничості Організації Українських Націоналістів, давши клятву до загину битися за українську самостійність* (М. Андрусак). Клятва є додатковим атрибутом відданості, що публічно підтверджує намір і прагнення особи бути вірним об'єкту своїх почуттів.

Отже, семантичне мікрополе «відданість» як складова частина лексико-семантичного поля «патріотизм» відображає уявлення українців про відданість власним народу й Батьківщині як постійну і стійку прихильність, вірність, готовність до жертв, дотримання обіцянок і непохитність позиції, пов'язані з мужністю і пристрасністю. Мікрополе має чітку ядерно-периферійну організацію з усіма властивими їй рисами. Ядерні лексеми виявляють істотну семантичну близькість і в певних контекстах можуть бути вжитими як синоніми. На рівні ядра функціонують такі одиниці: **відданість, вірність, дружба, дружність, певність і постійність**. Приядерна зона сформована елементами, чий значеннєві компоненти розширюють семантику поняття відданості, зберігаючи при цьому досить тісні зв'язки між собою і з ядром. До них належать **віра, героїзм, довір'я, жертвовність, любов, незламність, незмінність, незрадливість, патріотизм, прив'язаність, самовідданість, самопожертва, самоприсвята і фанатизм**. На периферії поля перебувають елементи: **віросповідання, доблесть, жертва, зрада, ідейність, клятва, невпинність, неминучість, неодмінність, неперервність, непорушність, офіра, подвиг, пожертва, пожертвування, послідовність, правовірність, присвята, прихильність, симпатія, твердість**. Периферійні лексеми пов'язані з рештою одиниць мікрополя лише через окремі семи. Вони є семантично віддаленими від ядра, натомість забезпечують перетинання з іншими мікрополями лексико-семантичного поля «патріотизм». Зокрема, зафіксовано спільність семантичних компонентів мікрополя «відданість» і мікрополів «любов», «прихильність», «сміливість», «стійкість» та «ворожість». Зв'язок між значеннями окремих лексем і накладанням частин лексико-семантичних полів забезпечує неперервність семантичного простору всієї мови і системну організацію не лише окремих лексико-семантичних утворень, а й цілого лексичного рівня.

У подальших дослідженнях лексико-семантичного поля «патріотизм» в українській мові варто детальніше простежити семантичні зв'язки мікрополя «відданість» із зазначеними вище мікрополями. Крім того, продуктивним буде зіставлення результатів аналізу мікрополя «відданість» в українській мові з даними про еквівалентні мікрополя та лексико-семантичні поля інших мов, що дасть змогу чіткіше визначити універсальні та національно-специфічні компоненти його семантики, а отже, проявить національно-культурні особливості концепту **відданість** у мовній картині світу українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близнюк К.Р. Структурно-семантична організація мікрополя “devotion” у структурі лексико-семантичного поля “patriotism” (на матеріалі англійської мови) / К.Р. Близнюк // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. — Вип. 10 / гол. ред. М.Є. Скиба; відпов. за вип. М.М. Торчинський. — Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. — Т. 1 (А–І). — С. 56–62.
2. Вержбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вержбицкая ; пер. с англ. А.Д. Шмелева. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 272 с.
3. Воркачев С.Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. — М. : Гнозис, 2007. — 288 с.
4. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / І.О. Голубовська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 38 с.
5. Жаботинская С.А. Лексическое значение: принципы построения концептуальной сети / С.А. Жаботинская // Pstyga, A. (red.) Slovo z perspektywy jezykoznavcy s tłumacza. — Gdansk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2005. — S. 53–62.
6. Жилко Ф.Т. Про семантичні поля української мови / Ф.Т. Жилко // Українська мова і література в школі. — 1972. — № 12. — С. 25–32.
7. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард ; пер. с англ. — СПб. : Питер, 1999. — 464 с.
8. Кантино Ж.П. Сигнификативные оппозиции [signifying opposition] / Ж.П. Кантино // Принципы типологического анализа языков различного строя / отв. ред. Б.А. Успенский. — М., 1972. — С. 61–94.
9. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А.М. Кузнецов ; отв. ред. В.Н. Ярцева ; Академия наук СССР, Научный совет «Теория советского языкознания», Институт языкознания. — М. : Наука, 1986. — 123 [2] с.
10. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка / Э.В. Кузнецова. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Высшая школа, 1989. — 216 с.
11. Лучик А.А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць / А.А. Лучик // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. пр. / [відп. ред. М.П. Фабіан] ; МОН України, Ужгород. нац. ун-т. — Ужгород : [Папірус-Ф], 2009. — Вип. 7. — С. 258–262.
12. Маркус С. Логический аспект лингвистических оппозиций / С. Маркус // Проблемы структурной лингвистики / отв. ред. С.К. Шаумян. — М. : Изд-во АН СССР, 1963. — С. 47–74.
13. Скрипник Н.І. Концепт ЗРАДА в українському фольклорі / Н.І. Скрипник // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. — 2014. — Вип. 7. — С. 146–150.
14. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. — М. : Наука, 1975. — 312 с.
15. Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецкой ; пер. с нем. А.А. Холодовича ; ред. С.Д. Кацнельсона. — М. : Изд. иностр. лит., 1960. — 372 с.
16. Украинский семантический словарь. Проспект (Машинный формат базы данных и принципы его автоматизированного составления) / М.М. Пещак, Н.Ф. Клименко, Е.А. Карпиловская и др. ; отв. ред. М.М. Пещак. — К. : Наукова думка, 1990. — 264 с.
17. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / Dirk Geeraerts. — Oxford University Press Inc., New York, 2010. — 362 p.
18. Schaff A. Jezyk a poznanie / Adam Schaff. — Warszawa : Panstwowe Wydawn. Naukowe, 1964. — 275 s.

REFERENCES

1. Blyzniuk, K.R. (2016). Strukturno-semantychna orhanizatsiia mikropolia «devotion» u strukturi leksyko-semantychnoho polia «patriotism» (na materiali anhliiskoi movy) [Structural-semantic Organization of the Microfield “devotion” in the Structure of the Lexical-semantic Field “patriotism” (based on English language)]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva: zbirnyk naukovykh prats, 10, Tom 1 (A–I)*, 56–62.
2. Wierzbicka, A. (2001). Sopostavleniie kultur cherez posredstvo leksiki i pragmatiki [The Comparison of Cultures through Lexicon and Pragmatics] / (A.D. Shmeleva Trans). M. : *Yazyki slavianskoi kultury*, 272 p.
3. Vorkachev, S.G. (2007). Liubov kak lingvokulturnyi kontsept [Love as the Linguocultural Concept]. M.: Gnozis, 288 p.
4. Holubovska, I.O. (2004). Etnospetsyfichni konstanty movnoi svidomosti [Ethno-specific Constants of Linguistic Consciousness]. Extended abstract of doctor's thesis. K., 38 p.
5. Zhabotinskaia, S.A. (2005). Leksicheskoe znachenii: printsipy postroeniia kontseptualnoi seti [The Lexical Meaning: Principles of Construction of the Conceptual Network]. Gdansk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 53–62.

6. Zhylko, F.T. (1972). Pro semantychni polia ukrainskoi movy [About Semantic Fields of Ukrainian Language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 12, 25–32.
7. Izard, K.E. (1999). Psihologiiia emotsii [Psychology of Emotions]. K— SPb : Piter, 464 p.
8. Cantineau, Zh.P. (1972). Signifikativnyie oppozitsii [The Signifying Opposition]. *Printsipy tipologicheskogo analiza yazykov razlichnogo stroia*, 61–94.
9. Kuznetsov, A.M. (1986). Ot komponentnogo analiza k komponentnomu sintezu [From the Component Analysis to the Component Synthesis]. Akademiia nauk SSSR, Nauchnyi sovet «Teoriia sovetskogo yazykoznaniiia», Institut yazykoznaniiia. M.: Nauka, 123 [2] p.
10. Kuznetsova, E.V. (1989). Leksikologiiia russkogo yazyka [Lexicology of the Russian Language] (2nd ed., rev.). M. : Vysshiaia shkola, 216 p.
11. Luchyk, A.A. (2009). Komponentnyi analiz u zistavnykh doslidzhenniakh leksychnykh odynyts [The Component Analysis in Comparative Studies of Lexical items]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*, 7, 258–262.
12. Markus, S. (1963). Logicheskii aspekt lingvisticheskikh oppozitsii [The Logical Aspect of Linguistic Oppositions]. *Problemy strukturnoi lingvistiki*, 47–74.
13. Skrypnyk, N.I. (2014). Kontsept ZRADA v ukrainskomu folklori [The Concept of BETRAYAL in Ukrainian Folklore]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*, 7, 146–150.
14. Stepanov, Yu.S. (1975). Metody i printsipy sovremennoi lingvistiki [Methods and Principles of Modern Linguistics]. M. : Nauka, 312 p.
15. Trubetskoi, N.S. (1960). Osnovy fonologii [Principles of Phonology]. (A.A. Holodovicha Trans). (S.D. Katsnelsona ed.). M. Izd. inostr. lit., 372 p.
16. Peshhak, M.M., Klimenko, N.F., & Karpilovskaja, E.A. eds. (1990). Ukrainskii semanticheskii slovar. Prospekt (Mashinnyi format bazy dannyh i printsipy yego avtomatizirovannogo sostavleniia) [Ukrainian Semantic Dictionary. Prospect (Engine Database Format and the Principles of its Automated Drafting)]. K. : Naukova dumka, 264 p.
17. Geeraerts, D. (2010). Theories of Lexical Semantics. Oxford University Press Inc., New York, 362 p.
18. Schaff, A. Jezyk a poznanie / Adam Schaff. — Warszawa : Panstwowe Wydawn. Naukowe, 1964. — 275 p.

КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОХІДНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Зайченко О.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
o.zaichenko@kubg.edu.ua

У статті розглядаються теоретично-практичні основи когнітивного формування похідних суфіксальних прикметників німецької мови з категоріальним значенням «якість». Особливу увагу приділено когнітивному моделюванню похідних суфіксальних прикметників, виокремлено когнітивні моделі, які структурують концепт «якість» німецьких ад'єктивів. Зроблено спробу окреслити явище концептуалізації відповідно до німецькомовного дискурсу.

Ключові слова: прикметник, когнітивна модель, когнітивна ознака, гештальт, когнітивне моделювання, концептуалізація.

Зайченко Е.В.

Когнитивные основы формирования производных суффиксальных прилагательных в современном немецком языке

В статье рассматриваются теоретико-практические основы когнитивного формирования производных суффиксальных прилагательных немецкого языка с категориальным значением «качество». Особое внимание уделено когнитивному моделированию производных суффиксальных прилагательных, выделены когнитивные модели, структурирующие концепт «качество» немецких ад'єктивов. Предпринята попытка очертить явление концептуализации в соответствии с немецкоязычным дискурсом.

Ключевые слова: прилагательное, когнитивная модель, когнитивный признак, гештальт, когнитивное моделирование, концептуализация.

Zaichenko O.V.

Cognitive bases of derived adjectives' formation in the German language

The article focuses on theoretical issues for investigation of cognitive processes involved in the formation of derived adjectives in the German language. The paper focuses on the adjectives formed by suffixation and semantically grouped under the categorial meaning of 'quality'. Primary attention is paid to cognitive modelling of the adjectives in question. The article seeks to outline the cognitive models responsible for structuring the concept 'quality'. In addition we show the particularities of these models in relation to the German language.

We employ the approach within which the cognitive model is considered to be identical with the word-formation model. Thus twenty-three main cognitive models are singled out in the paper. The polysemy of corresponding derived adjective in the German language is proven to be of fundamental importance to the construction of cognitive model. The cognitive features of adjectives grouped under the categorial meaning of 'quality' are not always motivated by one specific stem, and almost always appear as the result of combination of two or more stems.

Key words: adjective, cognitive model, cognitive marker, gestalt, cognitive modeling, conceptualization.

Наукові розвідки відомих лінгвістів щодо систематизації когнітивних знань, закладених у структуру слова, дають можливість окреслити когнітивну модель суфіксального похідного прикметника з категоріальним значенням «якість». Процес утворення когнітивної картини якісних похідних суфіксальних прикметників зумовлений поєднанням концепту твірної основи і концепту словотвірного форманта.

Сучасна свідомість малоє когнітивні образи при вживанні будь-якої лексичної одиниці. Прикметник як справжня окраса кожної мови

репрезентує категорію ознаки, яка відтворюється перцептивно нашим мозком. Як справедливо стверджує О. Вольф, прикметники не вказують на предмети, а приписують їм ознаки [1, 6], спираючись на сучасні тенденції лінгвістичних вчень, когнітивні ознаки. Когнітивна модель лексеми поєднує у своєму понятті мовні явища, осередки з ментальним підґрунтям, підсвідомість комунікатора чи реципієнта. О. Кубрякова розглядає лексичну одиницю як систему знаків, які головують у репрезентації (кодуванні) і в трансформованні інформації [3, 53].

Дж. Лакофф розробив теорію когнітивних моделей, яка вивчає ментальні простори та когнітивні моделі, що структурують ці простори, і розуміє ідеалізовані когнітивні моделі як структури людського знання [5, 68]. Ч. Філлмор назвав ментальні простори фреймами, визначаючи фрейми як когнітивні структури, знання яких передбачається концептами, репрезентованими словами [7, 52–92]. За І. Штерном, фрейм визначається як структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості (пам'яті) людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, що базується на такому ситуативному шаблоні [9]. С. Жаботинська продовжує концепцію фреймових моделей і розвиває їх як універсальні засоби людської когніції [2]. О. Шрамм пропонує структурувати семантичну класифікацію прикметника, звертаючи увагу на його полісемію, тобто розглядати адекватив, зважаючи на його лексико-семантичні відношення [8]. Як зазначає О. Кубрякова, словотвірні моделі похідних є матрицями когнітивних операцій [4]. Ми погоджуємося з думкою М.М. Полюжина про те, що когнітивна структура похідного слова співвідноситься із словотвірною моделлю, яка аналогічно когнітивній моделі належить до певної концептуальної області [6, 151]. F. Hundsnurscher, досліджуючи німецькі прикметники та аналізуючи їх лексико-семантичні відношення, виділив 79 концептуальних областей [10].

У своєму дослідженні ми спираємось на твердження М.М. Полюжина щодо тотожності словотвірної і когнітивної моделі похідного прикметника [6] і О. Шрамма щодо врахування полісемічного явища в межах лексичної одиниці [8] при змальованні когнітивної моделі похідного прикметника німецької мови. Розглянемо схематично когнітивну модель якісного похідного прикметника *fuchsig* (див. *схему 1*).

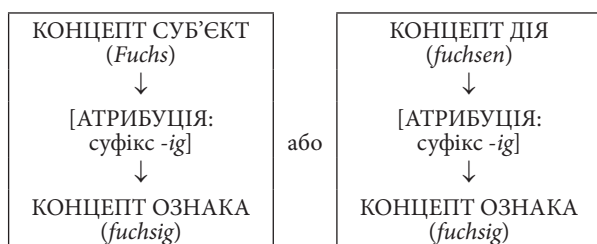

Схема 1. Когнітивна модель якісного похідного прикметника *fuchsig*

Така схема зумовлена тим, що семантичне значення даного прикметника мотивоване когнітивними ознаками як субстантивної, так і дієслівної твірної основи.

Беручи до уваги полісемію цього прикметника, виходячи з контекстуального виокремлення, графічно можна зобразити його когнітивну модель наступним чином (див. *схему 2*).

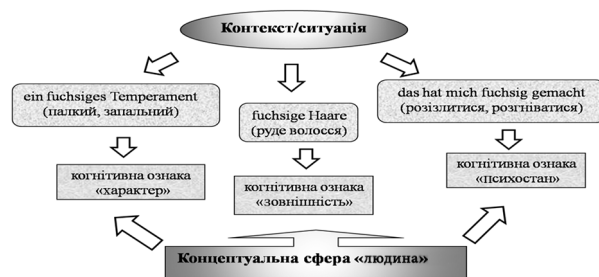

Схема 2. Когнітивна модель прикметника *fuchsig*

Тобто *fuchsig* в різних ситуативних позиціях набуває різних когнітивних ознак.

З іншого ракурсу, досліджуючи похідні суфіксальні прикметники німецької мови, доречно було б запропонувати не концептуалізацію ознак, а гешталізацію чи гештальтизацію (*Gestaltung*), оскільки останнє саме й означає процес надання образу, форми, формотворення. Саме образ (*Gestalt, Gestalten* — те, що постало перед очима — *vor die Augen gestellt*) означає додати довершеності та значимості представленій у підсвідомості когнітивній ознаці. Когнітивні ознаки прикметника *fuchsig*, поєднуючись з іншими групами слів, породжують у мозку образи, змальовують нам гештальти:

- *fuchsigе Haare* (руде волосся на кшталт кольору лисиці);
- *ein fuchsiges Temperament* (запальний характер людини);
- *das hat mich fuchsig gemacht* (це мене розсердило).

Тому когнітивний гештальт можна уявити у вигляді *схеми 3*.

Схема 3. Когнітивний гештальт

Аналіз когнітивного простору якісних похідних суфіксальних прикметників дає змогу виокремити 23 когнітивні моделі:

- КОНЦЕПТ ФЕНОМЕН (*Wunder* — диво) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-bar*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wunderbar* — чудовий, дивний);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Gold* — золото) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-en*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*golden* — золотий);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Daune* — пушинка) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*daunenhaft* — м'який як пух);

- КОНЦЕПТ СУБ'ЄКТ (*Bär* — ведмідь) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*bärenhaft* — схожий на ведмедя; неповороткий, косолапий (як ведмідь); великий, сильний);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Leib* — тіло, тулуб; живіт, утроба; нутро; брюхо) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haftig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*leibhaftig* — втілений; справжній, реальний; *перен.* вилитий, живий);
- КОНЦЕПТ СУБ'ЄКТ (*Barbar* — варвар; дикар) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-isch*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*barbarisch* — варварський, дикий; жорстокий, злий);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Laub* — листя, зелень) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*laubig* — листяний; листкоподібний);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Appetit* — апетит; бажання) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-lich*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*appetitlich* — апетитний, привабливий);
- КОНЦЕПТ ОБ'ЄКТ (*Gelenk* — суглоб, з'єднання; шарнір; кардан) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-sam*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*gelenksam* — рухливий, спритний, гнучкий; колінчатий; на шарнірах);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*vertrauen* — довіряти, вірити) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-bar*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*vertraubar* — надійний, вірний);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*grauen* — страшитися, боятися) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*grauehaft* — жахливий, страшний);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*teilen* — ділити) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haftig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*teilhaftig* — який бере участь);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*maudern* — бути невдоволеним) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*maudrig* — невдоволений);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*empfindeln* — сентиментальничать; бути ретельним) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-erisch*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*empfindlerisch* — сентиментальний; ретельний);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*maudern* — бути невдоволеним) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*maudrig* — невдоволений);
- КОНЦЕПТ ДІЯ (*andringen* — наставати; напирати; підливати) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-lich*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*andringlich* — наполегливий, докучливий);

- КОНЦЕПТ ДІЯ (*achten* — поважати; цінувати; шанувати; приймати, вважати; звертати увагу, вважатися) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-sam*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*achtsam* — уважний, пильний, обачний);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*zahn* — ручний (про тварин); приборканий; домашній; слухняний, м'який) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-bar*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА ПАСИВНОЇ ДІЇ (*zähmbar* — (легко) приручити; якого можна приборкати);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*krank* — хворий) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haft*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*krankhaft* — хворобливий, нездоровий, патологічний);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wahr* — істинний, справжній, вірний, дісний; правильний) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-haftig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wahrhaftig* — істинний, справжній, вірний, дісний; правдивий);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*plattig* — гладкий (про скелю)) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-ig*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*platt* — плаский; пошлий);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*alt* — старий; старовинний; древній) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-lich*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*ältlich* — похилого віку, старіючий; староподібний);
- КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wach* — бадьорий, жвавий; діяльний) → [АТРИБУЦІЯ: суфікс *-sam*] → КОНЦЕПТ ОЗНАКА (*wachsam* — пильний; чуткий (про собаку)).

Загалом когнітивні моделі похідних суфіксальних прикметників різняться вихідними концептами (це може бути концепт дія/об'єкт/суб'єкт/феномен) та концептом заміщення (*-ig*, *-bar*, *-haft*, *-haftig*, *-isch*, *-erisch*, *-lich*, *-sam*). Кінцевий концепт у когнітивній структурі суфіксальних похідних прикметників — це концепт-ознака. Інтерпретація ж ознаки може виражати в залежності від лексико-семантичної належності прикметника порівняння, сенсорність, пасивність, якість, властивість, стан, придатність до чогось, оцінку, локативність, темпоральність тощо. В результаті проведеного аналізу встановлено, що семантична насиченість лексеми тісно пов'язана із сприйняттям та розумінням життєвих ситуацій та залежить від широти ментального простору суб'єкта, який отримує дану інформацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков) / Е.М. Вольф. — М. : Наука, 1979. — 191 с.
2. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лингвистичні студії. — Черкаси, 2009. — Вип. 2.
3. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. — М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. — 245 с.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова ; РАН ИЯ. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.

5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонс // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 387–415.
6. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення : [моногр.] / М.М. Полюжин. — Ужгород : Закарпаття, 1999. — 240 с.
7. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания : пер. с англ. / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1988. — Вып. 23. — С. 52–92.
8. Шрамм А.Н. Аспекты семасиологического исследования качественных прилагательных (на материале русского языка) : дис. ... д-ра филол. наук / А.Н. Шрамм. — Калининград, 1981.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енцикл. словник для фахівців / І.Б. Штерн. — К. : Артк, 1998. — 336 с.
10. Hundsnurscher F. Semantik der Adjektive des Deutschen. Analyse der semantischen Relationen / F. Hundsnurscher, J. Splett. — Opladen : Westdeutscher Verlag, 1982. — 112 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.duden.de <http://www.duden.de/rechtschreibung>

REFERENCES

1. Volf, Ye.M. (1979). Grammatika i semantika prilagatel'nogo (na materiale iberoromanskikh yazykov) [Grammar and Semantics of the Adjective (on the basis of Ibero-Romance languages)]. M. : Nauka, 191 p.
2. Zhabotinskaia, S.A. (2009). Kognitivnaia lingvistika: printsipy kontseptual'nogo modelirovaniia [Cognitive Linguistics: Principles of Conceptual Modeling]. Linguistic studies, 2.
3. Kubriakova, Ye.S. Demiankov, V.Z., Pankrats, Yu.G., & L.G. Luzina. (1997). Kratkii slovar kognitivnykh terminov [A Brief Dictionary of Cognitive Terms]. M. : Filol. f-t MGU im. M.V. Lomonosova, 245 p.
4. Kubriakova, Ye.S. (2004). Yazyk i znanie: Na puti polucheniia znaniia o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniia. Rol yazyka v poznanii mira [Language and Knowledge: On the way of getting knowledge of the language: Parts of speech from the cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world]. M. : Yazyki slavianskoi kultury, 560 p.
5. Lakoff G., & Jones, M. (1990). Metafor, kotorymi my zhivem // Teoriia metafory. [Metaphors We Live By] Theory of metaphor. M. : Progress, 387–415.
6. Poliuzhyn, M.M. (1999). Funktsionalnyi i kognitivnyi aspekty anghliiskoho slovotvorenniia: [monografiia] [Functional and Cognitive Aspects of the English Word Formation [monograph]]. Uzhgorod : Zakarpattia, 240 p.
7. Fillmore, Ch. (1988). Frejmy i semantika ponimaniia. [Frames and Semantics of Understanding]. New in foreign linguistics, 23, 52–92
8. Shramm, A.N. (1981). Aspekty semasiologicheskogo issledovaniia kachestvennykh prilagatelnykh (na materiale russkogo yazyka) [Aspects of Semasiological Research of Qualitative Adjectives (on a material of Russian)]: Doctor's thesis. Kaliningrad.
9. Shtern, I.B. (1998). Vybrani topiki ta leksikon suchasnoi lnhvistiki: Entsykl. slovnyk dlia fahivtsiv. [Selected Topics and Vocabulary of Modern Linguistics: Entsycl. Dictionary for Professionals]. K. : Artek, 336 p.
10. Hundsnurscher, F., & Splett, J. (1982). Semantik der Adjektive des Deutschen. Analyse der semantischen Relationen [Semantics of the adjectives of the German. Analysis of the semantic relations]. Opladen : Westdeutscher Verlag, 112 p.

ПЕРЛОКУТИВНИЙ ЕФЕКТ МОВЛЕННЕВОГО АКТУ ГЛУЗУВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Колодяжна К.В.,

Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680,
KetyLaoma@i.ua

У статті зроблено спробу проаналізувати перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування в діалогічному дискурсі. Актуальність наукової розвідки викликана відсутністю комплексних робіт, присвячених дослідженню й аналізу мовленнєвого явища глузування з лінгвопрагматичної точки зору.

Ключові слова: адресат, адресант, глузування, вербальні і невербальні контекстуальні маркери, мовленнєвий акт, перлокутивний ефект.

Колодяжная Е.В.

Перлокутивный эффект речевого акта насмешки в англоязычном диалогическом дискурсе

В статье предпринята попытка проанализировать перлокутивный эффект речевого акта насмешки в диалогическом дискурсе. Актуальность работы вызвана отсутствием научного комплексного исследования, посвященного анализу речевого акта насмешки с лингвопрагматической точки зрения.

Ключевые слова: адресат, адресант, насмешка, вербальные и невербальные контекстуальные маркеры, речевой акт, перлокутивный эффект.

Kolodyazhnaya K.V.

The perlocutionary effect of the teasing speech act in English dialogical discourse

The article focuses on the perlocutionary effect of the speech act of teasing. As fundamental works targeting pragmalinguistic aspect of teasing as a speech activity are virtually absent, the suggested analysis contributes to understanding social, communicative and lingual nature of the said phenomenon.

Teasing is an integral part of human social interaction. It is a universal experience that all people participate in at some level, be they teasers or targets. Teasing as kind of a speech activity can acquire a form of a direct or indirect speech act. This fact adds some difficulties to the understanding of it. Mutual understanding is required by a speaker and a hearer in order to make up a good communication. There are cases when people say (or write) exactly what they mean, but generally they are not totally explicit. They manage to convey far more than their words mean literally, or even something quite different from the literal meaning of their words. Understanding an utterance syntactically and semantically is not sufficient since the meaning of utterance is not only stated but is also implied. In order to comprehend the implied meaning of an utterance, implicature becomes unavoidably essential. Implicature is a proposition that is implied by the utterance in the context even though that proposition is not part or entailment of what is actually said. An implicature is something meant, implied, or suggested distinguishably (differently) from what is said. Implicatures can be part of sentence meaning or dependent on conversational context, and can be conventional or unconventional. Conversational implicatures have become one of the principal subjects of pragmatics. They are, alongside speech acts, indispensable part of communication.

To grasp the notion of teasing communication, context happens to be completely important since the speaker and the hearer have to know the context in which the conversation takes place. Therefore, understanding context in which the speech act of teasing occurs can be a helpful way to know the speaker and hearer's intention.

The teaser may choose the act of teasing for a variety of reasons: for expression the dominance over the addressee, for pleasure, for equilibrium, for relational maintenance, or to resolve problems such. The teased may choose to respond to the tease in a variety of ways provided he or she is aware of the tease: through "po-faced" responses, an aggressive act denoting displeasure, or by interactively framing the tease within play by going along with it.

Key words: addressee, adresseur, contextual markers: verbal and non-verbal, perlocutionary effect, speech act, teasing.

У повсякденному житті глузування покликане задовольняти низку важливих соціально-комунікативних функцій. За прагматичним характером ці функції варіюються від цілком позитивних до різко негативних. Глузування є

дієвим інструментом для досягнення різних за характером комунікативних цілей саме через свою двояку природу: одне й те саме висловлення може бути інтерпретовано як прямий, так і непрямий мовленнєвий акт глузування, що, в свою чергу,

дає можливість мовцеві відмовитися від своїх слів у випадку, якщо реципієнт сприймає висловлення на свою адресу як образливе глузування.

Позитивний чи негативний вплив мовця на співрозмовника можливо спостерігати лише після реалізації мовленнєвого акту глузування в залежності від того, відповідає чи ні реакція адресата іллокутивним цілям висловлення. Реакція адресата є перлокутивним ефектом, або, інакше кажучи, результатом реалізації іллокутивної сили мовленнєвого акту. В такому випадку можна говорити про *успішність* чи *неуспішність* мовленнєвого акту.

Об'єктом статті є прямі і непрямі мовленнєві акти глузування у діалогічному дискурсі. **Предметом статті** є комунікативно-функціональний аспект мовленнєвого явища глузування у діалогічному дискурсі співрозмовників.

Актуальність статті зумовлена інтересом сьогоденної лінгвістики до її комунікативно-функціонального та інтерактивного аспектів спілкування, а саме до явища глузування, яке не знайшло комплексного наукового відображення в лінгвістичному аналізі.

Мета дослідження полягає у встановленні перлокутивного ефекту мовленнєвого акту глузування в англomовному діалогічному дискурсі.

До перлокутивного ефекту мовленнєвого акту глузування ми відносимо: а) соціалізацію міжособових відносин співрозмовників; б) домінування влади мовця — продуцента мовленнєвого акту глузування — відносно адресата — реципієнта глузливого висловлення; в) експресію (вираження позитивних/негативних емоцій) з боку адресата; г) солідаризацію співрозмовників та д) соціальну гру. Розглянемо детальніше кожний із названих параметрів.

Соціалізація в лінгвістиці та психолінгвістиці розуміється як корекція поведінки співрозмовників у потрібному напрямі [10, 240]. Мовленнєвий акт глузування часто розглядається як основна причина ініціювання висміювання жертви і є невід'ємним фактором адаптації особистості у суспільстві [6, 18]. Зазвичай у фокус уваги глузуючого потрапляє ненормована поведінка «жертви» глузування. Глузування з її поведінки дає адресату можливість зрозуміти, що є прийнятним/неприйнятним у межах певної соціальної спільноти, напр.:

- (1) *“Royce had not, however, packed his truck. On the way over he had had a feeling that a few beers might clear his head, so he stopped at an all-night grocery and bought two six-packs of Pearl. To his annoyance, everyone in the store had laughed at him because he had on only one shoe. It was beginning to seem to Royce that he must be the first person in the history of the world to have a shoe carried off by a girl friend's dog.*

The cashier at the grocery store, no more than a pimply kid, had felt obliged to tease him about it. “What happened, boss?” he asked. “Did you forget to put the other one on, or forget to take this one off?”

Royce had taken his six-packs and limped to his truck, followed by the rude jeers of several onlookers. The incident set him to brooding. He took his old pair of sneakers and put them on” [16, 262].

Ройса дратує той факт, що інші покупці в магазині витріщились на нього, тому що він був у одному черевику. Чоловік відчуває дискомфорт і приниження. Продавець магазину за допомогою глузливого запитання (мовленнєвого акту квесетиву) *“Did you forget to put the other one on, or forget to take this one off?”* імпліцитно констатує порушення норми поведінки Ройса. Така поведінка є неприйнятною, тому викликає сміх в оточуючих з об'єкта уваги. Чоловік стає жертвою глузування. За Артуром Шопенгауером [1, 176], бажання сміятися та висміювати є наслідком парадоксальних і неочікуваних включень предмета в чужу йому категорію і раптового розуміння цього неспівпадиння між уявленим і реальним. У вищенаведеному прикладі перебування в одному черевику є порушенням норм поведінки, яке відразу помічається суспільством. Щоб повернути речі до нормального стану, суспільство створює умови, неприємні для порушника, тобто починає глузувати, і тому об'єкт глузування намагається якомога швидше повернутися до стану рівноваги — норми. Таким чином, перлокутивним ефектом мовленнєвого акту глузування стає осмислення жертвою ситуації і виправлення помилки (*“The incident set him [Royce] to brooding. He took his old pair of sneakers and put them on”*).

Сигналами порушення соціальних норм виступають як вербальні, так і невербальні засоби комунікації. До вербальних засобів комунікації, що виражають порушення індивідом норми поведінки, усталеної в суспільстві, ми відносимо прямі і непрямі мовленнєві акти глузування, що дають змогу завуальовано виражати критику і сприяти соціалізації індивіда. Соціалізація індивіда як перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування реалізується через непрямі мовленнєві акти глузування у формі квесетиву і констативу, що за змістом є імплікативним ін'юнктивом, значення якого: «не будь в одному черевику, зніми його або взуй інший», тобто виражає наказ адресату змінити поведінку, таким чином коригуючи її відповідно до соціальних стандартів. До невербальних засобів комунікації, що виражають порушення індивідом норми поведінки, усталеної в суспільстві, відносяться: сміх, відкрите витріщання, зміна інтонації.

У дошкільному та молодшому шкільному віці [8, 1232] спостерігається дещо інша картина: через віковий фактор і рівень психологічного розвитку діти схильні послуговуватися прямими мовленнєвими актами, вони не вміють завуальовувати висміювання, тому у цій віковій категорії глузування має жорстокий і агресивний характер. У випадках порушення норм поведінки мовленнєвий акт глузування з перлокутивним ефектом соціалізації індивіда у дітей реалізується через прямі мовленнєві акти глузливих висловлень у формі констативу. Глузливі висловлення супроводжуються певними контекстуальними маркерами, притаманними цьому виду дискурсу. Під **контекстуальними маркерами**, слідом за американським дослідником Дж. Гамперцом [7, 395], ми розуміємо будь-який аспект поверхневої форми висловлення — інтонаційні і паралінгвістичні риси, лексичні і фонологічні одиниці, що сигналізують про значення висловлення і його належну інтерпретацію.

У цій віковій категорії характерними є такі контекстуальні маркери глузливих висловлень, як: співуча інтонація, наявність коротких пауз між синтагмами речення, гучний голос при продукуванні глузливого висловлення, швидкий темп висловлювання, провокаційний тон голосу, часта повторювальність слів, що містять сему «боротьба» (“fighting”), наявність слів, що означають володіння (possessive words), вживання модальної частки “well”, наявність шаблонних виразів на зразок “hahaha”, “heeheehee”, “yeayeaye” тощо [11, 203–204], підтвердження чого знаходимо у прикладі:

- (2) “*The children were laughing and crying out the tease provocatively:*
— *Paddy Clarke.*
— *Paddy Clarke. Has no da. Ha ha ha!*
I didn't listen to them. They were only kids” [14, 198].

Універсальна модель сім'ї передбачає наявність обох батьків. У Педді Кларка батько помер, тому діти глузують з нього, адже вважають, що хлопчик не відповідає нормам, прийнятим у суспільстві. Мовленнєві акти глузування з іллокутивною силою висміювання і образи, адресовані Педді дітьми, реалізують перлокутивний ефект соціалізації індивіда. Глузливий вірш супроводжується такими контекстуальними маркерами, як провокаційний тон, гучний голос при продукуванні глузливого висловлення, часта повторювальність слів (Paddy Clarke), наявність слова, що означає «володіння» — “has”, наявність невербального засобу “hahaha”.

На матеріалі прикладів бачимо, що для дошкільного і молодшого шкільного віку характерними є прямі мовленнєві акти глуз-

ливих висловлень, що часто набувають форми коротких римованих віршів. Пеггі Міллер вважає, що глузування підвищує здатність дитини до вивчення мовних правил, розвиває вміння вилучати комунікативний акт чи подію з її звичайного середовища і тлумачити цей самий комунікативний акт чи подію в переносному значенні [11, 212].

Розглядаючи глузування в аспекті ієрархізації, тобто відносин, які встановлюються між керівником і підлеглим, доцільно говорити про перлокутивний ефект домінування влади автора глузливого висловлення над співрозмовником, нижчим за статусом. Ініціатор глузування з вищим соціальним статусом схильний до глузування над підлеглим через свою безкарність [12, 465]. Особи з вищим соціальним статусом схильні переміщати фокус уваги зі своїх слабких сторін на інших осіб з нижчим соціальним статусом, глузуючи з них, напр.:

- (3) “*To Abney and others, Lady Bird's intelligence obscured rather than revealed her femininity. Not only was she brainy, she was rich and therefore independent. She had her own car, a black Buick, and that meant she didn't have to rely on boyfriends for transportation. Most students either got around on foot or rode the streetcar, but Lady Bird went where she wanted to go. C. V. Terrell, Gene's boss, teased Lady Bird about her car because it was always littered with candy wrappers. “If you don't clean you this car,” the powerful Terrell told her smilingly, “I'll call you a slattern. Did you hear me? A slattern! Heehee!” She couldn't answer anything feeling depressed: her boss always displayed his power and control over subordinates*” [18, 79].

Начальник вважає доречним глузувати над підлеглою щодо її неохайності, він відкрито погрожує називати її «нечупарою» (“a slattern”). Його глузливе висловлювання супроводжується такими контекстуальними маркерами, як посмішка, шаблонним виразом хихикання “Heehee!”. Також простежується характерна риса для мовленнєвого явища глузування — повторення емоційно забарвленої лексики “a slattern”. Наведений приклад свідчить про те, що у професійному дискурсі, а саме у комунікації, що відбувається між начальником-диктатором і підлеглим, в мовленні першого спостерігається перевага у кількості прямих мовленнєвих актів глузування над непрямыми. Це можна пояснити відчуттям влади, яке притаманне босам: вони позбавляють глузливе висловлення неоднозначності. Більше того, іллокуція глузування межує з іллокуцією відкритої образи. Перлокутивний ефект стає очевидним з реакції підлеглої: вона не може нічого відповісти на захист себе і відчуває себе пригніченою через домінуючу поведінку боса (*She couldn't*

answer anything feeling depressed: her boss always displayed his power and control over subordinates).

У щоденному спілкуванні ми часто стикаємося з перлокутивним ефектом мовленнєвого акту, що викликає *позитивні* чи *негативні* емоції [9, 47]. Глузливі висловлення, що виражають негативні чи позитивні емоції, характеризуються наявністю диференційних контекстуальних маркерів. Психолог Д. Кельтнер [8, 1235] помітив закономірність: чим більше контекстуальних маркерів використовує ініціатор глузливого висловлення, тим більш позитивним (дружнім) воно сприймається адресатом, і навпаки, чим менше контекстуальних маркерів з'являється у мовленні ініціатора глузливого висловлення, тим негативнішим (агресивнішим) воно видається адресатові:

- (4) *"You're talking too much," said Jack Merridew. "Shut up, Fatty."*
Laughter arose.
"He's not Fatty," cried Ralph, "his real name's Piggy!"
"Piggy!"
"Piggy!"
"Oh, Piggy!"
A storm of laughter arose and even the tiniest child joined in. [...] He went very pink, bowed his head and cleaned his glasses again" [16, 17].

Цей приклад ілюструє перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування, що породжує негативні емоції в адресата. Діти відкрито насміхаються над Піггі: глузливі висловлення супроводжуються мінімальною кількістю контекстуальних маркерів мовленнєвого явища глузування, серед яких — неприкритий сміх і наявність прізвиська Fatty, тобто Товстун. Хлопчик має надмірну вагу, тому стає об'єктом глузування, адже цей фактор зовнішності вирізняє його з-поміж інших. Глузування стає ще більш агресивним, коли хлопчак дізнаються, що справжнє ім'я Fatty — Piggy (Поросятко). Це пояснюється зовнішньою схожістю між хлопчиком і поросятком, а саме — огрядністю. У цьому випадку можна говорити про метафоричне ім'я Piggy, про переніс значення, в основі якого лежить зовнішня схожість.

Далі наведемо приклад перлокутивного ефекту мовленнєвого акту глузування, що викликає позитивні емоції у жертви:

- (5) *"Is this the lovely Andrea Sacks whom I inadvertently terrified at Marshall's party?" asked a somewhat hoarse and very sexy voice on the other end. Christian!*
"It is." OK, so far, so good. Deep breath, be cool" [19, 78].

Крістіан телефонує Андреа, тому що вона його зацікавила як жінка. Він зазначає, що нена-

вмисно привів її в стан жаху на вечірці. Очевидно, що це явне перебільшення, адже чоловік просто штовхнув дівчину на вечірці і вона вдавано злякалася. Таке зауваження дає нам змогу дійти висновку про те, що Крістіан має на меті через мовленнєвий акт глузування виразити свою прихильність до неї. Також адресант називає дівчину "lovely" (красуня), що явно свідчить про його позитивні емоції. Невербальним контекстуальним маркером мовленнєвого явища глузування є зміна голосу автора висловлення — "very sexy voice" (дуже сексуальний голос). Тут мовленнєвий акт глузування стає засобом мовленнєвої реалізації явища флірту: флірт — окремий мовленнєвий жанр, що включає такі субжанри, як жарти, іронія, компліменти [2, 5]. Очевидно, що іллокутивна сила мовленнєвого акту глузування успішно реалізувалася: як результат маємо перлокутивний ефект, що проявляється у позитивних емоціях дівчини.

Якщо брати до розгляду інтеракцію, в якій беруть участь троє і більше учасників, то доцільно говорити про перлокутивний ефект солідаризації комунікантів [6, 20]. Об'єднання групи стає можливим через досвід спільного «насолодження» гумором, що в свою чергу викликає позитивні емоції всередині цієї комунікативної групи. Згідно з нашим дослідженням, таке об'єднання групи стає можливим через глузування над одним із її членів. Цікаво, що зазвичай ініціаторами або активними учасниками такого глузування є саме другорядні члени групи, що мають шанс заявити про себе, висміюючи інших:

- (6) *"Something greasy touched my head. It was Joe. His hair dangled above me like black spaghetti. He laughed.*
"How wide are those dimples?" he said.
I [Lawrence] ignored him.
"Come on, Joe," said Nick, who was Joe's small fry.
"Let's measure Lawrence's dimples."
Joe pulled a ruler out of his schoolbag.
"Voila!" he said, aiming his ruler at me like a sword.
I stood up and, cool as an iceberg, he walked to my seat.
"Scared?" he said, waving his ruler in my face.
Deaf as a mummy I said nothing.
"Dimple boy is a chicken," sang Peter. They laughed and made faces" [20, 20–21].

Джо є лідером у колі своїх друзів: він — постійний ініціатор глузування з Лоуренса. Його поплічники, Нік та Пітер, підтримують глузливу поведінку Джо, підігруючи йому. В цьому прикладі підлітки висміюють ямочки на щоках Лоуренса (ямочки на щоках є рисою, притаманною дівчатам, тому наявність у об'єкта глузування ямочок на щоках є відхиленням від норми): кожен з учасників комунікативної

події глузування робить свій внесок у розвиток глузливої інтеракції.

Про глузливий характер комунікації свідчать такі контекстуальні маркери: а) вербальні: перебільшення (“Let’s measure Lawrence’s dimples”); наявність шаблонних виразів (фр. “Voilà!”); порівняння з об’єктом (chicken — злякався, як лякливе курча), що має негативне конотативне значення (“Dimple boy is a chicken”); б) невербальні: сміх, кривляння і наявність гримас/мін (“They laughed and made faces”).

Хлопчики згуртовуються і, кривляючись над своєю жертвою, отримують спільну насолоду від самого процесу глузливої інтеракції. Таким чином перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування полягає у солідаризації учасників комунікативного процесу.

Один з проявів явища глузування, що постійно зустрічається у щоденній інтеракції, — це глузування як вид світської гри. В цьому випадку мовленнєвий феномен глузування доцільно розглядати як тип гумору [10, 124], що існує суто як форма соціальної гри і приносить задоволення учасникам інтеракції. Будучи задіяними у глузуванні як світській грі, її учасники зазвичай полишають на час проведення такої гри будь-які серйозні комунікативні цілі. Намагаючись обіграти один одного у майстерності по-дружньому висміяти мовленнєвого партнера, учасники глузування у формі світської гри розважають себе множинністю значень слів та ідей, іронією, переповіданням смішних анекдотів про непристойні випадки, часто більш інтенсивно використовуючи гіперболізовані жести та міміку, що підсилює глузливий гумористичний ефект. Розглянемо такий приклад:

(7) “Monica: Hi!

Rachael: Is it your new hairstyle? (The wind spoiled Monica’s hairdress).

It’s really impressive!

Monica (the girl knows about the change in her appearance): Isn’t it fantastic?! (Both are laughing)” [15].

Спілкування відбувається між близькими друзями: очевидно, що Рейчел не має комунікативної мети образити Моніку, а лише дружньо поглузувати і отримати насолоду від гумору. Моніка сприймає глузування без образ і сама сміється разом із подругою над своїм «новим стилем» зачіски. Мовленнєвий акт глузування є іронічним, адже насправді зачіска Моніки зіпсована вітром і аж ніяк не є новим стилем. Перлокутивним ефектом від мовленнєвого акту глузування є спільна насолода від глузування як дружнього гумору.

Глузування як вид світської гри стає можливим, коли її учасники не сприймають на свій рахунок глузливі висловлення один одного. Тут

необхідно сказати про поняття фрейму. Згідно з Е. Гофманом, фрейм — це «структурний контекст повсякденної взаємодії» [3, 142]. Автор вважає, що, ставши учасниками ігрової інтеракції, співрозмовники перестають її сприймати серйозно. В такій комунікації допускаються навіть образи, адресовані один одному, з удаваним перлокутивним ефектом, адже є «несправжніми».

Дотепер не існує однозначної відповіді на питання, як співрозмовники розуміють, що вони є учасниками ігрового (або будь-якого іншого) фрейму. Ми вважаємо, що саме вербальні та невербальні контекстуальні маркери (усмішка, жести, гіперболізація, зміна інтонації) є тими детермінуючими ознаками, що допомагають комунікантові зрозуміти, що він має справу з ігровим фреймом. Очевидно, що вміння правильно розпізнавати глузливий фрейм закладається у ранньому дитинстві [8, 1238], коли малеча робить це ще інтуїтивно, а вже згодом це вміння переростає у навик.

У щоденному житті час від часу трапляється нерозуміння один одного учасниками комунікації. Така комунікативна невдача має місце, коли з’являється неспівпадіння розуміння між значенням, що було інтендоване адресантом, і тим, яке було інтерпретоване адресатом у процесі декодування мовленнєвого акту глузування [9, 24]. Причинами таких комунікативних невдач є той факт, що конотативне і асоціативне значення загалом є відмінними у комунікантів [9, 50]. На цю різницю впливає низка важливих факторів як об’єктивних (фізичний стан комуніканта, його вік, стать тощо), так і суб’єктивних (фонові знання, попередній досвід тощо).

В усіх попередніх випадках ми розглядали приклади, де інтенція мовця успішно реалізувалася і, як наслідок, ми мали перлокутивну вдачу (відповідність меті і результату впливу). Тепер ми розглянемо випадок перлокутивного ефекту від мовленнєвого акту глузування, який виникає не як результат інтенції спричинити його, а як результат комунікативної невдачі [4, 435]: розбіжності мети і результату впливу іллокуції адресанта. Це є випадком перлокутивної невдачі — отримання небажаного перлокутивного ефекту:

(8) “Monica: I can’t stop smiling. I am so excited about him!

Rachael: I see that. You look like you slept with a hanger in your mouth.

Monica: What? (Angrily).

Rachael: I was just kidding you!” [15].

Рейчел глузує над подругою, кажучи, що вона виглядає так, неначе спала із вішалкою в роті. Оскільки комунікація відбувається у тісному дружньому колі, очевидно, що дівчина не мала на меті образити Моніку. Але через нерозуміння

дружнього глузування адресат висловлення ображається: це є небажаним з боку автора перлокутивним ефектом глузливого мовленнєвого акту. Автор висловлювання у свою чергу намагається пом'якшити провину і зменшити інтенсивність образи, кажучи, що вона лише жартувала.

Отже, до перлокутивного ефекту мовленнєвого акту глузування ми відносимо: а) соціалізацію міжособових відносин співрозмовників; б) домінування влади мовця — продуцента мов-

леннєвого акту глузування — відносно адресата — реципієнта глузливого висловлення; в) експресію (вираження позитивних/негативних емоцій) з боку адресата; г) солідаризацію співрозмовників та д) соціальну гру.

Можливість виділити глузливі висловлювання у континуумі діалогічного дискурсу з'являється завдяки наявності характерних для мовленнєвого явища глузування контекстуальних маркерів: вербальних і невербальних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борхес Х.Л. Письмена Бога / Х.Л. Борхес. — М. : Республика, 1994. — 510 с.
2. Гармаш Е.Н. Флирт как коммуникативное событие и речевые жанры / Е.Н. Гармаш // *Лингвистика*. — 2010. — Вып. 3. — № 21. — С. 5–10.
3. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта : пер. с англ. / под ред. Г.С. Батыгина и Л.А. Козловой. — М. : Институт социологии РАН, 2003. — 752 с.
4. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике / Г.Г. Почепцов. — Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. — 556 с.
5. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / Penelope Brown, Stephen L. Levinson. — Cambridge : Cambridge University Press, 1987. — 289 p.
6. Eder D. "Go Get Ya a French!": Romantic and Sexual Teasing Among Adolescent Girls / Donna Eder; [D. Tannen (ed.)] // *Gender and Conversational Interaction*. — New York : Cambridge University Press. — P. 17–31.
7. Gumperz J. Dialect and Conversational Inference in Urban Communication / John J. Gumperz // *Language in Society*. — 1997. — Vol. 7. — P. 393–409.
8. Keltner D. Just Teasing: A Conceptual Analysis and Empirical Review / Dacher Keltner // *Psychological Bulletin*. — 2001. — Vol. 127. — P. 1231–1247.
9. Leech G.N. Semantics / Geoffrey N. Leech. — New York : Penguin, 1974. — 386 p.
10. Martin R. The Psychology of Humor: An Integrative Approach. — Burlington : Elsevier Academic Press, 2007. — 464 p.
11. Miller P. Teasing as Language Socialization and Verbal Play in a White Working-Class Community / Peggy Miller [Bambi B. Schieffelin, Elinor Ochs (ed.)] // *Language Socialization Across Cultures*. — New York : Cambridge University Press, 1995. — P. 199–212.
12. Shapiro J. A Three-Component Model of Children's Teasing: Aggression, Humor, and Ambiguity / Jeremy P. Shapiro, Roy F. Baumeister, Jane W. Kessler // *Journal of Social and Clinical Psychology*. — 1991. — Vol. 10. — P. 459–472.
13. Voss L.S. Teasing, Disputing, and Playing: Cross-gender Interactions and Space Utilization Among First and Third-graders / Laurie Scarborough Voss // *Gender and Society*. — 1997. — Vol. 5. — P. 238–256.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. Doyle R. Paddy Clarke! Ha! Ha! Ha! / R. Doyle. — London : Faber and Faber, 1999. — 244 p.
15. The Friends: [TV Series] / directed by David Crane, Marta Kaufmann. — Bright / Kaufmann / Crane Production, 1994–2004. — Seasons 1–10.
16. Golding W. The Lord of the Flies / W. Golding. — London : Faber and Faber, 2004. — 255 p.
17. McMurtry L. Terms of Endearment: A Novel / L. McMurtry. — New York : Simon and Schuster, 1999. — 410 p.
18. Russel J. Lady Bird: A Biography of Mrs. Johnson / J. Russel. — 2004. — 340 p.
19. Weisberger L. The Devil Wears Prada / L. Weisberger. — New York : HarperCollins Publishers, 2006. — 432 p.
20. F. Dimples Delight / F. Wishinsky. — Washington : Orca Echoes, 2005. — 64 p.

REFERENCES

1. Borges, J.S. (1994). Pismena Boga [The Letters of God]. M. : Respublica, 510 p.
2. Garmash, Ye.N. (2010). Flirt kak komunikativnoie sobytiie i rechevyie zhanry [Flirting as a Speech Event and a Speech Genre]. *Lingvistika*, 3 (21), 5–10.

3. Gofman, E. (2003). Analiz freimov: esse ob organizatsii povsednevnogo opyta. [Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience]. (G.S. Batygina & L.A. Kozlovoy eds). M. : Institut sotsiologii RAN, 752 p.
4. Pocheptsov, G.G. (2009). Izbrannyye trudy po lingvistike [The Selected Works in Linguistics]. Kharkov : KhNU im. V.N. Karazina, 556 p.
5. Brown, P., & Levinson, S.L. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 289 p.
6. Eder, D. (1993) "Go Get Ya a French!": Romantic and Sexual Teasing Among Adolescent Girls [D. Tannen (ed.)]. Gender and Conversational Interaction. New York : Cambridge University Press, 17–31.
7. Gumpert, J. (1997). Dialect and Conversational Inference in Urban Communication. *Language in Society*, vol 7, 393–409.
8. Keltner, D.(2001). Just Teasing: A Conceptual Analysis and Empirical Review. *Psychological Bulletin*, vol. 127, 1231–1247.
9. Leech, G.N. (1974). Semantics. New York : Penguin, 386 p.
10. Martin, R. (2007). The Psychology of Humor: An Integrative Approach. Burlington : Elsevier Academic Press, 464 p.
11. Miller, P. (1995). Teasing as Language Socialization and Verbal Play in a White Working-Class Community. [Bambi B. Schieffelin, Elinor Ochs (ed.)] Language Socialization Across Cultures. New York : Cambridge University Press, 199–212.
12. Shapiro, J., Baumeister, R., & Kessler, J. (1991). A Three-Component Model of Children's Teasing: Aggression, Humor, and Ambiguity. *Journal of Social and Clinical Psychology*, vol. 10, 459–472.
13. Voss, L.S. (1997). Teasing, Disputing, and Playing: Cross-gender Interactions and Space Utilization Among First and Third-graders. *Gender and Society*, vol. 5, 238–256.

ГРАМАТИКА МОВЛЕННЕВОЇ ІНТЕРАКЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Чхетіані Т.Д.,

Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680,
4597114@mail.ru

У статті розглядаються особливості граматики мовленнєвої інтеракції як чіткої, внутрішньо зв'язаної структури і як найкращим чином організованої самодостатньої системи, які створюються і регулюються учасниками діалогічного дискурсу. До числа факторів, що мають значення для опису й моделювання мовленнєвої інтеракції співрозмовників, належать соціально зумовлені норми і конвенції спілкування, синтаксис діалогічного мовлення, тематична єдність і тип мовленнєвої події.

Ключові слова: граMATика мовленнєвої інтеракції, конверсаційний аналіз, нормативність спілкування, мовленнєві секвенції, суміжні пари.

Чхетиани Т.Д.

Грамматика речевой интеракции в англоязычном диалогическом дискурсе

В статье рассматриваются особенности грамматики речевой интеракции как четкой, внутренней связанной структуры и как лучшим образом организованной самодостаточной системы, которые создаются и регулируются участниками диалогического дискурса. К числу факторов, значимых для описания и моделирования речевой интеракции собеседников, принадлежат социально обусловленные нормы и конвенции общения, синтаксис диалогической речи, тематическое единство и тип речевого события.

Ключевые слова: грамматика речевой интеракции, конверсационный анализ, нормативность общения, речевые секвенции, смежные пары.

Chkhetiani T.D.

Grammar of speech interaction in English dialogic discourse

By a number of scholars grammar is viewed as internally constrained well-formed structure and as best organized self-enclosed integrity, shaped and regulated by interlocutors in the dialogic discourse. To the factors relevant to the description and modelling of speech interaction belong socially determined norms and conventions of speaking, discourse syntax, thematic integrity and the type of speech event.

The object of the discussion in this paper is English dyadic interaction of interlocutors within the frame of a daily conversation, and the subject of the discussion is a grammatical aspect of interaction, or otherwise, a discursive and conversational syntax upon which the interaction is built.

As opposed to some other types of speech activity within the frame of which the roles are strictly assigned to the participants (cf. a chairperson at the meeting, interviewer in talk show, lecturer or judge in the court), in conversational interaction interlocutors' roles of the speaker and hearer are freely exchanged, so that the rule "one speaker at a time" is overwhelmingly flouted by overlapping, interrupting, repairing, silencing or picking up the speaker's talk. Brought together, they co-organize the sequential arrangement of talk-in-interaction.

The understanding of grammar by pragmalinguists, anthropologists, ethnologists and discourse researchers differs cardinally from that by conversational analysts though a functional approach is common to all of them. For conversational analysts the study of talk-in-interaction techniques are of prime concern from the very outset of interaction up to its termination, as well as of how interlocutors mutually seek and foresee the development of interaction between them, and how the addressee orientation is reflected on the discourse, whereas pragmatists are more concerned with strategies of communicators' speech behaviour focused on intentionality, on the analysis of factors which entail concrete utterances, functioning of the language in individual speech acts and, on the whole, they are indifferent to how the structure of discourse is made up.

Hence, the topicality of the subject-matter is determined by the shift of interest to the structure of dyadic and multiparty interaction within the frame of modern scholarly paradigm, which studies the mechanism of participants' cooperation via speech interaction.

Key words: grammar of speech interaction, conversational analysis, norms of speaking, speech sequences, adjacency pairs.

Об'єктом розгляду у цій статті є організація англословної діалогічної інтеракції комунікантів у межах мовленнєвого жанру повсякденної розмови, а **предметом** — граматику спілкування, або дискурсивний та конwersаційний синтаксис, що лежить в основі її побудови.

Актуальність дослідження зумовлена підвищеним інтересом до діалогічної (діадичної та мультисторонньої) інтеракції в межах сучасної наукової парадигми, що розглядає механізми мовленнєвої взаємодії і співпраці комунікантів.

Багато вчених [17, 2; 15, 696; 16, 32] розглядають граматику як чітку, внутрішньо зв'язану структуру та як найкращим чином організовану самодостатню систему. Представники школи конwersаційного аналізу висловлюють зовсім інше розуміння граматики, розглядаючи її як частину набагато ширшої системи, що охоплює організацію соціальних практик, і наголошують на ролі граматики в повсякденній співпраці і когніції [15]. Відправною точкою такого підходу постає цілісність граматики і її місце серед інших систем, що організують поведінку особи в суспільстві і насамперед мовленнєву інтеракцію співрозмовників, а також те, як формується дискурс діалогу. І хоча функціональний підхід є тим фактором, що об'єднує прагмалінгвістику, антрополінгвістику, етнолінгвістику, дискурсивний аналіз та інші антропоцентричні дисципліни, саме конwersаційний аналіз пов'язується з уживанням технік побудови розмовної інтеракції. Тим самим інтереси конwersаційних аналітиків відрізняються від інтересів прагмалінгвістів, котрі цікавляться стратегіями взаємодії учасників комунікації з точки зору інтенціональності і в цілому байдужі до умов формування структури дискурсу. Головним для прагмалінгвістів є аналіз факторів породження висловлення, функціонування мови в індивідуальних актах її використання, тоді як для конwersаційних аналітиків головними є техніки ведення розмови від її початку до завершення, того, як комуніканти взаємно шукають і передбачають розвиток інтеракції між собою, як орієнтація на адресата відбивається в тканині дискурсу з самого початку його становлення, яким чином маркується присутність співрозмовника/співрозмовників, особливо в ситуації конститутивної неоднорідності, коли співрозмовники наділені різними статусними й позиційними ролями.

Граматику розмовної інтеракції, під якою в даній статті розуміється структура побудови інтеракції, базується на принципах конwersаційного аналізу, головними постулатами якого є:

а) дотримання порядку на всіх рівнях вербальної взаємодії, оскільки вербальна взаємодія структурно організована;

б) відсутність випадковостей в міжособовій взаємодії: найдрібніші деталі мовлення — важливий аналітичний ресурс, не можна ігнорувати жодну з них як незначущу або невірну;

в) принцип емпіризму й немотивованого (незаангажованого) спостереження;

г) внесок в інтеракцію кожного з учасників є контекстуально зумовленим; процес індексації висловлення відносно контексту є обов'язковим;

д) розуміння будь-якої розмови (запрошення, звинувачення, жарту тощо) як соціальної дії [5, 159].

Звідси випливає, що граматику мовленнєвої інтеракції будується на ідентифікації регулярних/систематичних характеристик розмови, на впорядкованих і повторювальних схемах взаємодії конwersантів для виявлення того, як зорганізовано та зрегульовано соціальний порядок; на описуванні моделей, за допомогою яких співрозмовники зорієнтовують один одного на деякий «базовий» (underlying) нормативний порядок [15, 160] і тим самим виявляють структурні й регулятивні параметри діалогічного спілкування. Зазначені параметри відображають:

1) яким чином співрозмовники налаштовуються на розмову, на вибір теми розмови, як пристосовуються один до одного в цілях взаємоприйнятної інтеракції;

2) який вектор розвитку інтеракції приймається співрозмовниками;

3) як структурується розмова, а саме: як розподіляються ролі мовця і слухача (turn-taking) [там само].

Слухач може бути активним чи пасивним в залежності від його реакції на висловлення мовця. Активний слухач перебирає на себе роль мовця — відповідає на питання, додає щось своє до попередньої репліки співрозмовника, вклинюється в хід розмови добровільно чи робить це з наданням йому «права на слово». Змістовна репліка слухача, якщо вона є змістовною, визначається Е. Гоффманом як “reply” [12, 28], тоді як терміном “response” [там само, 29] дослідник позначає незмістовну репліку з боку слухача, що лише сигналізує про його увагу до повідомлюваного або про підтакування — «чую і погоджуюсь». Такого виду сигнали, відомі як метакомунікативні [2, 5; 9, 9], належать пасивному слухачеві, оскільки він залишається в ролі слухача і не впливає на хід інтеракції;

4) досягнення нормативного порядку шляхом аналізу комунікативних «збоїв» в інтеракції і можливостей відновлення діалогу.

Подібно до автономії синтаксису, який конwersаційні аналітики називають хребтом мови [17, 2], граматику складає основу й каркас мови і мовлення, зокрема діалогічного дискурсу, вона почергово й покроково з боку співрозмовників вибудовує мовленнєву інтеракцію в структурно-організаційному плані.

Суттєві зв'язки між граматику й структурно організованою інтеракцією детально аналізуються в низці робіт західних [12; 15–17] і вітчизняних дослідників [3–9]. Але, окрім структурної організації, в мовленнєвій інтеракції як діадич-

ній, так і мультисторонній граматики виконує роль структурно-семантичного зв'язку реплік співрозмовників, котрі як суб'єкти спілкування реалізують притаманні їм соціальні ролі, ситуативно-психологічні установки, цілі і наміри в процесі мовленнєвої взаємодії таким чином, що зміст мовленнєвого внеску кожного з них сприяє подальшому розвитку інтеракції.

Як було зазначено вище, граматики мовленнєвої інтеракції — це перш за все структура розвитку комунікативного акту, що неминує включати в себе організацію обміну комунікативними ролями. Мета дослідника — визначити, яким чином відбувається дистрибуція комунікативних ролей серед інтерактантів та завдяки яким механізмам і принципам спілкування здійснюється вплив на регуляцію взаємообміну комунікативними ролями в ході розмови. Підкреслимо, що розмова — це організована інтеракція в плані не лише *де, хто, кому, чому, що* і якою мовою говорить, але й надання права на висловлення або дотримання мовчання, розподіл пауз між репліками співрозмовників, під час яких роль мовця плавно перетікає від одного до іншого співрозмовника або ж, навпаки, затримується (можливо, навіть настирливо вихоплюється) однією зі сторін. Іншими словами, це система взаєморегульованого і ритуально керованого спілкування віч-на-віч, яке в своєму розпорядженні має набір засобів мови для вираження бажання/прохання надати слово або відмовитись від нього.

Окрім ступеня активності мовленнєвої поведінки співрозмовників, іншим чинником організації комунікативних ролей в інтеракції є їх залежність від типу мовленнєвої події, в якій вони задіяні. Є такі мовленнєві події, в яких за учасниками ролі мовця і слухача суворо закріплені відповідно до мовленнєво-подієвого фрейму. Прикладами таких мовленнєвих подій є збори, церемонія, взяття інтерв'ю, судові засідання, лекція, урок тощо, коли роль мовця приписується і координується одним із учасників мовленнєвої події. Зазвичай цю функцію виконує головуючий на зборах, церемоніймейстер, інтерв'юер, суддя, лектор, вчитель тощо. Прикладом іншого типу мовленнєвої інтеракції є бесіда, в якій не існує фрейма чіткого розподілу ролей, але в якій співбесідники узгоджено/неузгоджено, по чергово/поза чергово чи одночасно обмінюються комунікативними ролями.

Суттєву організаційну роль в інтеракції виконує тема. Відносно тематичної організації вчені, на думку С. Сухих [8, 98], досі не дали однозначної відповіді на такі питання: 1) які соціальні сфери можуть тематизуватись в діалогах; 2) які компоненти соціальної ситуації відповідають за тематизацію; 3) як вводяться та як утримуються теми у фокусі інтеракції, 4) як розвивається, припиняється і змінюється тема; 5) які фактори зумовлюють частотність тем за одиницю часу; 6) чи мають

теми градацію по значущості в різних соціальних групах тощо. При цьому помічено, що в кооперативному типі інтеракції зміна теми може відбуватись, тоді як в некооперативному тема обривається, не отримує розвитку.

Організація обміну комунікативними ролями є завжди ситуативно зумовленою [4] (може бути ситуативно незалежною або ситуативно чутливою) і регулюється прийнятими в суспільстві принципами і правилами спілкування, відомими як соціальні норми. У мовленнєвій інтеракції дія таких норм-принципів виявляється в дієвих і комунікативних стереотипах/схемах типу «спонукання — відмова», «пропонування — подяка» тощо. Відповідно до них вибудовується граматики мовленнєвої інтеракції, яка враховує *принцип кооперації* (вимагає від співрозмовника зробити свій посильний внесок у підтримання мовленнєвого контакту) [13], *принцип увічливості* [11, 56; 14] та *принцип пріоритетності* [15, 698]. Зупинимось детальніше на останньому — *принципі пріоритетності* та його максимах, а саме:

1) *максимі старшинства*. За цією максимою, право мовця надається тому, хто займає вищий за рангом ступінь. Старший за віком співрозмовник поступається старшому за соціальним статусом. Згідно з цим правилом, «обслуговуючий персонал, жінки та інші підлеглі можуть говорити лише тоді, коли до них звертаються, в інших випадках — мають зберігати мовчання» [15, 698];

2) *максимі координації* — співрозмовники не повинні говорити одночасно. Говорить один, інші слухають. Якщо співрозмовники одночасно починають говорити, то відбувається накладання (*overlapping* — збіг, співпадіння у часі), яке, на вимогу правила, має бути максимально коротким [там само].

Крім зазначених правил принципу пріоритетності, що регулює внесок співрозмовника в інтеракцію, обмін комунікативними ролями залежить від таких компонентів:

а) *конструктивного*, тобто конструювання мовцем речень різної довжини і складності (від простих до складних) та фраз, що дає можливість слухачеві передбачити креативні можливості мовця, спрогнозувати завершення ним мовленнєвого кроку, а отже, самому стати мовцем;

б) *призначально-вибіркового*, який буває двох типів. Перший, коли мовець призначає на свою роль обраного ним іншого учасника комунікативного акту, тобто мовець добровільно поступається слухачеві своєю роллю. Головним чином це досягається прямо спрямованими на адресата мовлення імперативними висловленнями (*exercitives*, в термінах Остіна [2, 150]) та питаннями типу “*And what's your opinion, Mr. Forest?*” (Dailey). Другий, коли на роль мовця слухач сам себе призначає («вириває» роль мовця), напр. “*And with me, it was even much more shocking*” (Dailey).

Окрім соціально зумовлених норм, іншим організаційним фактором виступає тема. Тема інтеракції — це кооперативний продукт її учасників, обмежений рамками ситуації на конкретний момент спілкування. Через тему встановлюється контакт між співрозмовниками як умова для реалізації різних інтенцій, однією з яких може бути фатика. Тема в такому випадку є засобом її реалізації. Таке розуміння теми висловлюють прагмалінгвісти, тоді як конверсаційні аналітики розглядають тему з позиції формального критерію, тобто під темою розуміється фрагмент тексту з ознаками єдності змісту, який знаходиться між двома сигналами зміни теми [8, 97]. Зазвичай такими сигналами є метакомунікативні висловлення типу “Could you, please, pass over to something more pleasant?” (Daily), “It’s high time we started to discuss the retiree’s impaired hearing” (Daily).

Підкреслимо, що в процесі інтеракції кожне висловлення сприймається не ізольовано, а як репліка, релевантно вмонтована в прагматичну ситуацію. Вся система обміну комунікативними ролями налаштована на те, щоб інтеракція «протікала плавно», уникаючи збігу висловлень обох інтерактантів, коли вони починають говорити одночасно, та затяжних інтервалів, тобто небажаних пауз між репліками, що викликає у них психологічний дискомфорт. Як відомо, ситуація групової трати часу не терпить мовленнєвої порожнечі [1, 365]. Саме задля того, щоб виправдати виникнення ситуації мовчання і заповнити паузу, українці вживають стереотипне жартівливе «Міліціонер народився» (пор. англ. “Someone has died”). При збігу висловлень та допущенні інших помилок в мовленні комунікантів включається механізм правок (repair mechanism) [15, 701] — один із комунікантів добровільно або примусово замовкає, поступаючись іншому в ролі мовця.

Типовими ситуаціями обміну комунікативними ролями є так звані суміжні пари (adjacency pairs) [15], наприклад: привітання — привітання, запитання — відповідь, запрошення — прийняття/відмова, комплімент — подяка, скарга — згода/незгода, змагальний виклик — прийняття/відхилення, прохання — виконання/відмова тощо. Суміжні пари лежать в основі комунікативних схем, що прямо відображають структурне (секвенційне) нормування, тоді як мовленнєві стереотипи — змістовий компонент інтеракції. Порушення вказаних норм призводить до непорозуміння, комунікативних невдач, розриву відносин між сторонами, що спілкуються.

Таким чином, до валідних факторів, що детермінують організацію мовленнєвої інтеракції, належать соціальні норми у вигляді принципів і правил спілкування і їх вплив на обмін комунікативними ролями мовця і слухача, тип комунікативної події, єдність теми, розгортання комунікативних схем у вигляді суміжних пар / реплік співрозмовників.

Організація мовленнєвої інтеракції подібно до побудови речення підлягає законам граматики, які необхідно враховувати, щоб вона була успішною і давала змогу створювати платформу для можливості подальших зустрічей і спілкування. В рамках інтегративного підходу сучасної наукової парадигми відкривається можливість дослідження умов розвитку мовленнєвої інтеракції та учасників, що в ній задіяні, оскільки диспозиція особистостей знаходить своє відображення перш за все у спілкуванні, що підтверджує правильність антропоцентричного напрямку в лінгвістиці.

До перспектив даного дослідження відносимо розгляд композиційно-мовленнєвих секвенцій — послідовностей декількох реплік, змістовно й організаційно пов’язаних між собою в процесі діалогічної інтеракції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. — № 4. — С. 356–367.
2. Грабовська І.В. Метакомунікативні питання в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: семантика і прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І.В. Грабовська. — К., 2014. — 20 с.
3. Жалагина Т.А. Коммуникативный фокус в диалогическом событии // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 107–115.
4. Комина Н.А. Оппозитивный неоднородный блок реплик в диалоге / Н.А. Комина // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 120–125.
5. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа / Н.К. Кравченко. — Луцк : Волиньполиграф, 2012. — 251 с.
6. Паронян Ш.А. Единицы целенаправленного общения в английской диалогической речи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ш.А. Паронян. — Ленинград, 1989. — 16 с.
7. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация / Г.Г. Почепцов // Избранные труды по лингвистике. — Х. : Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразина, 2009. — С. 469–477.
8. Сухих С.А. Организация диалога / С.А. Сухих // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 95–103.

9. Чхетиани Т.Д. Метакоммуникативные сигналы слушающего в фазе поддержания речевого контакта / Т.Д. Чхетиани // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 103–107.
10. Austin J.L. How to do things with words / J.L. Austin. — Oxford : Clarendon Press, 1970. — 167 p.
11. Brown P., Levinson S. Universals in language usage: Politeness phenomena / Goody E.N. (ed.) // Questions and politeness: Strategies in social interaction. — Cambridge : CUP, 1987. — P. 56–324.
12. Goffman E. Forms of talk / E. Goffman. — Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1983. — 335 p.
13. Grice H.P. Logic and conversation / H.P. Grice ; Cole P., Morgan J.L. (eds.) // Syntax and semantics. — New York : Academic Press, 1975. — Vol. 3. — P. 41–58.
14. Leech J.N. Principles of pragmatics / J.N. Leech. — London : Longman, 1983. — 250 p.
15. Sacks H. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation / H. Sacks, E. Schegloff, G. Jefferson // Language. — Baltimore, 1974. — Vol. 50. — No. 4. — P. 696–735.
16. Schegloff E. Parties and talking together: Two ways in which numbers are significant for talk-in-interaction // P.T. Haves, G. Psathas (eds.) Situated order. — Washington, D.C. : University Press of America, 1995. — P. 31–42.
17. Schegloff E.A., Ochs E., Thompson S.A. Introduction // E.A. Schegloff, E.Ochs, S.A. Thompson (eds.) Interaction and grammar. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — P. 1–52.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Janet Dailey. Sweet promise / Janet Dailey. — New York : Harlequin Books, 1989. — 253 p.

REFERENCES

1. Arutiunova, N.D. (1981). Faktor adresata [Factor of the addressee]. Izvestiia AN SSSR. Ser. lit. i yaz., vol. 40 (4), 356–367.
2. Hrabovska, I.V. (2014). Metakomunikativni pytannia v suchasnomu anhlomovnomu dialogichnomu dyskursi: semantyka i prahmatyka [Metacommunicative Questions in Modern English Dialogic Discourse: Semantics and Pragmatics] Extended abstract of candidate's thesis. K., 20 p.
3. Zhalagina, T.A. (1987). Kommunikativnyi fokus v dialogicheskom sobytii [Communicative Focus in Dialogic Event]. Yazykovoie obshcheniie: yedynitsi i reguliativy, 107–115.
4. Komina, N.A. (1987). Oppozitivnyi neodnorodnyi blok replik v dialoge [Oppositional Heterogeneous Block of Replies in Dialogue]. Yazykovoie obshcheniie: yedynitsi i reguliativy, 120–125.
5. Kravchenko, N.K. (2012). Prakticheskaia diskursologiya: shkoly, metody, metodiki sovremennogo diskurs-analiza [Practical Discourse: Schools, Methods, and Methodology of Modern Discourse Analysis]. Lutsk : Volynpoligraf, 251 p.
6. Paronia, Sh.A. (1989). Yedynitsy tselenapravlennoho obshcheniia v angliiskoi dialogicheskoi rechi [Units of Purported Communication in English Dialogic Speech]. Extended abstract of candidate's thesis. Leningrad, 16 p.
7. Pocheptsov, G.G. (2009). Faticheskaia metakommunikatsiia [Phatical Metacommunication]. Izbrannyye trudy po lingvistike, 469–477.
8. Suhii, S.A. (1987). Organizatsiia dialoga [Dialogue Organization]. Yaazykovoie obshcheniie: yedynitsy i reguliativy, 95–103.
9. Chkhetiani, T.D. (1987). Metakommunikativnyie signaly slushaiushchego v faze podderzhivaniia rechevogo kontakta [Metacommunicative Signals in the Phase of Maintaining Speech Contact]. Yazykovoie obshcheniie: yedynitsy i reguliativy, 103–107.

ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ "YOU KNOW", "YOU SEE", "I SAY" ЯК РЕАЛІЗАТОРИ ПРИНЦИПІВ КООПЕРАЦІЇ ТА ВВІЧЛИВОСТІ

Бажура Т.А.,

Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680,
tetianka.90@ukr.net

У діалогічному спілкуванні часто вживанні дискурсивні маркери "you know", "you see", "I say" функціонують як сигнали про намір адресанта залучити співрозмовника до мовленнєвої кооперації. Відштовхуючись від традиційного тлумачення принципу кооперації Г.П. Грайса, розглянуто використання вказаних дискурсивних маркерів у межах встановлених максим. Роль цих маркерів полягає в тому, що вони допомагають реалізації принципу ввічливості та принципу кооперації з його максимами кількості, якості, релевантності, способу мовлення, поряд з тим, що одночасно його порушують через свою плеонастичну природу.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний маркер, діалогічне спілкування, принцип кооперації, принцип ввічливості.

Бажура Т.А.

Дискурсивные маркеры "you know", "you see", "I say" как реализаторы принципов кооперации и вежливости

В диалогическом общении часто употребляемые дискурсивные маркеры "you know", "you see", "I say" функционируют как сигналы о намерении адресанта вовлечь собеседника в речевую кооперацию. Отталкиваясь от традиционного толкования принципа кооперации Г.П. Грайса, рассмотрено использование указанных дискурсивных маркеров в пределах установленных максим. Роль этих дискурсивных маркеров заключается в том, что они помогают реализации принципа вежливости и принципа кооперации с его максимами количества, качества, релевантности, способа речи, наряду с тем, что одновременно его нарушают из-за своей плеонастической природы.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивный маркер, диалогическое общение, принцип кооперации, принцип вежливости.

Bazhura T.A.

Discourse markers "you know" / "you see" / "I say" as signals of principles of cooperation and courtesy

In dialogic communication frequently used discourse markers "you know" / "you see" / "I say" function as signals of speaker's intention to involve communicators into cooperation. Cooperation in the article is studied according to H. P. Grice's Cooperative Principle drawn on the categories of quantity, quality, relation and manner. The aim of this article is to investigate a functional role of discourse markers "you know / you see / I say" related to the maxims of quality, relation and manner by means of which cooperation is maintained, except the maxim of quantity which they obviously violate. They are redundant and therefore overinformative which is contrary to the maxim of quantity. Participants usually use them in emotionally tense situations when it is difficult to formulate accurate utterance because of personal excitement, unexpected events, or due to an attempt to sound persuasively. However, according to the basic principle of the maxim of quality and its submaxims, these discourse markers guarantee that contribution into the conversation is true and the addresser is aware of the information mentioned. Pertaining to the maxim of relation discourse markers "you know / you see" signal about the coherence of the utterance. Discourse markers "you know / you see" function as markers of the maxim of manner as far as they contribute to a clear formulation of ideas and help to avoid ambiguity of the voiced utterance. Using discourse markers "you know" / "you see" / "I say" during the conversation the speaker demonstrates respect to the hearer and creates a favourable atmosphere for the verbal interaction. Thus these discourse markers realize the Principle of Politeness. The use of discourse markers "you know / you see / I say" enables the speaker to organize the dialogic communication, to make his/her contribution effective and purposeful.

Key words: discourse, discourse marker, dialogic interaction, Cooperative Principle, Principle of Politeness.

На сьогодні дослідження діалогічного дискурсу набуло широкого поширення. У зв'язку з цим у центрі уваги опиняється необхідність вивчення особливостей функціонування

дискурсивних маркерів *you know, you see, I say* як засобів організації та регулювання вербальної комунікації в цілому і кооперативного діалогічного спілкування зокрема.

Відповідно до антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства людину вважають творцем мовленнєвої діяльності, яка використовує засоби мови для спілкування, кодування та тлумачення висловлювань. Спілкування розглядають як спільну діяльність інтерактантів з обміну різноманітною інформацією для досягнення певних комунікативних цілей, для організації соціального життя людей, їх взаємодії в суспільстві [4, 3]. Така комплексна мовленнєва діяльність реалізується за допомогою мови як інструменту, а доречний вибір мовленнєвих засобів, у тому числі й дискурсивних маркерів, впливає на успішність діалогічного спілкування.

Діалогічне спілкування ми розуміємо (слідом за В.Д. Девкіним та Л.П. Чахоян [2, 4; 5, 6]) як динамічний процес, який характеризується миттєвістю створення в поточний момент мовлення, спонтанністю мовлення співрозмовників, експресивністю та емоційністю і потребує рівноправної взаємодії комунікантів. Діалогічне мовлення є взаємодією, в якій сприйняття та розуміння комунікації залежать від того, чи налагоджено у співрозмовників психологічний контакт, сприйняття повідомлення і ситуації в цілому, спільний контекст. Діалогічна взаємодія базується на співавторстві, кооперативному конструюванні діалогу за допомогою мовленнєвих внесків інтерактантів, які вступили у процес спілкування з подібною метою і розвивають інтеракцію в одному напрямку.

У наукових розвідках минулого століття дискурсивні маркери (далі — ДМ) вважалися паразитарними елементами мови, порожніми словами, що засмічують мову, так званим словесним сміттям (*verbal garbage*) [12; 13; 14], не вартим уваги лінгвістів. Традиційно вважається, що ДМ є ідіоматичними виразами, або кліше [11, 635], стереотипними заповнювачами мовленнєвих пауз (*pause-fillers*) [10, 9; 6, 25], маркерами хезитації [15, 227], вставними словами або конструкціями [11, 862], а також сигналами про зміну фокусу уваги та інтенцій продуцента висловлення. У цій роботі ми розглядаємо функціонування ДМ *you know* (ви знаєте), *you see* (ви бачите), *I say* (я кажу) у приртаманній їм функції залучення співрозмовника до спілкування.

Дискурсивні маркери *you know*, *you see*, *I say* стають у пригоді комуніканту завдяки так званому проханню про спілкування (*plea for cooperation*) (в термінах Я. Остмана) [10, 18]. Вони застосовуються в діалогічному спілкуванні з метою організації злагодженого процесу комунікації, досягнення якого можливе завдяки кооперації співрозмовників між собою.

Матеріалом дослідження є дискурсивні маркери *you know*, *you see*, *I say* в контексті діалогічного спілкування, отриманого методом суцільної вибірки зі сценаріїв сучасних англомовних худож-

ніх фільмів, які є максимально наближеними до реальної живої мови, з використанням комунікативно-функціонального аналізу для встановлення ролі зазначених дискурсивних маркерів у певній комунікативній ситуації.

Мета дослідження — встановити особливості функціонування ДМ *you know*, *you see*, *I say* як мовленнєвих засобів кооперації та визначити, як саме вони сприяють реалізації принципу ввічливості. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**: простежити та описати функції ДМ *you know*, *you see*, *I say* у прикладах діалогічного спілкування; з'ясувати роль ДМ *you know*, *you see*, *I say* у різних контекстах з позиції інтенцій мовця.

Актуальність дослідження визначається загальною тенденцією сучасних лінгвістичних студій до вивчення функціонування одиниць мовлення, що маніфестують наміри комунікантів на різних етапах інтеракції заради кінцевої мети — досягнення взаєморозуміння та успішної міжособистісної взаємодії.

Об'єктом дослідження є дискурсивні маркери *you know*, *you see*, *I say*, вжиті в межах діалогічного спілкування. Комунікативно-прагматичний та інтерактивний аспекти вказаних ДМ у дискурсі співрозмовників становить **предмет цієї статті**.

Умови успішної мовленнєвої інтеракції, представлені у максимах принципу кооперації за Г.П. Грайсом [9, 45–49], сприяють взаємодії співрозмовників з метою досягнення спільної комунікативної мети. Взаємодія між адресантом і адресатом регулюється максимою кількості «Зроби свій вклад у розмову настільки інформативним, наскільки необхідно», яка передбачає повідомлення необхідного (не більшого і не меншого) обсягу інформації, максимою якості «Намагайся зробити своє висловлення правдивим», що вимагає повідомлення правдивих фактів, максимою релевантності, відповідно до якої потрібно використовувати доречні контексту спілкування відомості, та максимою манери, що розуміється як чіткий, короткий, ясний спосіб висловлення думок. Таким чином, адресант враховує фактор адресата, турбується про організацію свого мовлення, щоб запобігти невдачам у спілкуванні. Спробуємо проілюструвати, як ДМ *you know*, *you see*, *I say* функціонують під час реалізації принципу кооперації, і розпочнемо з максими кількості.

Порушення максими кількості може призвести до непорозуміння, збентеження співрозмовника, який помилково вважатиме додаткову інформацію суттєвою для теми розмови. Проте недотримання цієї максими є цілком природним процесом, адже для реалізації максими кількості співрозмовникові доводиться порушити максимум якості [там само, 49]. Ці дискурсивні маркери порушують максимум кількості внаслідок своєї

плеонастичної природи, яка суперечить зазначеному постулату.

До основних причин використання плеонастичних ДМ *you know, you see, I say* відносимо такі: прагнення мовця надати емоційного забарвлення мовленню, психічний стан автора висловлення, його прагматичні інтенції, соціальний статус та рівень освіти. Наведемо приклад, в якому плеонастичне використання ДМ *you know* є доказом занепокоєння автора висловлення:

(1) *Kate: Tell me, have you gone on vacation and left your child home?*

Gus: No. But I did leave one at a funeral parlor once. Yeah, it was terrible too. You know, I was all distraught and everything. You know, the wife and I, we left the little tyke there in the funeral parlor. All day. You know, we went back at night, when we... came to our senses, there he was. Apparently, he was there all day with a corpse. He was okay, you know. After six, seven weeks, you know, he came around and started talking again. But he's okay. You know, they get over it. Kids are resilient like that (Home Alone, 1990: 01:32:12).

Чоловік намагається втішити співрозмовницю, яка переживає за свого сина, що випадково залишився вдома один. Він розповідає історію з власного досвіду, проте хвилювання заважає йому висловити свою думку обдуманно, аргументовано. Хоча Гус і вживає ДМ *you know* регулярно, очевидно, що Кейт нічого не знає про події з його життя, тому *you know* сприймається як десемантизований ДМ, використання якого допомагає адресанту знизити рівень хвилювання, спричиненого неприємними спогадами, та підшукати правильні слова у виправданні своїх дій.

Наведемо інший приклад, в якому надлишковий ДМ *I say* використовується адресантом для посилення достовірності повідомлення, наголошення на щирості вибачення:

(2) *Pettigrew: I saw you at the jail. I saw you.*

Michael: Oh, it's you! I say, I'm awfully sorry about that (Miss Pettigrew Lives for a Day, 2008: 38:27).

Спонтанність ситуації та емоційність мовця зумовлюють вживання плеонастичного ДМ *I say*, що суперечить максимі кількості інформації. Підтвердження цьому знаходимо й у роботі А. Вежбицької, яка вважає використання перформативу *I say* (я кажу) зайвим, непотрібним, «ситуаційно плеонастичним компонентом» / «метатекстовим плеоназмом» / «металеоназмом» [1, 407–418], оскільки мовець дублює на метатекстовому рівні дії, які фактично виконує.

Отже, порушення максими кількості інформації спостерігаємо у випадках емоційно забарвленого мовлення комунікантів. Таке недотримання

максими кількості можна вважати виправданим, оскільки плеонастичні мовленнєві засоби, у нашому випадку ДМ *you know, you see, I say*, використовуються адресантом у результаті власних переживань, неочікуванності подій та прагнення звучати переконливо.

Максима якості передбачає повідомлення інформації, в правдивості якої адресант абсолютно переконаний [9, 46]. Кооперативні ДМ *you know, you see, I say* сприяють її реалізації, оскільки вказують на те, що співрозмовник не сумнівається в достовірності сказаного. Наприклад:

(3) *Monty: What the...?*

Snow: I say, they're really putting some wild prizes in there, huh, Monty (Stuart Little, 1999: 25:37)?

У наведеному прикладі Сноу висловлює невдоволення вмістом коробки з пластівцями. На його думку, такі іграшки є безглуздими. ДМ *I say* допомагає автору висловлювання наголосити на своїй позиції та підкреслити дотримання максими якості повідомлення.

Проілюструємо приклад, в якому ДМ *you know* демонструє бажання комуніканта переконати адресата в істинності інформації:

(4) *Sebastian: You said it yourself, you were a child prodigy playwright.*

Mia: That is not what I said.

Sebastian: Well, you're too modest to say it, but it's true. So you could just write your own roles, you know. Write something that's as interesting as you are, and you don't have to audition for this.

Mia: Y-Yeah (La La Land, 2016: 42:10).

Себастьян пропонує своїй талановитій подрузі розпочати писати власні п'єси. Хлопець впевнений у успішності такого задуму і за допомогою ДМ *you know* закликає адресата підтримати його ідею.

Особливість функціонування ДМ *you know, you see, I say* полягає в тому, що за допомогою цих кооперативних маркерів адресант спонукає адресата погодитись з висловленням, визнати повідомлення правдивим і, таким чином, підкреслює застосування кооперативної максими якості. Наприклад:

(5) *Oliver: Yeah, you have blonde hair that goes down to about here. You smoke in non-smoking rooms. You bite sometimes.*

Anna: Oh, yeah? You drive on the sidewalk. You were raised by animals. Sometimes you look very alone, like you just got here.

Oliver: Yeah, you see, you don't know me at all (Beginners, 2010: 39:29).

У перші дні знайомства співрозмовники вирішили обмінятися інформацією, яку вони встигли

дізнатися один про одного за такий короткий період спілкування. У своїй другій репліці Олівер використовує ДМ *you see* в значенні «визнай» і тим самим спонукає Анну погодитись, що вона ще нічого про нього не знає, він насправді не є таким поганим, як вона його описала.

У випадку невпевненості автора репліки у достовірності інформації, яка повідомляється, адресант знімає з себе відповідальність за можливі подальші непорозуміння з цього приводу, оскільки співрозмовник підтвердив / не заперечив істинність щойно наведеного факту.

Раніше було зазначено, що релевантність як третя максима принципу кооперації передбачає максимальне дотримання теми розмови. З позиції релевантності дискурсивні маркери вважаються елементами, що забезпечують когерентність дискурсу [10, 7; 7, 223]. Для того щоб проілюструвати, як функціонує ДМ *you know* в цьому аспекті, наведемо приклад:

(6) *Reverend: Yes, good people, we are not havin' service this morning. This morning, we're havin' church! You know, the Lord got me to thinking the other day that maybe it's time that I stopped preaching and started listening! And maybe one of our saints here could offer us a word from above (Big Momma's House, 2000: 01:08:26).*

З огляду на запропоновану ситуацію стає зрозумілим, що прихожани церкви ніяк не можуть знати, яке послання отримав священник з небес. Тому очевидно, що ДМ *you know* було використано адресантом для створення цілісності висловлення, а також для скорочення дистанції між співрозмовниками, солідаризації, створення приємної атмосфери та зацікавлення аудиторії в цілому, що стане в пригоді для подальшого розгортання комунікативного процесу.

Дискурсивний маркер *you see* також виконує роль зв'язуючого елемента в дискурсі і сприяє реалізації максими релевантності. Наприклад:

(7) *Patrick: Milwaukee.
Kat: What?
Patrick: That's where I was last year. I wasn't in jail. I don't know Marilyn Manson and I didn't sleep with a Spice Girl, I don't think. You see, my grandpa, he was ill so I spent most of the year on his couch... watching Wheel of Fortune and making Spaghettios. End of story.
Kat: No way (Ten Things I Hate About You, 1999: 1:24:14).*

Висловлення Патріка умовно можна поділити на дві частини: плітки про його пригоди минулого року та істинна причина відсутності юнака в школі. ДМ *you see* знаходиться на межі

між загальновідомим фактом, що постійно обговорювався однокласниками, і секретною інформацією, яку він наважився повідомити друзі. Зазначений ДМ забезпечує плавний перехід від однієї частини репліки до наступної.

Таким чином, ДМ *you know, you see* сприяють дотриманню максими релевантності принципу кооперації за рахунок створення когерентного дискурсу, що легко сприймається співрозмовниками.

Дискурсивні маркери *you know, you see* допомагають реалізації четвертої максими принципу кооперації з метою чіткого висловлення думок, забезпечення послідовності викладу інформації, уникнення непорозуміння між співрозмовниками. Наприклад:

(8) *Mr. Little: What did you want to ask us?
Stuart: About my real family. You know, the ones I look like.
Mrs. Little: He hates us (Stuart Little, 1999: 21:14).*

У розмові зі своїми новими опікунами Стюарт цікавиться інформацією про рідних батьків. Він намагається уникнути можливої образи з боку містера та місіс Літл та пом'якшити удар, спричинений дитячою цікавістю. Тому вжитий безпосередньо перед поясненням ДМ *you know* акцентує увагу співрозмовників на інтенціях сина попередити виникнення непорозуміння.

Наміри адресанта дотримуватись максими манери бачимо також у наступному прикладі:

(9) *Kit: San Francisco's not that great, you know... It's bad climate. It's foggy. It's unpredictable.
Vivian: I'll wear a sweater (Pretty Woman, 1990: 1:51:15).*

Для того щоб переконати подругу не їхати з дому, Кіт стверджує, що Сан-Франциско не таке вже й хороше місце. Намагаючись пояснити, що вона мала на увазі, дівчина використовує ДМ *you know*, який вводить перелік недоліків нового міста та запобігає виникненню можливого непорозуміння. До того ж у даному контексті ДМ *you know* виконує подвійну функцію. Він є сигналом про завершення ствердження та наголошує на введенні пояснення до нього. Таким чином, вказаний ДМ допомагає адресанту чітко повідомити свої аргументи.

Дискурсивний маркер *you see* також може стати у пригоді, коли автор висловлювання намагається пояснити причину, чому він не в змозі допомогти співрозмовнику. Наприклад:

(10) *Girl: To have my family back.
Oscar: I know. I'm sorry. I can't grant wishes. I'm not that kind of wizard.*

Girl: That's what I thought.

Oscar: Um, you see, where I come from there aren't any real wizards (Oz the Great and Powerful, 2013: 01:28:54).

Під час розмови з дівчинкою Оскар змушений відмовити їй у виконанні бажання, адже повернути рідних насправді він не може, бо є лише фокусником, а не чарівником. ДМ *you see* вводить чітке пояснення у висловлення і тим самим сприяє дотриманню максими манери.

Зазначене раніше використання ДМ *you know, you see, I say* з метою скорочення психологічної дистанції між співрозмовниками, досягнення ефекту солідаризації та створення приємної атмосфери є наслідком реалізації принципу ввічливості [8, 62–277], позитивні стратегії якого тісно пов'язані з принципом кооперації. Дискурсивні маркери *you know, you see* містять припущення про наявність відповідних знань у адресата (для прикладу ситуації 1, 4, 6, 7 та 10) і тим самим дають змогу поставити співрозмовника на один рівень з адресантом або навіть вищий, оскільки значення вказаних ДМ «вам відомо» / «ти сам знаєш» / «як бачиш» створює враження, ніби співрозмовник володіє набагато більшою інформацією, ніж автор висловлення. Таким чином, між учасниками інтеракції відбувається уподібнення соціально-рольових статусів, що в результаті знижує різкість подальших висловлювань, прохань, звернень, створює сприятливу атмосферу кооперації, наголошує на важливості особи адресата у розмові та підтримує доброзичливі умови комунікативного процесу. Використовуючи ДМ *you know / you see*, адресант робить вигляд, що він абсолютно переконаний в ідентичності висловленої думки з позицією співрозмовника. Такий хід гарантує йому можливість бути почутим, оскільки, за словами Г.Г. Почепцова, люди сприймають інформацію вибірково. Вони беруть те, що співпадає з їхньою точкою зору, і відкидають решту [3, 242].

Розглянемо ситуацію, в якій ДМ *you know* спонукає співрозмовника продовжувати інтеракцію, стимулює його відповісти на попередній мовленевий крок мовця, відреагувати на попередні дії:

(11) *Stephen: Yeah. He was talking about the budget cuts that are happening now. There's no money for anything. There's no music classes, there's no arts classes. They're volunteering their time to do all of this after school. They're educating our kids, you know.*

Liz: I think you'd make a great teacher, honey (Eat, Pray, Love, 2010: 6:23).

Стефен розповідає дружині про розмову з товаришем, про стан освітнього закладу, в якому той працює. Застосовуючи ДМ *you know*, чоловік запрошує Ліз долучитись до теми обговорення, демонструє свою повагу до особистості співрозмовниці, що є одним з проявів позитивної ввічливості, відповідно до праці П. Браун та С. Левінсона [8, 62–277].

Таким чином, учасники діалогічного спілкування вдаються до мовленнєвої кооперації та принципу ввічливості з метою полегшити процес досягнення комунікативних цілей. Кооперація є складним поняттям, до складу якого входить перелік максим, яких необхідно дотримуватись кожному зі співрозмовників під час реалізації кооперативного принципу. ДМ *you know, you see, I say* своєю плеонастичною природою суперечать максимі кількості, проте гарантують достовірність сказаного, що є основним постулатом категорії максими якості, закликають адресата погодитися з позицією комуніканта і сприяють беззаперечному сприйняттю інформації. ДМ релевантності *you know, you see* сигналізують про наміри адресанта зробити своє висловлення максимально когерентним, бо це суттєво полегшить завдання співрозмовника, сприйняття репліки. ДМ *you know, you see* в межах максим способу мовлення сприяють чіткому формулюванню думок, послідовності викладу та, як наслідок, уникненню неоднозначностей між інтерактантами. Використання ДМ *you know, you see, I say* в межах принципу ввічливості нагадує адресанту про демонстрацію поваги до особи адресата та створення сприятливої атмосфери процесу мовленнєвої взаємодії. Отже, вживання ДМ *you know, you see, I say* є цілеспрямованим, прагматично зумовленим наміром адресанта максимально чітко передати інформацію. Різноманітне функціонування вказаних дискурсивних маркерів дає можливість авторові висловлення повноцінно застосувати згадані принцип ввічливості та максими принципу кооперації для ефективної організації діалогічного процесу і досягнення поставлених цілей спілкування.

Перспективою подальших досліджень є встановлення гендерних особливостей використання дискурсивних маркерів *you know, you see, I say* у діалогічному спілкуванні та впливу соціальних факторів на вживання зазначених дискурсивних маркерів співрозмовниками під час комунікації, визначення закономірностей функціонування цих дискурсивних маркерів на різних етапах онтогенезу мови тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицка А. Метатекст в тексте / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике / Т.М. Николаева. — М. : Прогресс, 1978. — Вып. 8. — С. 402–424.
2. Девкин В.Д. Диалог. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской : учеб. пособ. (для ин-тов и фак-тов иностр. языков) / В.Д. Девкин. — М. : Высш. шк., 1981. — 160 с.
3. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2001. — 656 с.
4. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. — М. : Рус. яз., 2002. — 216 с.
5. Чахоян Л.П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка : учеб. пособ. / Л.П. Чахоян. — М. : Высш. шк., 1979. — 168 с.
6. Aijmer K. Understanding Pragmatic Markers: A Variational Pragmatic Approach / Karin Aijmer. — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2013. — 162 p.
7. Blakemore D. Discourse Markers / Diane Blakemore // The Handbook of Pragmatics / L.R. Horn, G. Ward. — Oxford : Blackwell Publishing, 2006. — P. 221–240.
8. Brown P. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction / E. Goody. — Cambridge : Cambridge University Press, 1978. — P. 56–310.
9. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics / P. Cole, J.L. Morgan. — New York : Academic Press, 1975. — Vol. 3. — P. 41–58.
10. Östman J.-O. You Know: A Discourse Functional Approach / Jan-Ola Östman // Pragmatics and Beyond. — Amsterdam : John Benjamins, 1981. — 91 p.
11. Quirk R. A Grammar of Contemporary English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — London : Longman, 1972. — 1120 p.
12. Schiffrin D. Discourse Markers / Deborah Schiffrin. — Cambridge : Cambridge University Press, 1987. — 364 p.
13. Schourup L. Discourse Markers: Tutorial Overview / Lawrence Schourup // Lingua. — 1999. — Vol. 107. — P. 227–265.
14. Stubbe M. You know, Eh and Other “Exasperating Expressions”: An analysis of social and stylistic variation in the use of pragmatic devices in a sample of New Zealand English / M. Stubbe, J. Holmes // Language & Communication. — 1995. — Vol. 15 (1) — P. 63–88.
15. Zienkowski J. Discursive Pragmatics / J. Zienkowski, J. Östman, J. Verschueren // Handbook of Pragmatics Highlights. — Amsterdam : Benjamins, 2011. — Vol. 8. — 307 p.

REFERENCES

1. Vezhbítska, A. (1978). Metatekst v tekste [Metatext in the Text]. *Novoie v zarubezhnoi lingvistike*. M. : Progress, 8, 402–424.
2. Devkin, V.D. (1981). *Dialog. Nemetskaia razgovornaia rech v sopostavlenii s russkoi* [Dialogue. German Colloquial Speech in Comparison with Russian]. M.: Vyssh. shkola, 160 p.
3. Pocheptsov, G.G. (2001). *Teoriia kommunikatsii* [Theory of Communication]. M.: Refl-buk; K.: Vakler, 656 p.
4. Formanovskaia, N.I. (2002). *Rechevoie obshcheniie: kommunikativno-pragmaticheskii podkhod* [Speech Communication: Communicative and Pragmatic Approach]. M.: Rus. yaz., 216 p.
5. Chahoyan, L.P. (1979). *Sintaksis dialogicheskoi rechi sovremennogo angliiskogo yazyka* [Syntax of Dialogue of Modern English]. M.: Vyssh. shkola, 168 p.
6. Aijmer, K. (2013). *Understanding Pragmatic Markers: A Variational Pragmatic Approach*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 162 p.
7. Blakemore, D. *Discourse Markers*. (2006). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 221–240.
8. Brown, P. (1978). *Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. Cambridge : Cambridge University Press, 56–310.
9. Grice, H.P.(1975). *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. P. Cole, J.L. Morgan. New York : Academic Press, vol. 3, 41–58.
10. Östman, J.-O. (1981). *You Know: A Discourse Functional Approach. Pragmatics and Beyond*. Amsterdam : John Benjamins, 91 p.
11. Quirk, R., Leech, G., Svartvik, J., & Greenbaum S. (1972). *A Grammar of Contemporary English* London: Longman, 1120 p.
12. Schiffrin, D. (1987) *Discourse Markers*. Cambridge : Cambridge University Press, 364 p.
13. Schourup, L. (1999). *Discourse Markers: Tutorial Overview*. *Lingua*, vol. 107, 227–265.

14. Stubbe, M., & Holmes, J. (1995). You know, Eh and Other “Exasperating Expressions”: An analysis of social and stylistic variation in the use of pragmatic devices in a sample of New Zealand English. *Language & Communication*, vol. 15 (1), 63–88.
15. Zienkowski, J., Östman, J., & Verschueren J. (2011). Discursive Pragmatics. *Handbook of Pragmatics Highlights*. Amsterdam : Benjamins, vol. 8, 307 p.

ОЦІННІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ТЕКСТІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Шатілова О.С.,

Державний університет телекомунікацій,
вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110,
shatilova.olena@gmail.com

Статтю присвячено важливій інтенційній категорії публіцистичного тексту — оцінності. Проаналізовано функції оцінки як засобу затвердження важливих ідей, поглядів. З'ясовано, що в текстах ЗМІ автори прагнуть за допомогою різних мовних засобів позначити власну позицію, передаючи ставлення й емоції в оцінці описаних подій. Категорія оцінки є інтенційною текстотвірною категорією тексту масової комунікації, важливим складником лінгвістики переконання. За її допомогою автори формують і закріплюють у свідомості адресатів певні думки, переконання.

Ключові слова: масова комунікація, механізми впливу, оцінка, експліцитна оцінка, імпліцитна оцінка.

Шатілова Е.С.

Оценочность как категория текстов в украинских средствах массовой коммуникации

Статья посвящена важной интенциональной категории публицистического текста — оценочности. Проанализированы функции оценки как средства утверждения важных идей, взглядов. Установлено, что в текстах СМИ авторы стремятся с помощью различных языковых средств обозначить свою позицию, передавая отношение и эмоции в оценке описанных событий. Категория оценки является интенциональной текстообразующей категорией текста массовой коммуникации, важной составляющей лингвистики убеждения. С ее помощью авторы формируют и закрепляют в сознании адресатов определенные мысли, убеждения.

Ключевые слова: массовая коммуникация, механизмы воздействия, оценка, эксплицитная оценка, имплицитная оценка.

Shatilova O.S.

Evaluativity as a category of Ukrainian media texts

Modern linguistics demonstrates a functional approach towards lingual facts and phenomena. Within the said approach a general assumption or a lingual sign of general semantics is regarded as the starting point while the further investigation involves a number of multi-level language tools that analytically specify this general meaning. This approach originates from language studies in the field of Functional Linguistics.

The article is dedicated to evaluativity — an important intentional category of a publicistic text. The functions of evaluation as the means of asserting the important ideas and views were analyzed.

There are two main types of evaluation that the authors of publicistic texts use: open and hidden. Open (explicit) evaluation is a clear, often polemical statement of the author's position through well-defined nominations. This type of evaluation was typical of the Soviet propaganda discourse. However, media publications that aim at forming public opinion use mainly hidden (implicit) evaluation. The same news can be presented from different perspectives. A complicated process is the evaluation through comparison. In such a case the mechanism of the influence on the recipient becomes complicated because comparison turns into an argument favouring author's evaluation. Such evaluative judgments are created by verbal assimilation of the events and characters, followed by an explicit comparison.

Authors' attitude towards the objects of reference verbalized in media-texts is expressed by various lingual means, conveying both logical and emotional evaluations. Category of evaluation is an intentional text-forming category of publicistic texts and an important component of lingual persuasion. Through the use of it, the authors form and fix certain thoughts and beliefs in the minds of recipients.

Key words: mass communication, mechanisms of influence, evaluation, explicit evaluation, implicit evaluation.

Вступ. Останнім часом посилюється увага мовознавців до проблем комунікативної лінгвістики. Дослідників цікавлять механізми впливу на людську свідомість, процеси переконання, формування суспільної думки тощо.

Критичний огляд літератури. Історія дослідження технології впливу за допомогою ЗМІ бере початок з ідей американського політолога Г. Лассуела [1] середини ХХ ст. Лінгвістичним механізмам сугестивного впливу присвячено

дослідження С.О. Мегентесова [2]. А.А. Романов виокремлює більш специфічну сферу використання сугестії — політичну лінгвістику, предметом якої є мовленнєва дискурсія влади [3]. Питанням впливу й переконання реципієнта присвятили дослідження такі учені: Л. Демоз [4], О.Л. Доценко [5], Н.І. Клушина [6], Дж. Тернер [7], В.П. Шейнов [8] та ін.

Вплив на суспільну свідомість засобів масової інформації, прагматичне використання та модифікування мови як інструмента соціального впливу є сьогодні однією з найактуальніших проблем.

У публіцистиці засобом ствердження базових ідеологем є оцінка. За її допомогою формується певна аксіологічна модель суспільства, яка закріплює в масовій свідомості політичні, ідеологічні, морально-етичні та інші універсальні й етноспецифічні цінності.

Провідним конструктивним принципом публіцистичного дискурсу є соціальна оцінність, оскільки автор-журналіст є виразником не тільки і не стільки індивідуального, особистісного світогляду, але й передусім світогляду певних соціальних груп, який він поділяє.

Метою статті є дослідження оцінності як інтенційної категорії тексту засобів масової комунікації, зокрема порушення питання щодо типології оцінок.

Виклад основного матеріалу. В аспекті комунікативної стилістики оцінність є однією з найважливіших інтенційних характеристик публіцистичного тексту. Як зазначає Н.І. Клушина, оцінність — це інтенційна категорія публіцистичного дискурсу, за допомогою якої адресант переконує адресата в певних заданих ідеях. І всі лінгвістичні потенції, надані в розпорядження автора-журналіста, відбираються та реалізуються ним через призму оцінності [6].

Будь-який персуазивний тип дискурсу (дискурс впливу) не є нейтральним. Такий тип дискурсу завжди оцінно заряджений. Саме оцінка є інтенційною текстотвірною категорією публіцистичного тексту, дискурсивною домінантою, складником лінгвістики переконання.

У сучасному публіцистичному дискурсі репрезентовано різноманіття авторських оцінок. Автор-адресант сьогодні вважає можливим подавати власні погляди, не ховаючись за чужий авторитет, оскільки центр сучасної публіцистичної комунікації зсунуто в бік адресанта повідомлення. Проте розмаїття авторських оцінок, які дійсно можна спостерігати в сучасній публіцистиці, все ж лише удаване й зачіпає рівень конкретного тексту в площині газетної статті [6]. Під час дослідження не окремих текстів, а їхнього контенту, представленого в дискурсі, можна помітити, що оцінки, виражені різними авторами різних текстів, у дискурсі

об'єднуються навколо полярних точок шкали оцінки. Таким чином, принцип соціальної оцінності (Г.Я. Солганик) сьогодні проявляється швидше в цілому публіцистичному дискурсі, ніж в кожному конкретному тексті, тобто соціальна оцінність стає дискурсивною домінантою. Як зазначає Г.Я. Солганик, оцінку кваліфікацію отримують тільки ті об'єкти, які є значущими для комунікантів, саме тому найважливішим аспектом концепту є його цінність [9, 154].

Принципово різниться оцінка певного явища з позицій професіонала чи непрофесіонала. «Непрофесійна оцінка явища проявляється як значущий нуль, тобто байдужість, або як кваліфікація явища як корисного/шкідливого, безпечного/небезпечного, красивого/некрасивого, цікавого/нудного тощо» [9, 154].

Важливою рисою новітньої журналістики є відмова від відкритої пропаганди та використання старанно завуальованого маніпулювання суспільною свідомістю. Тому з-поміж різних типів оцінок, поширених у сучасному публіцистичному дискурсі, найбільш затребуваними сьогодні є імпліцитні оцінки.

Існують два основні типи оцінок, які використовують автори публіцистичних текстів: відкриті й приховані. Відкрита (експліцитна) оцінка — це явне, часто полемічне твердження авторської позиції за допомогою чітких пейоративних або, навпаки, меліоративних номінацій. Така оцінка була характерна для радянського пропагандистського дискурсу, з яскраво вираженою ідеологічною домінантою, яка пригнічує прагнення адресата до самостійності умовиводів. Приклади відкритої оцінки містять матеріали, присвячені подіям у зоні АТО. У них засуджено певні дії, вчинки тощо: *Активність гібридних бандитських формувань зафіксована на Донецькому та Маріупольському напрямках. Вогневі удари з мінометів калібру 120 мм загарбники нанесли в напрямку наших опорних пунктів поблизу Авдіївки і шахти «Бутівка». А із калібру 82 мм — в районах Ленінського, Опитного, Широкіного, Майорська, Бердянського та Мар'їнки (Високий замок. 20.04.2016).* Проте у виданнях ЗМІ для формування потрібної суспільної думки використовують переважно приховану (імпліцитну) оцінку. У такий спосіб можна «ненав'язливо нав'язати» [6] адресатові необхідні висновки. Нерідко цими механізмами послуговується опозиція, критикуючи владу.

Одну й ту саму новину можна подати з різною оцінкою. Так, про зміни в оподаткуванні нерухомості в ЗМІ писали, засуджуючи їх імпліцитно: *На додаток до традиційних олів'є, шампанського та пухнастої ялинки українці отримали і від влади подарунок — податкову та бюджетну реформи. <...> Згідно зі змінами, мінімальна неоподатковувана площа квартир складає 60 кв. м,*

а будинків — 120 кв. м (Антикор. 21.02.2015), а також експліцитно: *Податок на нерухомість: по-європейськи та не з розумом* (Вголос. 05.02.2015).

Багатовимірним процесом є надання оцінки через порівняння, за якої механізм впливу на адресата ускладнюється, оскільки порівняння стає аргументом на користь авторської оцінки. Такі оцінні судження створюються за допомогою уподібнення подій і персонажів з подальшою експлікацією порівняння. У межах такого різновиду оцінки Н.І. Клушина пропонує виокремити історичну оцінку, коли порівнюють події та персонажів з історичними фактами та діями, і випереджувальну оцінку, за якої конструюють позитивний або негативний образ прогнозованої події, витоки якої знаходяться в сучасній ситуації [6]. Непряма оцінка — це оцінка, побудована на порівнянні чужого досвіду зі своїм.

Імпліцитна оцінка стає можливою завдяки маніпулятивній стратегії затвердження певних ідеологем та ідей на сугестивному, підсвідомому рівні, тобто за допомогою «магічної» функції мови. Вона притаманна семантиці слова, найчастіше метафорі, тому імпліцитна оцінка тісно переплітається зі стратегією номінації. Прихована оцінка закладена в сему слова, тим самим заряджає весь текст необхідною оцінною модальністю.

Метафори-ідеологеми, що містять у собі особливі оцінні смисли, слугують похідною основою для створення та закріплення оцінних уявлень у адресата. Вони стають ключовими словами, здатними викликати у реципієнтів негативні або позитивні враження.

Оцінні функції притаманні й оказіоналізмам (*рашисти, демократи, бандерлоги, Лугандон*). Маючи яскраве негативне або позитивне (що зустрічається значно рідше) стилістичне забарвлення, такі слова-образи викликають необхідні авторів асоціації, швидко засвоюються адресатом і поширюються в масовій свідомості.

Імпліцитну оцінку містять у собі й евфемізми, які пом'якшують і коригують враження, нав'язані стійкою конотацією вихідного слова. Евфемістичні заміни — це також дієвий публіцистичний прийом створення позитивного образу або нейтралізації негативного враження для затвердження потрібних (не завжди популярних) ідей: *непрацевлаштовані українці* (замість «безробітні»), *відновлення конституційного порядку* (замість «війна»).

Імпліцитна оцінка може міститися не тільки в семі слова, але й в контексті — потужному механізмі формування потрібної оцінки у нейтральній номінації. У такому випадку можна говорити про тісну взаємодію трьох найважливіших інтенційних характеристик публіцистичного тексту: оцінності, номінації та текстової тональності. Часте вживання нейтрального слова

в стилістично забарвлених контекстах сприяє закріпленню в мовній свідомості адресата нових стилістичних характеристик цього слова. Така ситуація також сприяє закріпленню в масовій свідомості заданих оцінок за допомогою нашарування оцінної конотації контекстуальних синонімів на нейтральне слово. Так, у російських ЗМІ слово «майданівці», на жаль, ставили нерідко в один ряд зі словами «фашисти» й «нацисти» з метою закріплення за ним негативної конотації. Такі прийоми характерні для країн тоталітарного режиму. У результаті слово набуває потрібної авторів конотації, відбувається маніпулювання свідомістю читача, викривлене сприйняття ним реальності.

Цікавим різновидом є оцінка випереджувальна, яка ніби прогнозує події на майбутнє. Така оцінка також має певні прагматичні цілі: автор моделює ситуацію, яка може статися в майбутньому, оцінюючи її як негативну або, навпаки, позитивну, але причини модельованої ситуації знаходяться в сучасності, отже, адресат підштовхується до висновку робити так, а не інакше задля отримання позитивного результату: *Сьогодні ми робимо вибір, яким буде наше місто завтра. Львів показав доволі високий відсоток явки виборців у порівнянні з іншими регіонами. Проте, за результатами наших досліджень, на вибори з тих чи інших міркувань прийшло менше молодих самодостатніх людей, середнього класу, людей, які зробили себе. На жаль, в нашій країні цей середній клас і молодь творять революції, змінюють країну, але коли є можливість продовжити ці зміни в демократичний спосіб, то вони ігнорують вибори. Дуже важливо, щоб у Львові була висока явка, бо сьогодні ми робимо вибір, яким буде наше місто завтра — чи ми продовжимо розвиток, який у місті Львові визнає вся Україна, чи ми проголосуємо за поступову деградацію. Висока явка — це один з наших пріоритетів* (Радіо «Галичина». «Деталі тижня». 09.11.2015).

Цілям маніпулювання суспільною свідомістю слугує також переінтерпретація цитат. У таких випадках присутня певна частка достовірності, але загальний зміст трансформований під необхідним авторів кутом. Відбувається перекручування, викривлення інформації.

Прикладами експліцитної оцінності є використання адресантом меліоративних або пейоративних номінацій, ярликів, які швидко сприймаються адресатом і не потребують зусиль для декодування. Проте подібні оцінки в сучасних публіцистичних текстах є досить рідкісним явищем, оскільки нагадують радянську агітацію, а тому викликають відторгнення у сучасного читача.

Висновки. У текстах ЗМІ автори прагнуть за допомогою різних мовних засобів позначити власну позицію, передаючи ставлення й емоції в оцінці описаних подій. Саме оцінка є інтен-

ційною текстотвірною категорією публіцистичного тексту, важливим складником лінгвістики переконання. За її допомогою автори формують і закріплюють у свідомості адресатів певні думки,

переконання. Різноманіття імпліцитних форм вияву категорії оцінності в публіцистичних текстах окреслює коло подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лассуэлл Г. Язык власти [Электронный ресурс] / Г. Лассуэлл // Экспертно-аналитический портал «Центр гуманитарных технологий». — Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/880>
2. Мегентесов С.А. Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции / С.А. Мегентесов, И. Мохамад. — Краснодар : КубГУ, 1997. — 111 с.
3. Романов А.А. Языковая суггестия в предвыборной коммуникации / А.А. Романов, И.Ю. Черепанова. — Тверь : ГЕРС, 1998. — 205 с.
4. Демоз Л. Психоистория / Л. Демоз; пер. с англ. А. Шкуратова. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. — 512 с.
5. Доценко Е.Л. Психология манипуляции : феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. — М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. — 344 с.
6. Клушина Н.И. Интенциональные категории публицистического текста (на материале периодических изданий 2000–2008 гг.) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.10 / Н.И. Клушина. — М., 2008. — 352 с.
7. Тернер Дж. Социальное влияние / Дж. Тернер. — СПб. : Питер, 2003. — 256 с.
8. Шейнов В.П. Искусство убеждать / В.П. Шейнов. — М. : Приор, 2000. — 304 с.
9. Лингвистика речи. Медиалингвистика [Электронный ресурс] : кол. моногр., посвященная 80-летию проф. Г.Я. Солганика. — 2-е изд., стер. — М. : ФЛИНТА, 2013. — 528 с.

REFERENCES

1. Lassuell, G. Yazykvlasti [Government Language]. Ekspertno-analiticheskii portal «Tsentr gumanitarnykh tekhnologii». Retrieved from <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/880>
2. Megentesov, S.A., & Mokhamad, I. (1997). Lingvisticheskie aspekty psikhicheskogo vozdeystviia i priemov manipuliatsii [Linguistic Aspects of Mental Influence and Manipulation Techniques]. Krasnodar : KubGU, 111 p.
3. Romanov, A.A., & Cherepanova, I.Yu. (1998). Yazykovaia suggestiia v predvybornoi kommunikatsii [Language Suggestion in the Election Communication]. Tver : GERS, 205 p.
4. Demoz, L. (2000). Psikhistoriia [Psychohistory] (A. Shkuratova Trans). Rostov-na-Donu : Feniks, 512 p.
5. Dotsenko, Ye.L. (1997). Psikhologiiia manipuliatsii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita [Psychology Manipulation: Phenomena and Mechanisms of Protection]. M. : CheRo, Izdatelstvo MGU, 344 p.
6. Klushina, N.I. (2008). Intentsionalnyie kategorii publitsisticheskogo teksta (na materiale periodicheskikh izdaniia 2000–2008 gg.) [Intentional Categories of Journalistic Text]. Doctor's thesis. Moskva, 352 p.
7. Turner, J. (2003). Sotsialnoie vliianiie [Social Influence]. SPb : Piter, 256 p.
8. Sheinov, V.P. (2000). Iskusstvo ubezhdad [The Art of Persuasion]. M. : Prior, 304 p.
9. Lingvistika rechi. Medialingvistika [Linguistics of Speech. Medialinguistics] [Elektronnyi resurs] : koll. monografiia, posviashchennaia 80-letiiu professora G.Ya. Solganika (2nd ed). M. : FLINTA, 2013, 528 p.

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ОСОБЛИВІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ ЕПТОНІМІВ

Решетова А.С.,

Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України,
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001,
asayko@ukr.net

У статті йдеться про одну з особливостей ептонімів — модальність. Прототипна модальна організація ептонімів, що за своєю формою становить речення, а за змістом — інтертексти, істотно впливає на можливість застосування їх у різних ситуаціях. Інформацію несе навіть не так набір слів, як вибір даного ептоніма та його використання в певному дискурсі. Роботу виконано на матеріалі англійської мови.

Ключові слова: ептонім, модальність, інтертекстуальність, дискурс, мовна одиниця, текст.

Решетова А.С.

Модальность как интертекстуальная особенность английских эпонимов

В статье рассматривается одна из особенностей эпонимов — модальность. Прототипная модальная организация эпонимов, которая по своей форме представляет предложение, а по содержанию — интертекст, существенно влияет на возможность применения их в различных ситуациях. Информацию несет даже не так набор слов, как выбор данного эпонима и его использование в определенном дискурсе. Работа выполнена на материале английского языка.

Ключевые слова: эпоним, модальность, интертекстуальность, дискурс, языковая единица, текст.

Reshetova A.S.

Modality as intertextual feature of English eponyms

The article considers eponyms' modality. Eponyms arouse interest due to both their semantics and their being an organic part of communication the tool of forming, expressing and exchanging opinions. Of course any catch phrase is primarily informative. However, the choice of eponym and its usage in a particular type of discourse impacts the transmitted information and recipient's respective interpretations.

In specific contexts eponyms undergo metaphorization and grammatical restructuring. The latter encompasses the change in their modality. We speak of the sentence as a prototype modal organization of eponyms. At the same time we identify its inner structure as intertext.

Key words: eponym, modality, intertextuality, discourse, language unit, text.

З огляду на наукові джерела можна констатувати, що сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються виразною тенденцією до опису і вивчення лексичних та фразеологічних мовних одиниць. Крилаті вислови привертають особливу увагу і активно використовуються в численних наукових та інших текстах, фіксуються в лексикографічних виданнях, адже вони вважаються, зокрема, одним із важливих засобів задоволення художньо-естетичних потреб мовців як членів суспільства у процесі мовної комунікації.

Виклад результатів наукового пошуку нерідко супроводжується термінотворенням, і якщо відсутнє спеціальне конкретне й загальноприйняте найменування, то наявні варіанти або ж «версії» термінологічних назв можуть сприйматися й відповідно тлумачитися по-різному. Це, зокрема, стосується виразів, які протягом свого існування

не отримали уніфікованого визначення, але зберегли при цьому в своїй семантиці відбитки численних контекстів. Так, наприклад, вираз «крилаті слова» на позначення (різновиду) ептонімів¹ бере свій початок в античних джерелах, а його кальковані відповідники в сучасній термінології вкоренилися в багатьох європейських мовах (наприклад, *англ.* winged words, *нім.* geflügelte Worte). Як зазначав Є.Д. Поліванов, наявність таких лакун у науковій парадигмі пояснюється тим, що вивчення значень слів стосується двох розділів мовознавства — лексикології (конкретних) та морфології (абстрактних), а опис семантики словосполучень — синтаксису. Виходячи з цього, на його думку, фразеологія повинна доповнити

¹ Ептоніми — вислови відомих людей, назви кінофільмів, творів художньої літератури та мистецтва.

названий вище ряд як наука про конкретні значення словосполучень.

Помітним зрушенням у фразеології ХХ — початку ХХІ ст. стала поява монографій С.Г. Шулежкової, Л.П. Дядечко та О.Д. Огуя, в яких було здійснено спробу уніфікувати різноструктурні одиниці з «печаткою авторства». Так, було запропоновано новий термін — «ептоніми». На думку Л.П. Дядечко, тісний зв'язок ептоніма — крилатого слова або виразу в суто лінгвістичному сенсі — з первісною конситуацією, залежною також від того, яким елементом архітекτονіки тексту виступає ептонім і якою структурою він володіє, впливає на вибір способу і типу образної мовної одиниці, що семантизується. Крім того, як підкреслює дослідниця, структурна особливість ептонімів повинна визначати спосіб їх семантичного опису і характер інформації [2].

Отже, ептоніми (крилаті слова й вирази, або афоризми, або інтертекстеми) цікаві не лише своєю семантикою, але й тим, що, подібно до паремій, вони залучаються до комунікативного процесу, а «знаки ситуацій (паремії та крилаті фрази) виконують номінативну функцію, іменуючи не квант дійсності, як це робить лексема чи ідіома, а всю картину...» [4, 85]. Отже, ептоніми стають органічною частиною спілкування, адже вони беруть участь у формуванні, висловлюванні та обміні думками. Звичайно, будь-який крилатий вислів насамперед інформативний, причому інформацію несе не так набір слів, як вибір даного ептоніма та його використання в певному дискурсі.

На думку О.І. Приймачок, прототипна модальна організація ептонімів, що за своєю формою становить речення, а за змістом — інтертексти, істотно впливає на можливість застосування їх у різних ситуаціях. Залучення до мовленнєвого обігу певної крилатої фрази є актом вираження модальної семантики, окремих модальних значень.

Цілком природно, що граматична субституція ептонімів не так помітна, як словесна. Цим, очевидно, й пояснюється той факт, що увагу мовознавців передусім зосереджено на лексико-семантичній, фонетичній, словотвірній, морфологічній субституції, імплікації, експлікації та контамінації прототипів [3, 194–222].

Генетично кожний ептонім — це фрагмент якогось первинного тексту, і тому він має своє первинне значення. Вживаючись в іншому словесному чи ситуативному оточенні, він може метафоризуватися, подібно до того, як це відбувається з пареміями. Коли ж зміни стосуються не тільки смислових зрушень ептоніма, але і його глибинної граматичної структури, то такі зміни можуть називатися модальними [5]. Наприклад, відома фраза американського театрального критика Клайва Барнса (Clive Barnes) “*One picture is worth*

ten thousand words” (для Printers’ Ink від 10 березня 1927 р.) зазнала модальної трансформації внаслідок переходу із «зони волонтактивного характеру» до зони неволонтактивної. Так, у статті про технології, які пропонують новітні можливості відеозйомок, фраза звучить інакше: “*If pictures are worth a thousand words, videos are worth ten thousand more*” [5]. Автор статті вдало підібрав вираз, який легко закарбовується в пам’яті потенційних покупців, обігравши слово “*picture*”. Ось ще один приклад втрати первинної волонтактивності: фраза з кінофільму “*The Crown*” (1928 р.) “*Marriage isn’t a word — it’s a sentence!*”, яка мала імперативний характер, але зазнала трансформації й набула гумористичного звучання: “*Marriage isn’t a word — it’s a complete sentence*”. Тепер вона «має попит» серед чоловіків, уживається здебільшого у виданнях для чоловіків, і стає дедалі популярнішою. Іншим прикладом є “*Marriage isn’t a word — it’s a sentence?*”, де втрачається категоричність і зсуваються семантичні акценти.

Відомий вираз “*Elementary, my dear Watson*”, узятий із творів про Шерлока Холмса і доктора Ватсона, також зазнав модифікації. Так, у 2014 р. з’явилася книга під заголовком “*Elementary, my dear Watson*”, де головними героями виступають діти з такими ж іменами, з якими трапляється безліч фантастичних подій [7]. Не обійшлося без запозичень і в бізнесовій сфері. У британському журналі “*The Register*”, що спеціалізується на техніці, було опубліковано статтю під заголовком “*Elementary, my dear IBM: When will Watson make money?*”. «Суперкомп’ютер» фірми IBM оснащено системою «питання — відповідь». Основне завдання віртуального Ватсона — розуміти питання і знаходити на них відповіді у базі даних. Тобто комп’ютерна програма перейняла не тільки ім’я детектива, але і його «суперздібності». До того ж автор журнальної публікації використав ще й знамениту фразу героя книги. Це був спритний хід для привертання уваги і поширення інформації [8].

Вираз *cold war*² існує від 1947 р. і стосується насамперед зовнішньої політики США та Радянського Союзу. Ним користуються досить часто і, що найцікавіше, він не втратив свого смислового значення. Наприклад, канал CNN випустив репортаж під заголовком “*The emergency of the ‘cyber cold war’*” [9] після оголошення результатів виборів на пост президента США. В ньому йдеться про те, що американські підрозділи служби безпеки звинувачують російських хакерів у підробці результатів виборів.

² «Сегодня мы находимся в состоянии холодной войны», — заявил Барух в законодательном собрании Южной Каролины 16 апреля 1947 г. Оборот «холодная война» предложил его помощник — публицист Херберт Суоп (H. Swop) [8].

Журналісти, які працювали над випуском цього репортажу, модифікували давно усталений вираз словом “cyber” і за допомогою короткого вислову виразили глибокий зміст, що має оцінний характер. Як бачимо, смислові зрушення не відбулися, хоч вираз і розширив свою сферу застосування внаслідок додавання іншого слова (cyber).

Щодо того, звідки бере свій початок вираз “*The end of History*”³, немає конкретних даних. В одних джерелах посилаються на заголовок статті в газеті “*The National Interest*” (1989) [1], в інших вказують на те, що вираз належить французькому філософу і математику А.А. Курно. Незважаючи на це, він активно використовується в медіа-дискурсі. Під багатообіцяючим заголовком “*End of History ‘After the end of History*” [10] вийшла стаття в американському видавництві “LobeLog”, що мала великий резонанс серед читачів. Вона стосувалася політичних змін в Америці після перемоги Дональда Трампа на виборах президента. Автор статті підкреслив, що прихід на пост нового президента поставить крапку в «минулій» історії (зокрема, йшлося про стосунки між Росією та США) і дасть початок новій. Якщо простежити тенденцію вживання цього епоніма, то можна побачити, що він постійно вживається в контексті *cold war* і не змінює свого конотативного значення. Як бачимо, модифікації не відбувається, але він виступає маркером інтертекстуальних зв'язків, поєднує новий текст із уже

³ Оприлюднення заголовка книги американського філософа і політолога Френсіса Фукуями в журналі “*The National Interest*” мало гучний резонанс у пресі. В уявленні Фукуями кінець історії не означає кінець подій в історії, бо йдеться про кінець століття ідеологічних протистоянь.

відомим, інтегрує його у створений раніше культурний контекст.

Візьмемо для прикладу також епонім *dogs of war*⁴. Простежуючи контекст ужитку цього виразу, помічаємо, що тематика стосується здебільшого військової сфери, де йдеться про фінансові питання, пов'язані з бойовими діями. Нині ж контекст реалізації зазнав змін. Так, епонім уживається у контексті, що стосується транспортних перевезень. Американська газета “*The Post and Courier*” опублікувала статтю під назвою “*Hicks column: Let slip the dogs of war ... preferably on new pavement*”, тобто, незважаючи на новий асфальт, кількість нещасних випадків не зменшується. Отже, й така «серйозна» фраза може змінювати своє забарвлення залежно від контексту.

Фразу, яку використав президент США Дональд Трамп у передвиборчій гонці, “*such a nasty woman*”⁵, швидко підхопило населення, і вона ввійшла до широкого вжитку. Так, з'явилися вірші, футболки з написами, чашки, виставки під такими заголовками.

Епоніми беруть участь у формуванні думок, тобто стають органічною частиною спілкування. Оскільки категорія модальності є конститутивною ознакою будь-якого висловлювання, в тому числі і епонімів, можна простежити зміни на лексичному, граматичному, семантичному та інших рівнях.

⁴ Джерелом виразу є цитата з Шекспіра (у російському перекладі): «На всю страну монаршим криком грянет: “Пощады нет!” — и спустит псов войны». Пізніше вона стала заголовком роману та пісні.

⁵ Фраза вперше прозвучала під час третіх президентських дебатів і адресувалася його опонентці Гіллари Клінтон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Душенко К.В. Словарь современных цитат / К.В. Душенко. — М. : Эксмо Пресс, 2002. — 736 с.
2. Дядечко Л.П. «Крылатый слова звук», или Русская эптология / Л.П. Дядечко. — К. : Аванпост-прим, 2006. — 335 с.
3. Дядечко Л.П. «Крылатый слова звук», или Русская эптология / Л.П. Дядечко. — 2-е изд. — К. : Аванпост-прим, 2007. — 336 с.
4. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки: заметки по общей теории клише / Г.Л. Пермяков. — М. : Наука, 1970. — 240 с.
5. Приймачок О. Модальна метафора в українських пареміях / О. Приймачок // Вісник Львів. ун-ту : сер. філол. — Л., 2004. — Вип. 34. — Ч. 1. — С. 239–244.
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wordstream.com/blog/ws/2016/11/21/video-marketing-strategy>
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://books.google.com.ua/books?id=8tOPoAEASAAJ&dq=elementary+my+dear+watson&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKewjxh4eG0dXRAhVDSZoKHZx_CXAQ6AEIKDAC
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.theregister.co.uk/2017/01/20/its_elementary_ibm_when_is_watson_going_to_make_some_money/
9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://money.cnn.com/2017/01/19/technology/cyber-cold-war/>
10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://lobelog.com/history-after-the-end-of-history/>

REFERENCES

1. Dushenko, K.V. (2002). Slovar sovremennykh tsitat [Dictionary of Modern Quotations]. M. : Eksmo Press, 736 p.
2. Diadechko, L.P. (2006). "Krylatyi slova zvuk" ili Russkaia eptologiya [Winged Words Sounds or Russian Eptology]. K.: Avanpostrim, 335 p.
3. Diadechko, L.P. (2007). "Krylatyi slova zvuk" ili Russkaia eptologiya [Winged Words Sounds or Russian Eptology] (2nd ed.). K. : Avanpostrim, 336 p.
4. Permiakov, G.L. (1970). Ot pogovorky do skazky: zametky po obshchei teorii klishe [From Saying to Fairytale: Notes on General Theory of Cliché]. M. : Nauka, 240 p.
5. Priimachok, O. (2004). Modalna metaphora v ukrainskykh paremiakh [Modal Metaphor in Ukrainian Paremiases] Visnyk Lviv un-ty: ser. filol., 34. (1), 239–244.
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wordstream.com/blog/ws/2016/11/21/video-marketing-strategy>
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://books.google.com.ua/books?id=8tOPoAEA SAAJ&dq=elementary+my+dear+watson&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKewjxh4eG0dXRAhVDSZoKH Zx_CXAQ6AEIKDAC
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.theregister.co.uk/2017/01/20/its_elementary_ibm_when_is_watson_going_to_make_some_money/
9. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://money.cnn.com/2017/01/19/technology/cyber-cold-war/>
10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://lobelog.com/history-after-the-end-of-history/>

ПАРЕНТЕТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЕСЕ)

Торговець Ю.І.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, м. Київ, 04212,
y.torhovets@kubg.edu.ua

У статті розглянуто парентетичні елементи (модальні слова та вставні речення) як засоби вираження суб'єктивної модальності в текстах сучасного американського соціально-політичного есе. Особливу увагу приділено епістемічній та аксіологічній модальностям. У пропонованій статті епістемічна модальність розглядається як авторська оцінка вірогідності стану справ, вираженого у висловлюванні. З'ясовано, що епістемічна модальність ділиться на епістемічну модальність впевненості та епістемічну модальність можливості, які реалізуються в тексті шляхом використання модальних слів та вставних речень.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, епістемічна модальність, аксіологічна модальність, модальні слова.

Торговец Ю.И.

Парентетические элементы как средства выражения субъективной модальности (на материале современного американского социально-политического эссе)

В статье рассмотрены парентетические элементы (модальные слова и вводные предложения) как средства выражения субъективной модальности в текстах современного американского социально-политического эссе. Особое внимание уделено эпистемической и аксиологической модальностям. В предложенной статье эпистемическая модальность рассматривается как авторская оценка вероятности состояния дел, выраженного в высказывании. Определено, что эпистемическая модальность делится на эпистемическую модальность уверенности и эпистемическую модальность возможности, которые реализуются в тексте путем использования модальных слов и вводных предложений.

Ключевые слова: субъективная модальность, эпистемическая модальность, аксиологическая модальность, модальные слова.

Torhovets Yu.I.

Parenthesis as a means of expressing subjective modality in contemporary American social and political essay

The article studies of parenthetical elements as means of expressing subjective modality. The research is based on the texts of contemporary American social and political essay. Subjective modality is regarded as the expression of speaker's attitude towards the utterance. There are numerous kinds of linguistic means to convey subjective modality in English, e.g. phonological (stress and intonation), lexical (words with modal meaning), lexicogrammatical (modal verbs) and grammatical. Parenthetical elements belong to lexical means and remain the least studied of all. They are considered as linguistic units that express emotional state of the speaker, his attitude to the interlocutor and utterance, and convey different modal meanings. The units in question can be expressed by modal words, adverbs, prepositional phrases, infinitive and participial phrases. Among these units modal words appear to be most significant.

Special attention is paid to two types of subjective modality, expressed via parenthetical units: epistemic modality of certainty/uncertainty and axiological modality. Epistemic modality is regarded as a speaker's assumptions of possibilities and indicates the speaker's confidence (or lack of confidence) in the truth of the proposition. In its turn, epistemic modality is subdivided into the epistemic modality of certainty and the epistemic modality of uncertainty. After a thorough investigation, we've come to the conclusion that in the texts of contemporary American social and political essay the epistemic modality of certainty is represented by parenthesis sure / surely, certainly, obviously, assuredly, in fact. The epistemic modality of uncertainty is expressed by: perhaps, maybe, probably, possible, presumably, apparently. Axiological modality characterizes the utterance through the value system scale of the author in terms of "good" and "bad".

Key words: subjective modality, epistemic modality, axiological modality, modal words, parenthetical elements.

Вступ. Панівний у сучасному мовознавстві принцип антропоцентризму зміщує акцент дослідження з об'єкта (мови) на суб'єкт (продуцента мовлення), з того, «як влаштована мова», на те, «як вона функціонує». Однією з антропоцентричних характеристик тексту, яка протягом десятиліть перебуває у фокусі уваги великої кількості науковців: Н.С. Болотнової, І.Р. Гальперіна, Л.Я. Зяткової, В.А. Кухаренко, О.М. Орехової, Ф.Р. Палмера, — є лінгвістична категорія суб'єктивної модальності, оскільки вона реалізується у певному тексті як відображення світосприйняття і світовідчуття мовної особистості. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених цьому питанню, **актуальним на сучасному етапі** залишається вивчення лексичних, лексико-граматичних та граматичних засобів вираження суб'єктивної модальності в різних типах текстів.

Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні особливостей функціонування парентетичних елементів як засобів вираження суб'єктивної модальності в текстах сучасного американського соціально-політичного есе (далі — СПЕ).

Критичний огляд літератури концептуальних рамок, гіпотез та ін. Варто почати з того, що в лінгвістиці модальність розглядається як певна структура, яка тим чи іншим способом дає оцінку стану справ. Традиційно в межах категорії модальності виділяють об'єктивну модальність — ставлення повідомлюваного до певного плану дійсності та суб'єктивну — оцінне ставлення до змісту висловлювання [1, 59; 2, 114; 3, 385].

Суб'єктивна модальність тексту — це вираження в тексті ставлення автора до інформації, його концепцій, поглядів, ціннісних орієнтацій, які представляються читачеві [4, 94], адже будь-яке повідомлення включає в себе не тільки інформацію, але й ставлення автора до неї [5, 7].

До засобів вираження суб'єктивної модальності традиційно відносять: фонологічні (наголос та інтонація), граматичні (спосіб дієслова), лексичні (модальні слова, частки, вигуки, питальні й окличні слова), лексико-граматичні (модальні дієслова). У центрі нашого дослідження перебувають парентетичні/вставні елементи (слова, словосполучення і речення) — мовні одиниці, що позначають внутрішній та емоційний стан мовця, його ставлення до співрозмовника, до висловлюваної ним думки і передають різні модальні значення (можливості, впевненості, вірогідності, сумніву тощо) [6; 7].

Паренеза, у свою чергу, може виражатися:

1) модальними словами: *indeed, certainly, assuredly, surely, perhaps* та ін;

2) прислівниками: *firstly, secondly, finally, consequently* та ін.;

3) прийменниковими зворотами: *in truth, in my opinion, at least, by the way, for instance* та ін.;

4) словосполученнями з інфінітивом або дієприкметником: *to be sure, to tell the truth, roughly speaking* та ін. [7].

Особливу увагу у дослідженні приділено парентетичним елементам, представленим модальними словами, оскільки саме вони виступають виразниками суб'єктивних модальних значень.

Суб'єктивна модальність, яка відображає ставлення мовця до змісту висловлення з позиції його обізнаності в тому, про що йдеться в пропозиції, називається епістемічною. Епістемічна модальність розглядається Яном Нуйтсом як авторська оцінка вірогідності стану справ, вираженого у висловлюванні [8, 21–22]. Вона виражає судження автора з приводу правдивості висунутого твердження [9, 86], розглядає інформацію, подану у висловлюванні, як імовірну з точки зору наявних доказів [10]. Ядро епістемічної модальності складають модальні значення впевненості/непевненості.

Дослідження та обговорення. У ході дослідження було встановлено, що **епістемічна модальність з модальним значенням впевненості** в текстах сучасного американського СПЕ виражена парентетичними елементами (вставними членами речення), представленими модальними словами *sure / surely, certainly, obviously, assuredly, in fact, of course* та вставним реченням *I know*.

Модальні слова *sure, certainly, of course* вказують на те, що адресант має вагомий підстави стверджувати, що подана у висловлюванні інформація є достовірною і не підлягає сумніву. Більше того, *Oxford Wordpower Dictionary* подає аналізовані лексеми як синонімічні:

Medical care, of course, is merely one component of our overall health... Sure, most of that money doesn't pass through your hands now [11].

Tyranny isn't a word you hear often, certainly not in conversations about the First World [12].

Модальне слово *in fact* виражає впевненість, яка базується на певних достовірних даних, проте *in fact* містить менший ступінь впевненості і ще менший ступінь суб'єктивності, ніж модальні слова *sure* та *certainly*:

In fact, as a result of our fraying insurance system, you can already see some nascent features of a consumer-centered system [11].

Модальне слово *assuredly* означає «без сумніву» (*without a doubt*) і базується на особистій впевненості автора у вірності його твердження. Наприклад:

If these numbers are genuinely unbelievable, as they most assuredly are, we are left with only one possible

explanation: wholesale ballot-shifting and ballot box stuffing. In a word: the election was stolen [13].

Модальне слово *obviously* виражає думку про очевидність правдивості інформації, яка базується на емпіричному досвіді і не потребує складної процедури доведення. Наприклад:

Demand Action on the Local Level. As Ohio's Kenneth Blackwell dramatically demonstrated, federal elections are administered on the state level. Election fraud is a violation of both federal and state laws. Obviously neither Attorney General Gonzales nor the Republican Congress will touch the issue [13].

Вживаючи вставне речення *I know*, адресант показує, що в нього достатньо підстав для такого роду твердження, і зазначає, що повідомлення вірне, виражаючи великий ступінь впевненості в інформації, яка надається:

I know, in the context of interstellar time and galactic indifference, it may be valid [14].

Епістемічна модальність з модальним значенням невпевненості у текстах СПЕ реалізується шляхом використання вставних членів речення, якими виступають модальні слова *perhaps, maybe, probably, possible, presumably, apparently* та вставні речення *I think, I suppose, I suspect, It seems*.

Модальні слова *perhaps, maybe, probably* маркують висловлювання як вірогідне і виражають сумнів адресанта з приводу поданої інформації, вони різняться між собою лише відтінками значень, в той час як *perhaps* і *maybe* вважаються синонімами, *probably* виражає меншу долю сумніву, ніж два попередні:

And today? Today, the cardiologist said, she would get a stress test, an echocardiogram, a mobile Holter monitor, and maybe even a cardiac catheterization [15].

India probably has more modern slaves than any other country [16].

Once Americans realize that the greatest dangers come from small truck bombs and other small-impact devices, perhaps we can hold a more rational discussion, even with a certain percentage of those who consider themselves fundamentalist Christians [17].

У семантиці модального слова *apparently* (очевидно) закладено значення ймовірності, яка впливає з особистісного досвіду продуцента мовлення, побудованого на власних спостереженнях або на почутому від інших. Варто зазначити, що *apparently* виражає більший ступінь впевненості, ніж *perhaps, maybe, probably, possible*. Наприклад:

Apparently, the programmers chose to "play fair", as Barack Obama did in fact win the election, and the Democrats secured their control of the Congress. Why wasn't the 2008 election stolen, like (I contend) the 2000 and 2004 elections? One can only speculate [18].

Вставні речення *It seems, I suppose, I think* вказують на те, що автор ділиться своїм власним відчуттям ситуації, яке може бути невірним, але адресант має певні підстави для своїх припущень, які базуються більше на особистому досвіді, ніж на фактичних даних:

But some experts, it seems, have come to see many of these problems as inevitable in any health-care system — as conditions to be patched up, papered over, or worked around, but not problems to be solved [11].

I suppose I could narrow this a bit and add that the strenuously nativist and isolationist Pat Buchanan still strikes me, as he always did, as chronically un-American [19].

The latter point is, I think, a telling one for another reason, which is that for many generations the human species did not at all have "dominion" over other life forms [14].

Оскільки в основі категорії суб'єктивної модальності лежить ставлення автора до явища дійсності, варто зазначити, що вона тісно пов'язана з лінгвістичною категорією оцінки. **Аксіологічна суб'єктивна модальність** розглядається як вираження ціннісних орієнтирів автора, його особистої позиції, оцінки подій або висловлювання за шкалою «добре/нейтрально/погано» [20, 142]. В текстах СПЕ цей вид модальності реалізується вживанням модальних слів *fortunately, luckily, unhappily, unfortunately, sadly*, які передають емотивно-експресивну оцінку схвалення/несхвалення:

Perhaps the greatest problem posed by our health-insurance-driven regime is the sense it creates that someone else is actually paying for most of our health care — and that the costs of new benefits can also be borne by someone else. Unfortunately, there is no one else [11].

Unhappily, this propaganda seems to work, although surely informed observers across the political spectrum have only contempt for these sources and their abusive rhetoric [21].

Модальні слова *unhappily, unfortunately* експліцитно виражають аксіологічну модальність, містять в собі негативну оцінку та маркують авторське несхвалення висунутого твердження, передають емоційну оцінку незадоволення станом речей, який склався.

Висновки. Таким чином, парентетичні елементи виступають засобами вираження епісте-

мічної модальності впевненості/непевненості та аксіологічної модальності і в тестах сучасного американського соціально-політичного есе представлені модальними словами та вставними реченнями.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виявленні лексико-граматичних засобів вираження суб'єктивної модальності в текстах сучасного американського соціально-політичного есе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгина Н.С. Теория текста : учеб. пособ. / Н.С. Валгина. — М. : Логос, 2003. — 173 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — Изд. 5-е, стереотипное. — М. : КомКнига, 2007. — 144 с.
3. Ясюкевич Е.Н. Модальность ирреальности и ее виды (на материале английских паремий) / Е.Н. Ясюкевич, О.Г. Баламут // Е.Ф. Карский и современное языкознание : материалы XII Международных научных чтений. (Гродно, 20-21 мая 2010 г.) / Учреждение образования «Гродненский гос. ун-т им. Я. Купалы»; редкол.: М.И. Конюшкевич, А.В. Никитевич. — Гродно : ГрГУ, 2011. — С. 385–390.
4. Цыренова А.Б. К вопросу о категории модальности и авторской интенции (на материале английского языка) / А.Б. Цыренова // Вестник Томского государственного педагогического университета. Актуальные проблемы германского языкознания. — 2001. — Вып. 3. — С. 93–97.
5. Лукина Н.В. Смысловая структура метатекста (на материале творчества Т. Толстой) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н.В. Лукина. — Волгоград, 2011. — 26 с.
6. Мацкевич А.Р. Модальні слова та вставні компоненти як засоби втілення модальності в українській та арабській мовах [Електронний ресурс] / А.Р. Мацкевич // Матеріали Міжнародної науково-практичної заочної конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації». — Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/modalni-slova-ta-vstavni-komponenty-yak-zasoby-vtilennya-modalnosti-v-ukrajinskij-ta-arabskij-movah/>
7. Сердюк Н.Ю. Парентетичні конструкції в сучасному англійському художньому творі [Електронний ресурс] / Н.Ю. Сердюк // I Міжнародна науково-практична заочна конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації». — 2012. — Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2012/parentetychni-konstruksiji-v-suchasnomu-anhlijskomu-hudozhnomu-tvori/>
8. Nuyts J. Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective. John Benjamins Publishing Company. 2001. — 429 p.
9. Palmer, F. R. Mood and Modality. Cambridge University Press. 2001. — 236 p.
10. Fintel von Kai. “Modality and Language” [Електронний ресурс]. — In Encyclopedia of Philosophy — Second Edition, edited by Donald M. Borchert. Detroit: MacMillan Reference USA. 2006. — Режим доступу : <http://mit.edu/fintel/www/modality.pdf>
11. Goldhill D. How American Health Care Killed My Father [Електронний ресурс]. — The Atlantic. Summer 2009. — Режим доступу : <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2009/09/how-american-health-care-killed-my-father/307617/>
12. Gardener L. Long Essay on Cold War History. Oxford University Press, 1997–2007. — 20 p.
13. Partridge E. Election Fraud: Where's the Outrage? [Електронний ресурс]. — The Crisis Papers. July 3, 2007. — Режим доступу : <http://www.crisispapers.org/essays7p/outrage.htm>
14. Hitchens Ch. Political Animals [Електронний ресурс]. — The Atlantic. November 1, 2002. — Режим доступу : <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2002/11/political-animals/2614/>
15. Kristof N. WuDunn Sh. The Women's Crusade [Електронний ресурс]. — The New York Times. August 17, 2009. — Режим доступу : <http://www.nytimes.com/2009/08/23/magazine/23Women-t.html#>
16. Gawande A. What a Texas Town can Teach us About Health Care [Електронний ресурс]. — The New Yorker. June 1, 2009. — Режим доступу : http://www.newyorker.com/reporting/2009/06/01/090601fa_fact_gawande?currentPage=1
17. Parrish M.J. An Appearance of Guilt [Електронний ресурс]. — The Crisis Papers. August 23, 2004. — Режим доступу : <http://www.crisispapers.org/guests/serfdom.htm>
18. Partridge E. Election 2008: Who Decides? The People or the Programmers? [Електронний ресурс]. — The Crisis Papers. October 28, 2008. — Режим доступу : <http://www.crisispapers.org/essays8p/election2008.htm>
19. Hitchens Ch. On Becoming American [Електронний ресурс]. — The Atlantic. May 1, 2005. — Режим доступу : <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/05/on-becoming-american/303889/>
20. Падар Ю.А. Аксіологічність у системі дискурсивних категорій / Ю.А. Падар // Мовні і концептуальні картини світу. — 2013. — Вип. 46 (3). — С. 139–147.
21. Elder Ph. Why the USA government is Dysfunctional [Електронний ресурс]. — Troy media. August 14, 2011. — Режим доступу : <http://www.troymedia.com/blog/2011/08/14/essay-why-the-u-s-government-is-dysfunctional/>

REFERENCES

1. Valhina N.S. (2003). *Teoriia teksta [Theory of the text]*. Moscow: Lohos. 173 p.
2. Galperin I.R. (2007). *Tekst kak obiekt lingvisticheskogo issledovaniia [Text as the Object of Linguistic Research]*. Moscow: KomKniga, 144 p.
3. Yasiukevich Ye.N. (2011). *Modalnost' irrealnosti i yeio vidy (na materiale angliskikh paremii) [Unreal Modality and its Types]*. *Materialy II mezhdunarodnykh nauchnykh chtenii*. Hrodno, 385–390.
4. Tsyrenova A.B. (2001). *K voprosu o kategorii modalnosti v avtorskoi intentsii (na materiale angliiskogo yazyka) [On the Question of Modality and Author's Intention]*. *Aktualnyie problemy hermanskoho yazykoznavaniia*, 3, 93–97.
5. Lukina N.V. (2011). *Smyslovaia struktura metateksta (na materiale tvorchestva T. Tolstoy) [The semantic Structure of the Metatext]*. Extended abstract of candidate's thesis, Volhohrad, 26 pp.
6. Matskevych A.R. (2012). *Modalni slova ta vstavni komponenty yak zasoby vtillennia modalnosti v ukrainskii ta arabskii movakh [Modal Words and Parenthesis as Means of Expressing Modality in Ukrainian and Arabic]*. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi zaochnoi konferentsii "Linhvokhnityvni ta sotsiokulturni aspekty komunikatsii"*.
<http://naub.oa.edu.ua/2012/modalni-slova-ta-vstavni-komponenty-yak-zasoby-vtillennia-modalnosti-v-ukrajinskij-ta-arabskij-movah/>
7. Serdyuk N.Yu. (2012). *Parentetychni konstruktsii v suchasnomu anhliys'komu khudozhnomu tvori [Parenthesis in Modern English Texts]*. I Mizhnarodna naukovo-praktychna zaochna konferentsiia "Linhvokhnityvni ta sotsiokulturni aspekty komunikatsii".
<http://naub.oa.edu.ua/2012/parentetychni-konstruktsiji-v-suchasnomu-anhliyskomu-hudozhnomu-tvori/>
8. Nuyts J. (2001). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective*. John Benjamins Publishing Company. 429 p.
9. Palmer, F.R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge University Press. 236p.
10. Fintel von Kai. (2006). *Modality and Language*. In *Encyclopedia of Philosophy* (2nd ed.). (Donald M. Borcherdt, Eds). Detroit: MacMillan Reference USA.
<http://mit.edu/fintel/www/modality.pdf>
11. Goldhill D. (2009, Summer). *How American Health Care Killed My Father*. *The Atlantic*.
<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2009/09/how-american-health-care-killed-my-father/307617/>
12. Gardener L. (1997-2007). *Long Essay on Cold War History*. Oxford University Press. 20 p.
13. Partridge E. (2007, July 3). *Election Fraud: Where's the Outrage?* *The Crisis Papers*.
<http://www.crisispapers.org/essays7p/outrage.htm>
14. Hitchens Ch. (2002, November 1). *Political Animals*. *The Atlantic*.
<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2002/11/political-animals/2614/>
15. Kristof N. WuDunn Sh. (2009, August 17). *The Women's Crusade*. *The New York Times*.
<http://www.nytimes.com/2009/08/23/magazine/23Women-t.html#>
16. Gawande A. (2009, June 1). *What a Texas Town can Teach us About Health Care*. *The New Yorker*.
http://www.newyorker.com/reporting/2009/06/01/090601fa_fact_gawande?currentPage=1
17. Parrish M.J. (2004, August 23). *An Appearance of Guilt*. *The Crisis Papers*.
<http://www.crisispapers.org/guests/serfdom.htm>
18. Partridge E. (2008, October 28). *Election 2008: Who Decides? The People or the Programmers?* *The Crisis Papers*.
<http://www.crisispapers.org/essays8p/election2008.htm>
19. Hitchens Ch. (2005, May 1). *On Becoming American*. *The Atlantic*.
<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/05/on-becoming-american/303889/>
20. Padar Yu.A. (2013). *Aksiologichnist u systemi diskursyvykh katehoriy [Axiology in the System of Discourse Categories] Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 46 (3), 139–147.
21. Elder Ph. (2011, August 14). *Why the USA government is Dysfunctional*. *Troy media*.
<http://www.troymedia.com/blog/2011/08/14/essay-why-the-u-s-government-is-dysfunctional>

ДО ПИТАННЯ ПРО БАЗОВИЙ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОГО СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Карпінський Ю.В.,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10002,
yurakar@inbox.ru

Статтю присвячено дослідженню питань формування понятійного апарату сучасної соціолінгвістичної науки. Здійснено спробу виокремлення термінів, що позначають основні поняття соціолінгвістичного дослідження, шляхом аналізу існуючої термінології та спроби свіжої інтерпретації з урахуванням нових даних, отриманих від часу публікації останніх соціолінгвістичних розвідок, глосаріїв та словників.

Ключові слова: соціолінгвістика, понятійний апарат, код, субкод, перемикання коду, внутрішньомовна мультиглосія, мовна ситуація, мовна варіативність, мовна спільнота.

Карпинский Ю.В.

К вопросу о базовом понятийно-терминологическом аппарате современного социолингвистического исследования

Статья посвящена исследованию вопросов формирования понятийного аппарата современной социолингвистической науки. Предпринята попытка выделения терминов, обозначающих основные понятия социолингвистического исследования, путем анализа существующей терминологии и попытки свежей интерпретации с учетом новых данных, полученных с момента публикации последних социолингвистических исследований, глоссариев и словарей.

Ключевые слова: социолингвистика, понятийный аппарат, код, субкод, переключение кода, внутриязыковая мультиглоссия, языковая ситуация, языковая вариативность, языковое сообщество.

Karpinsky Yu.V.

Addressing the issue of basic conceptual and terminological apparatus of contemporary sociolinguistic research

Successful development of any science largely depends on the elaboration of its conceptual framework. Sociolinguistics has recently experienced remarkable growth as scholars expand the range of approaches they use and the phenomena they investigate. In the meantime, hundreds of books and research papers and books on sociolinguistics have been published, and this relatively young discipline has become a universally acknowledged branch of science with its own academic periodicals, textbooks and conferences. Sociolinguistics has suggested new theories, methodologies and analytical tools. The key sociolinguistic concepts have developed greatly since the emergence of studies of language variation at the end of the 19th century, but still require some standardization and clarification as the field still suffers from common terminological problems. This article deals with conceptual apparatus of contemporary sociolinguistics and issues of its formation with due regard to the bilateral character of relations between society and language. We have made an attempt to define and establish the interrelations between some key concepts of sociolinguistics and highlight basic terms of sociolinguistic research by analyzing existing terminology and trying to offer a fresh interpretation taking into account the new data received since the latest publications of glossaries, dictionaries and other sociolinguistic research.

Key words: sociolinguistics, conceptual apparatus, code, subcode, code-switching, intralingual multiglossia, language situation, language variation, language community.

Будь-яке дослідження взаємовідносин мови та суспільства варто розпочинати зі спроби розкласти по полицях складну системну ієрархію, котра включає в себе термінологію, або понятійний апарат. Терміносистема відносно молодій сфері мовознавчої науки, якою є соціолінгвістика, утворювалась поступово, поповнюючись як новими термінами, так і тими, що прийшли із суміжних наук або

змінити своє первинне значення. В контексті здійснення наукових пошуків аналіз та систематизація термінології задля формування єдиної теоретичної бази та спроби виокремлення понять соціолінгвістики з термінології лінгвістики і соціології зумовлюють **актуальність цього дослідження.**

Метою статті є аналіз та опис понятійного апарату соціолінгвістичної науки та базових тер-

мінологічних одиниць, які використовуються в сучасних соціолінгвістичних дослідженнях.

Незважаючи на те що термін «соціолінгвістика» було уперше вжито ще у 1939 р. Томасом Ходсоном [3, 7], інтерес мовознавців до соціального феномену мови як динамічного відображення множинних соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві, не зміг остаточно кристалізуватися у наукові пошуки, які можливо було б повністю об'єднати під єдиним «соціолінгвістичним» прапором. Яскравим прикладом є синонімічне вживання термінів «соціологія мови» та «соціолінгвістика» [4, 186] у той час, коли інші дослідники вважають за доцільне проводити паралелі між соціолінгвістикою, або мікросоціолінгвістикою, та соціологією мови, або макросоціолінгвістикою [2; 8; 5; 9]. У цій площині соціолінгвістика розглядається як наука, що займається дослідженням взаємозв'язків між мовою і суспільством задля отримання більш глибокого розуміння структури мови та її функціонування у спілкуванні. В свою чергу, дослідження у царині соціології мови спрямовані на виявлення найефективніших способів вивчення соціальної структури через дослідження мови, наприклад, того, як деякі мовні особливості характеризують конкретні соціальні механізми. Найлаконічніше розмежування можна знайти у Гадсона, який стверджує, що соціолінгвістика досліджує мову стосовно суспільства, а соціологія мови досліджує суспільство стосовно мови [5, 4]. Подібної думки дотримується і один з фундаторів сучасної соціолінгвістичної думки Вільям Лабов, який розглядає соціолінгвістику як мовознавчу науку, що вивчає «мову в її соціальному контексті». Тобто соціолінгвістика вивчає мову і суспільство з максимальним акцентом на мові, тоді як соціологія мови зосереджується на суспільстві.

Погоджуючись із раціональністю спроб ґрунтовної диференціації, в рамках нашого дослідження дозволимо собі обрати позицію, подібну до поглядів Роналда Вордо, за якої успіх наукових пошуків як у сфері соціолінгвістики, так і у сфері соціології мови безпосередньо залежатиме від систематичного вивчення і мови, і суспільства [9, 13]. З огляду на це варто відмовитись від обмежень, що накладаються у випадку, коли соціолінгвістика навмисно утримується від висновків про суспільство, а соціологія мови — від висновків про мову, зроблених у процесі соціологічного дослідження. Таким чином, під соціолінгвістичним дослідженням ми пропонуємо розуміти поєднання обох напрямів, котрі включатимуть як мовні, так і суспільні процеси і характеристики. Вдалим аргументом на користь цієї думки є визначення терміна «соціолінгвістика», що міститься у «Словнику соціологічних термінів» за редакцією В.Ю. Михальченко, а саме: «соціолінгвістика — це галузь мовознавства, що вивчає широкий комп-

лекс проблем, пов'язаних з соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу об'єктивних (різноманітних елементів соціальних установок, цінностей і т.п.) соціальних чинників на мову, а також тією роллю, яку мова відіграє у суспільному житті» [1, 207]. В рамках даної словникової статті такі терміни, як «мікросоціолінгвістика» та «макросоціолінгвістика» розглядаються як гіпоніми, тобто видові поняття до родового поняття «соціолінгвістика».

Спроби окреслити основні поняття та терміни соціолінгвістики здійснено у роботах В. Лабова, Дж. Фішмана, П. Траджила, Р.Т. Белла, Р. Вордо та інших науковців. Незважаючи на численні наукові роботи у даній галузі, потреба в об'єднанні фрагментарних соціолінгвістичних досліджень в єдину систему є актуальною. Аналізуючи проблему формування соціолінгвістичної термінології, ми бачимо, що результати роботи з її систематизації знайшли своє втілення у «Глосарії соціолінгвістики» П. Траджила, виданому у 2003 р., та у «Словнику соціолінгвістичних термінів» В.Ю. Михальченко 2006 р. У роботі П. Траджила зібрано 580 термінів, тоді як у словнику В.Ю. Михальченко можна знайти більше 900 термінів та їх варіантів. Крім того, варто зазначити, що перші спроби упорядкувати термінологію було зроблено ще у 1993 р. із виходом болгарською мовою «Малка енциклопедія на соціолінгвістита». Видання містило 100 енциклопедичних статей та близько 400 термінів [1]. Враховуючи незначну кількість робіт у даному напрямку, а також динамічний суспільний розвиток та відповідні мовні зміни, вважаємо за доцільне проведення подальших розвідок у цій сфері. Нижче буде здійснено спробу виокремити терміни, що позначають основні поняття соціолінгвістики, шляхом аналізу існуючої термінології та спроби свіжої інтерпретації з урахуванням нових вхідних даних, отриманих від часу публікації останніх соціолінгвістичних глосаріїв та словників.

На нашу думку, одними з ключових понять, від яких потрібно відштовхуватись під час проведення соціолінгвістичних досліджень, є *код* та *субкод*. На відміну від понять *мова*, *діалект*, *мовна норма* і т.п., запозичений із сфери інформаційних технологій термін *код* є доволі нейтральним і позначає будь-яку систему, яка може слугувати засобом комунікації між людьми. Ініціюючи комунікативний акт, людина обирає конкретну мову, діалект, стиль залежно від комунікативної ситуації, іншими словами, вона обирає певний код. Тоді як дослідники єдині у тому, що люди не можуть бути носіями лише якогось одного коду (за винятком певних патологічних станів) [2; 9], то стосовно строгого розмежування термінів *код* та *субкод* думки різняться. Одночасне використання обох термінів вказує нам на ієрархічність відносин між ними,

тобто субкодом може називатися набір вужчих за обсягом комунікативних засобів, що буде складати підсистему певного загального коду. Наприклад, територіальний діалект — це субкод, або підсистема єдиного коду, яким є національний мовний стандарт. У свою чергу, територіальний діалект можна розглядати як власне код щодо його різновидів, приміром, досліджуваний В. Лабовим нью-йоркський діалект [6] є субкодом стосовно регіонального діалекту американської англійської, який в контексті даної ієрархії буде виступати кодом. Таким чином, бачимо, що вибір відповідного терміна буде варіюватися та визначатися предметом кожного окремого соціолінгвістичного дослідження.

Вище було зазначено, що відповідно до певної комунікативної ситуації людина здійснює вибір коду або субкоду із власного мовного арсеналу. Залежність від умов спілкування постійно змушує не тільки здійснювати вибір коду, але й *перемикати коди*. Йдеться не тільки про білінгвальні чи мультілінгвальні середовища, у яких спостерігаються постійні переходи між різними мовами спілкування, але й про застосування і перемикання між різними формами існування однієї мови. Це може бути зумовлено насамперед ситуативним або запланованим перемиканням коду, пов'язаним із зміною соціальної ролі мовця, теми спілкування, складу співрозмовників тощо. Перемикання коду в результаті зазначених вище змін може відбуватися як в межах речення, так і в межах окремої фрази. Змішування кодів іноді розцінюється як недостатній рівень володіння мовою [1], хоча у деяких випадках ми більш схильні розглядати вмотивоване перемикання коду, навіть на рівні коротких речень та фраз, як мовну стратегію, спрямовану на підвищення емпізи мовленнєвого акту або на досягнення комунікативного ефекту. В такому світлі можна говорити про *внутрішньомовну мультиглосію* як використання різних субкодів одного загального коду, вираженого національною мовою. На відміну від терміна «диглосія», запропонованого Ч. Фергюсоном [9, 89] на позначення пари споріднених мов при взаємодішенні «висока мова — низька мова» або на позначення пари «літературна норма — діалект», уведення поняття внутрішньомовної мультиглосії видається цілком доречним з огляду на відсутність останнього в існуючих соціолінгвістичних глосаріях та словниках, а також з точки зору збагачення понятійно-термінологічної бази соціолінгвістичної науки.

Значний вплив на вибір коду/субкоду буде чинити поточна *мовна ситуація*, яка характеризує функціональні відносини між складовими соціально-комунікативної системи на певному етапі її розвитку та функціонування. У мовознавчій літературі терміни «мовна ситуація», «соціолінгвістична ситуація» та «етнолінгвіс-

тична ситуація» використовуються як синоніми, але частотність використання сполучення «мовна ситуація» значно вища [1, 211], особливо в контексті його застосування щодо великих мовних спільнот — країн, областей, регіонів. У світлі розгляду мовних спільнот не лише на макрорівні, а й на рівні малих соціальних груп (сім'я, студентська група і т.д.), доречним є виокремлення терміна «соціолінгвістична ситуація». Адже саме на такому мікрорівні найяскравіше проявляється соціолінгвістичний характер комунікації людей, об'єднаних між собою культурними, економічними, політичними та іншими зв'язками, з урахуванням широкого спектра факторів — від соціально-демографічних характеристик до мовного законодавства чи принципів мовної політики.

Закономірний прояв змін, що відбуваються у мові, знаходить своє відображення у *варіативності мовних одиниць*. Результати досліджень мовної варіативності здебільшого тяжіють до висновків, що мають узагальнювальний лінгвістичний характер. Мови варіюються географічно і соціально, а також відповідно до ситуативних контекстів їх використання [10, 5]. Існує позиція, за якої варіативність розглядається в контексті регіонального та соціального діалектів [9, 135]. Мовні варіанти також розподіляють на національні, етнічні, територіальні та соціальні [1, 35]. В рамках проведення соціолінгвістичних досліджень актуальною є спроба окремого виділення соціоваріативності мови та мовлення, яка виникає внаслідок дії різноманітних екстралінгвістичних факторів, в результаті чого формуються соціоваріативні елементи. В той час як Л. Мілрой розглядає географічну, ситуативну та соціальну варіативності як окремі групи варіативності мови [7], ми вважаємо, що саме соціоваріативність включає в себе стратифікаційну, територіальну та ситуативну складові. Ситуативність знаходить своє відображення у використанні окремих варіативних одиниць, вибір яких зумовлений соціально-комунікативною ситуацією та соціальним статусом комунікантів, які обирають та вживають мову або мовні одиниці залежно від офіційності/неофіційності обстановки, ступеня уваги мовця до власного мовлення тощо. Стратифікаційна варіативність пов'язана із соціальною структурою суспільства та проявляється у мовних відмінностях між представниками різних соціальних прошарків та груп. Урахування територіальної складової підкріплюється численними роботами з малювання соціальних діалектів на територіально-регіональній основі [9, 136].

У рамках соціолінгвістичних досліджень широко застосовується термін *мовна спільнота* на позначення стабільної сукупності мовців, згрупованих на підставі єдності однієї або

декількох соціальних або соціально-демографічних ознак (вік, стать, рівень освіти тощо), або у випадку, коли група людей оцінює себе як таких, що говорять однією мовою [1, 264]. На нашу думку, таке тлумачення є доволі дискусійним з огляду на низку чинників, які буде розглянуто нижче. У найбільш загальному розумінні соціолінгвістика вивчає використання мови всередині або поміж різних груп мовців. Поняття *групи мовців* вже становить певну складність щодо його визначення. Для проведення соціолінгвістичного дослідження група повинна складатися із щонайменше двох членів, тоді як верхня її межа ніяк не регламентується. Люди можуть групуватися за однією або декількома ознаками (наприклад, культурними, релігійними, політичними, сімейними тощо). Групи можуть бути тимчасовими або постійними. Можливий темпоральний характер груп вступає у конфлікт з вищенаведеною частиною дефініції про «стабільну сукупність мовців», оскільки цілком природним є те, що члени групи можуть приходити або залишати групу, змінюючи її «якісний» склад. Соціолінгвісти використовують термін «група» у різних сполученнях, наприклад: «мала група», «етнічна група», «рефе-

рентна група» та ін., що надзвичайно ускладнює виділення якогось спільного ядра, яке означало б щось більше, ніж «набір» [9, 124]. Тому «група» є доволі відносним поняттям, і поняття «мовна спільнота» також має бути відносним. Так, у цілому мовець одночасно належатиме до різних мовних спільнот, але в кожному конкретному випадку буде ідентифікуватися тільки з однією з них залежно від окремого соціолінгвістичного дослідження, де групи та спільноти окреслюються саме в контексті конкретного дослідження шляхом обрання того чи іншого набору характеристик.

Отже, численні наукові роботи та дослідження у сфері соціолінгвістики не означають автоматичного творення соціолінгвістичної теорії і систематизації її понятійно-термінологічного апарату. Відсутність єдиної теоретичної бази та єдиного підходу заважає досягненню взаєморозуміння між науковцями. За таких умов цілком перспективним та природним має стати прагнення до систематизації сукупності усіх понять, що використовуються у сучасних соціолінгвістичних дослідженнях, а це в свою чергу спонукатиме до оновлення існуючих та створення нових соціолінгвістичних глосаріїв та словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михальченко В.Ю. Словарь социолингвистических терминов / В.Ю. Михальченко (ред.). — М. : Институт языкознания РАН, 2006. — 312 с.
2. Coulmas F. The Handbook of Sociolinguistics / F. Coulmas. — Blackwell Publishing, 1998 — 532 p.
3. Danesi M. Language, Society, and New Media: Sociolinguistics Today / M. Danesi. — Routledge; Taylor & Francis Group, 2016. — 314 p.
4. Fishman J. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society / J. Fishman. — Rowley, Mass.: Newbury House, 1972. — 250 p.
5. Hudson R. Sociolinguistics. Second edition / R. Hudson. — Cambridge University Press, 1996 — 279 p.
6. Labov W. Principles of Linguistic Change. Volume 2: Social Factors / W. Labov. — Blackwell Publishers, 2001 — 592 p.
7. Milroy L., Gordon M. Sociolinguistics. Method and Interpretation / L. Milroy and M. Gordon. — Blackwell Publishing, 2003. — 261 p.
8. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Fourth edition / P. Trudgill. — Penguin Group, 2000 — 240 p.
9. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. Fifth edition / R. Wardhaugh. — Blackwell Publishing, 2006 — 418 p.
10. Wolfram W., Schilling N. American English. Dialects and Variation. Third Edition / W. Wolfram and N. Schilling. — Wiley Blackwell, 2016 — 457 p.

REFERENCES

1. Mikhalchenko, V.Yu. (2006). Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov. M. : Institut yazykoznaniiia RAN, 312 p.
2. Coulmas, F. (1998). The Handbook of Sociolinguistics. Blackwell Publishing, 1998, 532 p.
3. Danesi, M. (2016). Language, Society, and New Media: Sociolinguistics Today. Routledge; Taylor & Francis Group, 314 p.
4. Fishman, J. (1972). The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. Rowley, Mass.: Newbury House, 250 p.

5. Hudson, R. (1996). *Sociolinguistics*. Second edition. Cambridge University Press, 279 p.
6. Labov, W. (2001). *Principles of Linguistic Change. Social Factors*. Blackwell Publishers, vol 2, 592 p.
7. Milroy, L., & Gordon, M. (2003). *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Blackwell Publishing, 261 p.
8. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. (4th ed.). Penguin Group, 240 p.
9. Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. (5th ed.). Blackwell Publishing, 418 p.
10. Wolfram, W., & Schilling, N. (2016). *American English. Dialects and Variation*. Third Edition. Wiley Blackwell, 457 p.

УДК 821.111(73).09

LITERARY PORTRAYALS OF THE ELDERLY ARTISTS IN TINA HOWE'S COASTAL DISTURBANCES: FOUR PLAYS

Gaidash A.V.

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, м. Київ, 04212,
a.haidash@kubg.edu.ua

Considering increased average life expectancy, the world-wide demographical crisis and discrimination of the elderly, the article studies strategies of aging and various forms of adaptation to changes in late adulthood in fiction. The goal of the study is examination of representations of the fictional elderly artists in a collection of plays by Tina Howe (1989). The author of the article analyzes the interaction of art and late adulthood in Museum, Painting Churches and Coastal Disturbances. Contemplation of art and involvement into artistic activities help establish positive images of aging in three dramas. Life review fragments, discourse of death drive, discussion of elderly suicide and self-stereotyping are defined as gerontological markers of aging. The plays in question build an ambivalent solidarity-conflict model between aging parents and adult child. The involvement into artistic activities becomes a way to cope with aging in lives of the elderly characters.

Key words: aging, elderly, Tina Howe, comedies, art, gerontological markers.

Гайдаш А.В.

Літературні портрети літніх митців у збірці п'єс Тіни Хау «Занепокоєння на узбережжі»

Актуальність даної розвідки зумовлена збільшенням середньої тривалості життя, світовою демографічною кризою та дискримінацією людей літнього віку, що знаходить відображення у сучасній белетристиці, зокрема у драматургії. Метою статті є вивчення репрезентацій митців літнього віку в збірці комедій сучасної американської жінки-драматурга Тіни Хау 1989 р. Динаміка геронтогенезу представлена моделюванням позитивних образів, залучених до споглядання або участі у творах мистецтва, у трьох п'єсах. Виявлені наступні геронтологічні маркери: фрагменти перегляду життя у формі спогадів, танатологічний дискурс, розмірковування про суїцид серед представників пізньої дорослості та репліки самостереотипізації. Встановлено амбівалентну модель солідарності-конфлікту у розробці мережі стосунків між старіючими персонажами та їхніми дорослими дітьми.

Ключові слова: геронтогенез, літній вік, Тіна Хау, комедії, мистецтво, геронтологічні маркери.

Гайдаш А.В.

Литературные портреты творческих личностей в возрасте в сборнике пьес Тины Хау «Прибрежные волнения»

Актуальность данной статьи обусловлена увеличением средней продолжительности жизни, мировым демографическим кризисом и дискриминацией людей пожилого возраста, что находит отражение в современной художественной литературе. Целью статьи является изучение репрезентаций творческих личностей пожилого возраста в сборнике комедий современной американской женщины-драматурга Тины Хау 1989 г. Динамика геронтогенеза представлена моделированием положительных образов, привлеченных к созерцанию или участию в креативных процессах, в трех пьесах. Выделены следующие геронтологические маркеры: фрагменты жизненного обозрения в форме воспоминаний, танатологиче-

ский дискурс, рассуждения о суициде среди представителей поздней взрослости и реплики самостереотипизации. Установлена амбивалентная модель солидарности-конфликта в разработке сети отношений между стареющими персонажами и их взрослыми детьми.

Ключевые слова: геронтогенез, пожилой возраст, Тина Хау, комедии, искусство, геронтологические маркеры.

Theatre has always been a unique combination of verbal and visual components, which convey multiple dimensions of reality reflecting the very life. American writers for theatre present a vast array of artistic characters. Majority of dramatis personae in plays by such predecessors as Eugene O'Neill, Tennessee Williams, and such contemporaries as August Wilson, Beth Henley can be classified as artists broadly understood — extraordinarily creative and skillful persons. Taking into consideration the increasing average life expectancy, the world-wide demographical crisis and discrimination of the elderly, also reflected in drama in recent years [1], it is relevant to study strategies of aging and various forms of adaptation to changes in late adulthood in fiction. Often art plays a key role in adapting to changes and choosing a strategy of aging. Therefore, the **goal** of the article is to analyze literary portrayals of the fictional elderly artists in dramatic works of the contemporary US playwright Tina Howe in order to detect dynamics of late adulthood. To complete the goal the following **tasks** are set: to work out theoretical background of the interaction between “third age” and art; to analyze the intergenerational relations as meaning-producing “format” of aging; to identify gerontological markers.

Tina Howe is the outstanding US dramatist in the generation of the turn of the millennium including Marsha Norman, Beth Henley, Wendy Wasserstein, and others. Her comedies are in the limelight of such credible drama critics as Ch. Bigsby, B. McNamara and R. Brustein. A theatre historian Brooks McNamara identifies a central theme in Tina Howe's works as the description of “wealthy WASPdom”. McNamara writes: “Howe comes from a distinguished Boston family and is well qualified to examine the folkways of the Eastern Establishment” [23, 11]. In terms of playwright's style the British expert Christopher Bigsby associates Howe's writing with the European theatre of absurd. As protagonists in her plays are often artists and art-related persons, Bigsby states that “<...> art plays a major role” in Howe's dramatic heritage [4, 50]. Starting from her *Approaching Zanzibar* (1989) and on with *One Shoe Off* (1993), *Pride's Crossing* (1997), *Rembrandt's Gift* (2002) and *Chasing Manet* (2009) there are a number of gifted artistic characters who challenge their environment: painters, photographers, actors as well as the poet, orchestra conductor, writer, editor, composer, and the architect. In Howe's comedies, the artists

often belong to the older adult age group. Their representations are the stomping ground for age studies and its subdiscipline literary gerontology (M. M. Gullette, K. Woodward, M. Hepworth, J. King). The present article relies methodologically on the basics of literary gerontology among other interdisciplinary approaches (social gerontology, age studies, age psychology, close reading). Sylvia B. Henneberg defines literary gerontology as “the critical examination and theorization of age as a marker of identity” [19, 106] in late adulthood period. This definition leads to understanding of the elderly age embodiments and the process of aging, which are salient in Tina Howe's dramatic tradition.

The age dynamics of the elderly characters-artists is studied in Tina Howe's *Museum, Painting Churches, Coastal Disturbances*, which are compiled in the collection *Coastal Disturbances: Four Plays*. In the framework of the given analysis the age dynamics is seen as an adaptation of the fictional characters to the physical and cognitive changes in their late adulthood, often in the context of and with the help of art. To give just one example, in the *Introduction* to her memory-play *Pride's Crossing* (about a nonagenarian who used to swim the English Channel) Howe argues somewhat controversially: “For some time now I've wanted to write about the passion of old ladies. When men age, they just get older, but women become very powerful. It's the female thing: that we bear children and nurture the family. As time passes, the membranes between what we should do and what we want to do get thinner and thinner. There's no rage like old lady rage, just as there's no tenderness like old lady tenderness” [18, viii]. Yet Howe is not gender biased. The woman dramatist deftly deploys aging men in recent comedies *Rembrandt's Gift* and *Chasing Manet*.

The dynamics of the “third age” in fiction is analyzed by the British social gerontologist Mike Hepworth who defines aging as “a complex and potentially open-ended process of interaction between the body, self and society” [14, 1]. The scholar assumes aging to be both subjective individual experience and at the same time collective practice. Hepworth coined the term “aging into old age” which means “a symbolic construct <...> interactively produced as individuals attempt to make sense of the later part of life” [14, 2]. The American age critic Margaret Gullette argues that “human beings are aged by culture” [12, 12], therefore age and aging are cultural constructs which can be criticized and reconsidered. Both scholars believe our times to be obsessed with oldness.

Although in Western culture old age has long been regarded as the period of decline (S. de Beauvoir, M. Gullette, K. Woodward, M. Hepworth), the second half of the 20th century watches a shift in the commonplace perception of late adulthood. Since the late 1960s “America witnessed a formidable effort to eliminate negative stereotypes of and prejudice toward older people”, writes the US historian [8, 227]. Scholars attempt to debunk myths of old age implementing the concept of successful aging. Lucille B. Bearon defines the notion of successful aging as “conceptual frameworks or schema to describe ideal outcomes of the aging process” [3]. The mutual efforts of the humanities result in the new representations of positive images of later life in fiction. To give just one example, S. B. Henneberg demonstrates with the poetess May Sarton’s image of the creative crone that “creativity and senescence can blissfully cohabitate” [19, 114].

Contemporary age psychologists claim that “old age is a time of continued growth and development, as important as any other period of life” [10, 466]. Namely, Barry Smith refers to productivity and high functioning of such older artists as Frank Lloyd Wright, the septuagenarian designer of New York Guggenheim Museum; Grandma Moses, the centenarian painter; George Burns, the centenarian actor [24, 405]. Yet the correlation of late adulthood and art is understudied. A. Cohen-Shalev explains the lack of research in “third age” and art with the exclusion of the elderly from the canon “<...> by the ageist or age-centric perspective of mid-life preferences” [7, 2]. In her postdoctoral thesis N. Yermak considers art therapy as a means of resisting old age stereotypes, which associate late adulthood with “decline of creative potential, uncertainty, fear, lack of expertise and other external and internal obstacles” [2, 6].

The representations of blissful cohabitation of creativity and senescence are also reflected in drama. Speaking of theatre, American scholar Valerie Lipscomb is convinced that “among the arts, drama is especially ripe for examining the performance of age, as issues of age and aging arise in all aspects of a play, from the script to casting and staging choices” [21, 285]. Yet the basic constituent of a traditional performance — the dramatic text — provides the springboard for the meaning of old age that is the focus of the present article.

Museum (1976)

One of the first comedies by Tina Howe *Museum* does not deal with age and aging obviously, yet this comedy suggests the intergenerational network, which will be the medium for portraying and understanding the age-related theme in the successive plays by the American dramatist. The subject line with non-stop rotation of entrances and exits of multiple characters seems to be eclectic and incoherent,

although it is linear in temporal dimension and tends to reproduce real-life experience, close to Aristotelian notion of mimesis. The action takes place in the museum of modern art. By all means postmodern exhibition, titled *The Broken Silence*, is attended by numerous visitors, mainly young adults. So young are the artists whose provocative works are displayed. This show, Bigsby aptly explains, is “<...> anything but silent satire on the modishness of art criticism, on the consumption of art by gallery visitors and on the lives of those who pass through this unlikely space” [4, 55]. The most challenging among them are four gigantic white canvases, all identical, by fictional artist Zachery Moe. It is clear that his works are the brightest embodiment of the metaphor of the broken silence after one visitor’s remark: “*You know, his parents are deaf mutes <...> Can you imagine what it must have been growing up with parents who couldn’t hear you? <...> They’re consigned to absolute and lifelong silence*” [16, 12–13]. Whereas some visitors find Zachery’s canvases blank and laughable, other guests admire the artist’s landscapes, seascape and starscape. They are done with acrylic emulsion and wax to create salient projections of land, sea or stars. First, one can see just white rectangles, and only with an intent look one can discern outlines of mountains, waves or stardust: “The white canvases become a kind of Moby Dick whose meanings lie not in themselves but in what people choose to see in them” [4, 55]. Apparently, Zachery Moe encodes the traumatic experience of communication with his deaf mute parents into white/white dichotomy making the recipients look deeper for the shades, nuances, details invisible at first glance. In the course of the play, one of the characters exclaims: “*He chose painting as his voice!*” [16, 14]. It is important that the final visitors who step on stage in *Museum* (there are 38 of them) are an elderly couple of Mr. and Mrs. Moe, Zachery Moe’s deaf mute parents. In front of their son’s canvases, “radiant with pride and happiness”, they speak in sign language:

Mrs. Moe: Remember the drawings he used to make as a child?

Mr. Moe: The sketches he did of all his toys in his nursery...

Mrs. Moe: How wonderful they were, bursting with life...

Mr. Moe: Noisy with life!

Mrs. Moe: Remember how he’d make the walls shake when he wanted something?

Mr. Moe: And how they shook! He shouted with the voice of a thousand men!

The lights fade on their rhapsodic hands as the curtain slowly falls [16, 53–54].

A powerful gerontological marker of the elderly characters’ dialogue is reminiscing. The experts (Robert Butler and Erik Erikson are the first

theoreticians in memories exploration) believe that reminiscence is “<...> important for the affirmation of personal identity and self-esteem” [9, 301] in late adulthood. The final scene of the play invokes interaction of verbal and non-verbal components: sign language is translated into speech and voice is translated into painting. According to the recent findings of the social gerontology, population aging produces “uncertainty” in intergenerational networks: the scholars observe the construct of “ambivalence” emerging from the solidarity-conflict model [11, 413–414]. It means that family relations between aging parents and their adult children convey positive and negative elements being “the intersection of affection and conflict” [ibid.]. The denouement of the play sets forth the issue of intergenerational network, which, on one hand, involves stress and conflicts, and, on the other hand, demonstrates the way to overcome these predicaments.

What Howe explores in *Museum* is the nature of communication and the role of art in it. Art thus becomes a form of communication — an encoded message the artist sends to the public. As Bigsby suggests, “the gallery space becomes a site of insecurity about language, meaning and the processes involved in the construction of art. To that extent *Museum* is a metatheatrical piece in which Howe, with wit and genuine originality, acknowledges the problematic nature of art, her own art, and its reception” [4, 57]. Howe forms the intergenerational ambivalence using binary oppositions to introduce the dichotomy of elderly / young (parents and son), past / present (memories and current moment), conditions of being silence-struck / image-struck.

Painting Churches (1983)

Televised on *American Playhouse*, the winner of three prestigious theatre awards *Painting Churches* explores the model of aging parents / adult child dichotomy detected as one of the productive binary oppositions in the previous comedy. *Painting Churches* is about a move of the elderly couple of the Churches to the smaller accommodation. There are three characters in the play — sexagenarian Fanny, “a Bostonian from a fine old family”, her husband septuagenarian Gardner, “an eminent New England poet from a finer family”, and their daughter Mags, who is a young adult painter. Justifying the Churches’ move to another house as a symbolic act, Bigsby argues that “<...> they are leaving for <...> their death” [4, 64]. Taking into account textual implication that Churches’ move has economical concern, the scholar’s argument sounds somewhat ageist: does any move mean approaching death?

The animating force of the comedy is Mags’ ambition to draw a portrait of her parents to expose at her soon coming exhibition. Although Mags is the professional artist, the dramatic focus is on her aging parents: a lady of artistic and elegant taste and a gentleman-

poet, the winner of Pulitzer Prize. Painting the elderly parents’ portrait becomes the major metaphor of the play. The subject line revolves around the identities of art-absorbed Fanny and Gardner, their coping with physical bodily changes and their interrelations. Keeping in mind Howe’s predilection with theatre of absurd the general impression of the drama’s structure is that all three characters act and speak on their own, often ignoring the cues of their partners. This strategy helps develop each family member conspicuously. Thus the image of Fanny, responsible for the move, builds on short monologues (composed of memories, references to the passed away persons), which can be analyzed in terms of life review concept, developed by R. Butler [5].

In the exposition scene Fanny is engaged in the selection of the objects of art she will take to her new home. Studying the tasteful family objets d’art the elderly lady immerses into memories referring to her deceased relatives. “A certain flamboyance” aimed to characterize the Churches’ living room, is embedded in the literary portraits of the elderly couple in the run of the play.

In his studies of “old age style” (works produced by the representatives of late adulthood — A. G.) Cohen-Shalev states, that “the discourse of old age, for example, is dominated by the non-old” [7, 1]. Yet Howe’s *Painting Churches* seems to overrule Cohen-Shalev’s statement. The elderly characters’ cues focus on their current state of affairs, like packing, selection of stuff, eating etc. Certainly, there is an interaction between the elderly parents and their daughter, which supports the discourse of the aged couple. On and off Fanny and Gardner exchange their lines crammed with Thanatos veneer. These lines, however, are self-ironic with no macabre implications: “*This damned move is going to kill me! Send me straight to my grave!*” [17, 133]. Gardner’s dreadful typing irritates Fanny so much that the elderly lady foresees her future in a straitjacket in the nut house [17, 132]. Waiting for Mags is also unbearable: “*Well, if she doesn’t show up soon, I’m going to drop dead of exhaustion. God, wouldn’t that be wonderful?... Then they could just cart me off into storage with all the old chandeliers and china...*” [17, 135]. In the last quote Fanny imagines the picture of her burying among her flamboyant housewares. This is a powerful gerontological marker. Obviously, Fanny associates herself with her home, which she is reluctant to leave. Therefore her subsequent suicidal thoughts aloud (“*I’m sick to death <...>*” [17, 140]; “*I have one foot in the grave and you know it!*” [17, 166]; “*I’M DEAD!*” [17, 168]; “*I’ve always admired people who kill themselves when they get to our stage of life*” [17, 169]; “*I’d put a bullet through my head in a minute, but then who’d look after him?*” [17, 177]) demonstrate an ambivalent reading of Fanny’s death drive. On one hand, the character’s cues are reflections of life’s bounds; on the other hand, the cues concern the topic of elderly suicide,

of which M. Gullette writes with anger: “<...> suicidal ideation is becoming familiar to millions of Americans in a casual, conversational way” [13, 55]. Fanny finds relief in “traipsing around the thrift shops” looking for artistic objects, making a magic lantern from a lain lampshade and taking care of her husband.

In opposition to his wife, Gardner experiences physical decline, “getting quite gaga” [17, 141]. Gardner’s gerontological portrayal is as much ambivalent as Fanny’s one. Bigsby is pessimistic in his view of the elderly poet: “As the play continues so the stripping of the house proceeds in tandem with the psychological stripping bare of the characters as the cruelty of Gardner’s decline is underlined <...>” [4, 65]. Yet Gardner resists his decline with writing criticism, reciting favorite poems, making faces while posing for the family portrait. The denouement in *Painting Churches* stands out rather happy-endish — aged husband and wife waltz slowly to Chopin’s music watched by their daughter. What is important in the network of intergenerational relations between the elderly parents and their adult child is productive dialogue worked out by the end of the subject-line. Fanny demands Mags to portray her and Gardner as they really are, the old people. Mags learns how to grow old from her parents. Bigsby observes the lyricism in aging father / adult daughter shared memories in one of the final scenes in the comedy: “It is a moment of understanding, involving that pattern of possession and loss which defines the relationship between parents and children and equally the shape of individual lives” [4, 67]. Similarly to *Museum, Painting Churches* builds the solidarity-conflict model in the relationship of the aged parents and adult child.

Gardner’s and Fanny’s artistic endeavors represent active strategy of aging. Old age style, Cohen-Shalev writes, “<...> implies the potentiality of change and regards this change as creative” [7, 38]. The elderly couple is an embodiment of Howe’s central concern: “<...> the affirmation of a vital, dynamic, life-heralding spirituality” [22, 76]. In *Painting Churches* the playwright builds an ambivalent portrayal of an elderly couple using such gerontological markers as move to the new accommodation; discussion of elderly suicide; death drive references, and involvement into artistic activities to resisting decline.

Coastal Disturbances (1986)

Nominated for a Tony award the comedy *Coastal Disturbances* brings the audience to a private beach on Massachusetts’ North Shore. Beside the major subject line (a love story between the characters of a younger generation), there is a subplot with an elderly couple of the Adams — retired Doctor Hamilton, 72, and his wife M. J., 68, an amateur painter. Serving as a background to the basic plot, the line of the elderly husband and wife exhibits

the models to follow for their younger counterparts. The Adams demonstrate positive image of late adulthood: parents of nine common children, they still enjoy each other’s company at the resort.

M. J. is good at water color sketches: these drawings help her briefly convey the current impressions of always changing environment — sea waves, coastline, birds in flight, bathers, beach sand. M. J. complains about these instant changes — yet it is crucial for go on. Contemporary recommendations for the seniors suggest art as therapy of adapting to new circumstances. A 2010 review by the Oxford Institute of Ageing says: “<...> why older people, even if they have never been involved in any art before <...> should not be able to tackle similar sorts of creative challenges as do other adult groups <...> The participants are often surprised by the quality of their own work” [20]. Although Hamilton, M. J.’s husband, is generous with compliments on M. J.’s sketches, the aging couple’s relations are unquiet, often with arguments and even accusations: for instance, M. J. does not like being watched while she works with her drawings. Cohen-Shalev remarks that solitude is indicative of old age style [7, 25]. M. J. stereotypes her own and Hamilton’s age, complaining, for example, that “*Poor’s thing* (Hamilton — A. G.) *as deaf as a stone*” [15, 207], “*The man’s over 70 and he still carries on like a three-years-old!*” [15, 247] or that they are “*a handful of old crocks*” [15, 209]. US social gerontologist Toni Calasanti writes that aging often becomes an ultimately oppressive process: “<...> either subjects try to avoid the aging process or they lose self-esteem because of the selves they feel they are becoming” [6, 8]. The image of aging amateur artist is ambivalent, since the character of M. J. represents not only the creative crone, but also the negative self-stereotyper. Besides her image arises the issue of heterotopia of aging while M. J. is often described by the playwright as home-obsessed: “*Also on the beach is M. J. Adams, who has created an entire home away from home complete with quilted flooring, oversize umbrella, roomy but creaky reclining chairs, food, cold drinks, extra blankets*” [15, 195]. The elderly artist associates home with freedom, setting her stuff on the beach in front of the endless watery space. It is another powerful and revolutionary gerontological marker in Howe’s work. According to Hepworth, the identification of the elderly is “shaped by the location in which they are encountered” [14, 77]. The representation of the Adams on the beach subverts the stereotype of specific locations for the elderly (nursing homes or other enclosed premises).

One can detect the positive image of late adulthood in M. J.’s openness to her environment, although she is not yet ready to share her watercolor sketches with people around her. In terms of complexity of M. J.’s character it is significant to decipher her name. This anthroponym consisting of two letters is a kind of encoded sign to describe typical representative of her age, gender, or social status. As the beginner artist she

shows a tendency to overcome age stereotypes but not always succeeds. To sum up the poetics of elderliness in *Coastal Disturbances*, the ambivalent character of the amateur painter M. J. Adams establishes an active strategy of aging in drama. It is relevant to add a comment on Hamilton's behalf: although his character is far from arts, the septuagenarian retiree is a romantic model to follow. Loomis remarks, that "even if Hamilton Adams is sometimes a womanizer, his wedding anniversary picnic with his wife causes young Leo Hart (the character of younger generation in the comedy — A. G.), when he observes the old couple together, to leap up and run off, several states away, in order to find his own potential bride, Holly" [22, 76].

Tina Howe offers an interesting scope of plays dealing with dynamics of aging of elderly characters. Bigsby convinces, that Howe "<...> did stake out of a territory inhabited by no other playwright, constructing her drama out of a blend of the absurd and, whatever she may say, the realistic, out of comedy and an acute sensitivity to the pain as well as the joy of living" [4, 52]. In her comedies, Tina Howe studies and subverts stereotypes of aging through the construction of artistic characters who offer new opportunities for the elderly population. The dramatist's message echoes Sylvia Henneberg's idea that age and aging should be understood as "<...> a public

responsibility that requires certain kinds of action and certain kinds of art" [19, 121].

To conclude, the dynamics of aging in the collection of plays by Tina Howe *Coastal Disturbances: Four Plays* is represented via the literary portrayals of the elderly characters. Art helps reveal diverse, individualized and ambivalent aged identities in *Museum*, *Painting Churches*, and *Coastal Disturbances*. Either contemplation of art (Mr. and Mrs. Moe) or involvement into artistic activities (Fanny and Gardner Churches; M. J. Adams) establish positive images of late adulthood in the discussed plays. The intergenerational relations (Mr. and Mrs. Moe / Zachery; Fanny and Gardner / Mags) build an ambivalent solidarity-conflict model between aging parents and adult child. The gerontological markers include elements of life review (memories), Thanatos-oriented discourse (Fanny Church), move to a new accommodation (*Painting Churches*); discussion of elderly suicide (Fanny Church), ageism and self-stereotyping (M. J. Adams). The involvement into artistic activities becomes a way to cope with aging in lives of the elderly characters. The present article deals a subject open for further development in the budding field of literary gerontology. The author considers analysis of Tina Howe' play *Pride's Crossing* to be a prospective direction in the age studies of drama.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдаш А.В. Танатичний дискурс персонажів похилого віку в п'єсі Тіни Хау «Портрет родин Черчей» / А.В. Гайдаш // Літературний процес : матер. Всеукр. наукової конф., 4-5 квіт. 2014 р., м. Київ / за заг. ред. О.Є. Бондаревої. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. — С. 56–64.
2. Ермак Н.А. Педагогическая поддержка качества жизни людей пожилого возраста средствами художественного творчества : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Н.А. Ермак. — Ростов-на-Дону, 2009. — 53 с.
3. Bearon L. (1996). Successful Aging: What Does the Good Life Look Like? [electronic journal]. *The Forum*, Vol. 1., No. 3. <http://www.ncsu.edu/ffci/publications/1996/v1-n3-1996-summer/successful-aging.php>
4. Bigsby, C. (1999). *Contemporary American Playwrights*. Cambridge: Cambridge UP.
5. Butler R. N. (2002). Life Review [electronic journal]. *Encyclopedia of Aging*, The Gale group Inc. <http://www.encyclopedia.com/education/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/life-review>
6. Calasanti T. (2005). Ageism, Gravity, and Gender: Experiences of Aging Bodies. *Generations*, Vol. 29 (3), P. 8–12.
7. Cohen-Shalev, A. (2002). *Both Worlds at Once: Art in Old Age*. Lanham, MD: University Press of America.
8. Cole, T. R. (1992). *The Journey of Life: a Cultural History of Aging in America*. Cambridge: Cambridge UP.
9. Coleman, P. G. (2005). Reminiscence: Developmental, Social and Clinical Perspectives. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ed.by Malcolm L. Johnson, Cambridge: Cambridge UP, P. 301–309.
10. Feldman, R.S. (1999). *Understanding Psychology*. New York: McGraw-Hill.
11. Giarrusso, R. et al. (1990). Ageing Parents and Adult Children: New Perspectives on Intergenerational Relationships. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Ed.by Malcolm L. Johnson, Cambridge: Cambridge UP, P. 413–421.
12. Gullette, M. M. (2004). *Aged by Culture*. Chicago: the University of Chicago Press.
13. Gullette, M. M. (2011). *Agewise: Fighting the New Ageism in America*. Chicago: University of Chicago Press.
14. Hepworth, M. (2000). *Stories of Ageing*. Buckingham: Open UP.
15. Howe, T. (1989). *Coastal Disturbances: Four Plays*. New York: TCG.

16. Howe, T. (1998). *Pride's Crossing*. New York: TCG.
17. Henneberg, S. B. (2006). Of Creative Crones and Poetry: Developing Age Studies Through Literature. *NWSA Journal*, Vol. 18, No. 1, p. 106–125.
18. Leeming, C. (2013, January 8). Prescribing Art for Older People [electronic journal]. The Guardian. <https://www.theguardian.com/healthcare-network/2013/jan/08/prescribing-art-older-people>
19. Lipscomb, V. B. (2013). Performing the Aging Self in Hugh Leonard's «Da» and Brian Friel's *Dancing at Lughnasa*. *Comparative Drama*, Vol. 47, Issue 3, p. 285–308.
20. Loomis, J. B. (2012). Tina Howe and Demetrian Seriocomedy. *Dramatic Revisions of Myths, Fairy Tales and Legends : Essays on Recent Plays*, ed. by V. A. Foster, McFarland, p. 66–80.
21. McNamara, B. (2002). Introduction. *Plays from the Contemporary American Theater*, Signet, p. 1–12.
22. Smith, B. D. (1998). *Psychology: Science & Understanding*. New York: McGraw Hill.

REFERENCES

1. Haidash A.V. Tanatychnyi diskurs personazhiv pokhyloho viku v piesi Tiny Khau «Portret rodyn Cherchei» [Death-drive Discourse of the Elderly Characters in Tina Howe's *Painting Churches*] / Literaturnyi protses : mater. Vseukr. naukovoï konf., 4–5 kvit. 2014 r., m. Kyiv / za zah. red. O.Ye. Bondarevoi. — K. : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2014. — S. 56–64.
2. Ermak N.A. Pedagogicheskaiia podderzhka kachestva zhizni liudei pozhilogo vozrasta sredstvami hudozhestvennogo tvorchestva [Pedagogical Support of the Quality of Life of Older People by Means of Art] : avtoreferat dis. doktora pedagogicheskikh nauk : 13.00.01. — Rostov-na-Donu, 2009. — 53 s.
3. Bearon L. (1996). Successful Aging: What Does the Good Life Look Like? [electronic journal]. *The Forum*, Vol. 1., No. 3. <http://www.ncsu.edu/ffci/publications/1996/v1-n3-1996-summer/successful-aging.php>
4. Bigsby, C. (1999). *Contemporary American Playwrights*. Cambridge: Cambridge UP.
5. Butler R. N. (2002). Life Review [electronic journal]. *Encyclopedia of Aging*, The Gale group Inc. <http://www.encyclopedia.com/education/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/life-review>
6. Calasanti T. (2005). Ageism, Gravity, and Gender: Experiences of Aging Bodies. *Generations*, Vol. 29 (3), P. 8–12.
7. Cohen-Shalev, A. (2002). *Both Worlds at Once: Art in Old Age*. Lanham, MD: University Press of America.
8. Cole, T. R. (1992). *The Journey of Life: a Cultural History of Aging in America*. Cambridge: Cambridge UP.
9. Coleman, P. G. (2005). Reminiscence: Developmental, Social and Clinical Perspectives. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ed.by Malcolm L. Johnson, Cambridge: Cambridge UP, P. 301–309.
10. Feldman, R.S. (1999). *Understanding Psychology*. New York: McGraw-Hill.
11. Giarrusso, R. et al. (1990). Ageing Parents and Adult Children: New Perspectives on Intergenerational Relationships. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Ed.by Malcolm L. Johnson, Cambridge: Cambridge UP, P. 413–421.
12. Gullette, M. M. (2004). *Aged by Culture*. Chicago: the University of Chicago Press.
13. Gullette, M. M. (2011). *Agewise: Fighting the New Ageism in America*. Chicago: University of Chicago Press.
14. Hepworth, M. (2000). *Stories of Ageing*. Buckingham: Open UP.
15. Howe, T. (1989). *Coastal Disturbances: Four Plays*. New York: TCG.
16. Howe, T. (1998). *Pride's Crossing*. New York: TCG.
17. Henneberg, S. B. (2006). Of Creative Crones and Poetry: Developing Age Studies Through Literature. *NWSA Journal*, Vol. 18, No. 1, p. 106–125.
18. Leeming, C. (2013, January 8). Prescribing Art for Older People [electronic journal]. The Guardian. <https://www.theguardian.com/healthcare-network/2013/jan/08/prescribing-art-older-people>
19. Lipscomb, V. B. (2013). Performing the Aging Self in Hugh Leonard's «Da» and Brian Friel's *Dancing at Lughnasa*. *Comparative Drama*, Vol. 47, Issue 3, p. 285–308.
20. Loomis, J. B. (2012). Tina Howe and Demetrian Seriocomedy. *Dramatic Revisions of Myths, Fairy Tales and Legends : Essays on Recent Plays*, ed. by V. A. Foster, McFarland, p. 66–80.
21. McNamara, B. (2002). Introduction. *Plays from the Contemporary American Theater*, Signet, p. 1–12.
22. Smith, B. D. (1998). *Psychology: Science & Understanding*. New York: McGraw Hill.

ВИКОРИСТАННЯ АНТИЧНОГО ІНТЕРТЕКСТУ В ТВОРЧІЙ ПАРАДИГМІ ЛІНИ КОСТЕНКО: ІНТЕНЦІЇ, ТРАДИЦІЇ, НОВАТОРСТВО

Ковбасенко Ю.І., Дячок С.О.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
y.kovbasenko@kubg.edu.ua

У статті розглянуто інтенції, традиції та новаторство, реалізовані в процесі інтертекстуального цитування в творчій парадигмі Ліни Костенко. Зроблено висновки про те, що інтенсивне використання у її творах античного інтертексту інтенційоване передусім прагненням письменниці до розробки історіософської проблематики (зокрема, осмислення витоків і шляхів розвитку української державності), а також притаманними її творчості медитативністю та філософічністю. Крім того, особливості селекціонування інтертексту з твору-донора є індикатором світоглядних домінант і навіть конкретних особистісних рис автора твору-реципієнта (наприклад, вільнолюбство й нескореність як інтегративна риса образів Прометейя і ліричної героїні поезій — alter ego поетеси). Водночас активне використання Ліною Костенко інтертексту зумовлене не лише особистими вподобаннями та інтенціями письменниці, а й специфікою її епохи, зокрема впливом літератури постмодернізму з її гаслами «смерті автора», тотальною гіперрецептивністю, інтертекстуальним цитуванням, колажуванням, використанням техніки пастишу і т.п.

Ключові слова: інтертекст, гіперрецептивність, інтерпретація художнього тексту, авторська інтенція, літературна традиція, езопова мова, Ліна Костенко, антична міфологія.

Ковбасенко Ю.І., Дячок С.А.

Использование античного интертекста в творческой парадигме Лины Костенко: интенции, традиции, новаторство

В статье рассмотрены интенции, традиции и новаторство, реализованные в процессе интертекстуального цитирования в творческой парадигме Лины Костенко. Сделан вывод о том, что интенсивное использование в ее произведениях античного интертекста обусловлено прежде всего стремлением писательницы к разработке историософической проблематики (в частности, осмыслением истоков и путей развития украинской государственности), а также присущими ее творчеству медитативностью и философичностью. Кроме того, особенности селекции интертекста из произведения-донора являются своего рода индикатором мировоззренческих доминант и даже конкретных личностных черт автора произведения-реципиента (например, свободолюбие и непокорность как интегративная черта образов Прометейя и лирической героини стихотворений — alter ego поэтессы). В то же время активное использование Линой Костенко интертекста обусловлено не только личными предпочтениями и интенциями писательницы, но и спецификой ее эпохи, в частности влиянием литературы постмодернизма с ее лозунгами «смерти автора», тотальной гиперрецептивностью, интертекстуальным цитированием, коллажированием, использованием техники пастиша и т.п.

Ключевые слова: интертекст, гиперрецептивность, интерпретация художественного текста, авторская интенция, литературная традиция, эзопов язык, Лина Костенко, античная мифология.

Kovbasenko Yu.I., Dyachok S.O.

The use of ancient intertext in Lina Kostenko's creative paradigm: intentions, tradition, innovation

The article addresses intentions, traditions and innovation as intertextual quotations in the works by Lina Kostenko. Intensive usage of ancient intertext in her poetry facilitates the author's interpretations of historiosophic issues and solutions to them (i.e. understanding the sources and ways of development of Ukrainian state). The said phenomenon also contributes to meditative and philosophic nature of the analyzed poetic texts. Intertextual selections from the "donor-texts" allude to the author's worldview dominants and personal features (love for freedom and rebelliousness as an integral feature of Prometheus and the poet's "alter ego"). Except for personal intentions and preferences, Lina Kostenko's use of intertext is determined by historical and artistic realia marked by postmodern slogans of "author's death", the trend of dominant hyper-receptiveness, intertextual quotations, the use of collage and pastiche etc.

Among numerous characters of ancient mythology employed in Lina Kostenko's artistic paradigm the image of Prometheus is distinguished by special symbolic potential. As this character enjoys mostly positive interpretation in world literature (initiated by Aeschylus), Lina Kostenko goes along with this tendency. She associates the unsubdued Titan-tyrantfighter with the poet-prophet, poet-seer, and poet-medium. At the same time her interpretation is somewhat different from the traditional ones for they demonstrate individual features like "dialogue intimacy", narrator's "approximating" to the mythic character, hesitations and longing for the proof of her living and artistic strategies' accuracy etc.

Key words: *intertext, overreception; work of art interpretation; author's aim; literary tradition; aesopian language; Lina Kostenko, ancient mythology.*

Сюжети, теми й образи, мов мікроскопійний грибок, літають у повітрі; осідають та розростаються в місцях та часах далеко віддалених, прилягають до осіб, розділених від себе сотками миль і тисячоліттями часу, хоча, без сумніву, завдяки якійсь далекій покривності ситуацій та обставин, які для дослідника не всі й видні виразно.

Іван Франко [9]

Словам Івана Франка, винесеним у епіграф цієї статті, минуло понад століття. Попри це вони саме про те явище, котре ми іменуємо все ще модним терміном «інтертекстуальність» і вважаємо чи не найважливішим атрибутом літератури постмодернізму. «Кожен текст є інтертекстом, — читаємо французького семіолога ХХ ст. Ролана Барта, — інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш упізнаваних формах: тексти попередньої культури та тексти оточуючої культури. Кожен текст становить собою нову тканину, зіткану зі старих цитат» [цит. за: 6, 3].

Але ж ту саму «нову тканину, зіткану зі старих цитат» знаходимо вже в римлянина Вергілія (I ст. до н.е.), який для «Енеїди» запозичив дуже багато в свого далекого попередника, елліна Гомера (IX ст. до н.е.): тривалі виснажливі мандри «долею гнаного нещадно» Енея на шляху до Італії нагадують поневіряння Одиссея по дорозі до його рідної Ітаки, а битви дивом уцілілого троянця в Італії напрочуд схожі на війну ахейців під Троєю. То чи можна вести мову про наявність у творі Вергілія «гомерівського інтертексту»? Римлянин навіть виправдовувався після звинувачень у плагиаті. Те саме робив і Шекспір, котрого Гаролд Блум обґрунтовано помістив у самісінський «центр Західного канону» [1]. Адже «Ейвонський лебідь» явно запозичував образи та сюжетні ходи у свого сучасника й земляка Крістофера Марло, на жаль, рано загиблого... Не кажу вже про так звані наскрізні мотиви (лейтмотиви) світової літератури, зокрема «мотив пам'ятника» («Exegi monumentum...»), започаткований Горациєм у знаменитій III оді «До Мельпомени» («Ad Melpomene») і потім чимало разів «інтертекстуально процитований» письменниками багатьох епох і країн [4]. Перелік прикладів можна продовжувати й продовжувати. Словом, «старих цитат у новій тканині» художніх текстів вистачало завжди, отже, інтертекстуальність аж ніяк не є винаходом і атрибутом виключно новітньої та сучасної літератури.

То, може, інтертекстуальне цитування в творах Ліни Костенко нічим не відрізняється від подібного запозичення в уже згаданого римлянина Вергілія, або, тим більше, в його українського «позичальника» Івана Котляревського («Еней був парубок моторний...»)? Проте навіть побіжний погляд на специфіку використання інтертексту в творах нашої сучасності й землячки такий висновок заперечує, демонструючи *актуальність і перспективність* дослідження цього явища під кутом зору його інтенційованості, а також рецепції та трансформації літературних традицій, реалізованих письменницею.

Передовсім зауважимо, що від початку доби постмодернізму (прибл. 1980-ті рр.) інтертекстуальне цитування із одного з-поміж багатьох художніх *прийомів* перетворилося на провідний художній *принцип* і навіть літературний *мейнстрім*. Схожа ситуація спостерігалася, наприклад, із вивищенням художньо-естетичної ролі символу в добу символізму. Як художній засіб символ функціонував уже в давніх літературах, досить згадати хрестоматійний приклад — опис затемнення сонця перед походом Новгород-Сіверського князя на половців, яке символізувало його майбутню поразку («Слово о полку Ігоревім», XII ст.). Але в поезії Поля Верлена, Артюра Рембо, Стефана Малларме та численних їхніх послідовників в усьому світі символ вивищився до ролі «наріжного каменя» поезиї символізму. Так само і з використанням інтертексту на межі ХХ–ХХІ ст.: якщо раніше воно було на маргінесах уживання художніх засобів, то в добу постмодернізму стало його безумовним центром, часто переростаючи у свій найвищий вияв — гіперрецептивність [6].

Тому навіть попри те, що Ліна Костенко до когорти письменників-постмодерністів не належить, така «літературна мода» на інтертекст не могла не вплинути на художню парадигму

поетеси [3, 92], яка дебютувала в 1960-х рр., потім, через цензурні перепони, протягом тривалого часу вимушено мовчала й повернулася на літературний кон саме у 1980-х, тобто на початку доби постмодернізму. Важко знайти сучасного українського письменника, який би дорівнювався до неї як у інтенсивності, так і в майстерності інтертекстуального цитування.

Питання «питомої ваги» зумовленості інтертекстуального цитування в творчості Ліни Костенко, з одного боку, її індивідуально-авторськими інтенціями та вподобаннями, а з другого — постмодерною «літературною модою», нині науково не відрефлектоване. Оскільки воно не є безпосереднім предметом нашої розвідки, ми поставили лише деякі віхи на шляху його можливих досліджень. Попри це можна сміливо стверджувати, що всі ці фактори суттєво вплинули на інтенсивність використання Ліною Костенко інтертексту.

Тож розглянемо вірогідні *інтенції* використання письменницею античного інтертексту. Принагідно зауважимо, що інтертекстуальне цитування (надто віддаленого в часі античного матеріалу) вимагає від автора тексту-рецепієнта високого інтелекту та схильності до рефлексії, що відповідає особистісним параметрам і творчому почерку Ліни Костенко. Її творчості притаманний не лише тонкий ліризм і психологізм, віртуозне володіння словом і стилем, а й неодмінна увага до історіософічних проблем: це й історія української державності («Маруся Чурай»), і болісний пошук причин поразки наших споконвічних державницьких змагань («Берестечко»), і панорамна візія історичного розвитку України від сивої давнини до сучасності («Люблю чернігівську дорогу» та ін.).

Своєю чергою, «висока» проблематика творів потребує «високої» поетики, якій і слугує використання античного інтертексту. Адже крізь товщу тисячоліть до нас дійшли лише освячені часом і схвалені поколіннями інтелектуалів «шедеври з-поміж шедеврів», що стали невичерпним джерелом образів, сюжетів і тем для літератури та культури всього світу. Звісно, передовсім це стосується Європи як колиски греко-римської цивілізації і, зокрема, України (згадаймо хоча б уже названу «Енеїду» Івана Котляревського як початок нової української літератури).

Тож зовсім не випадково у віршованому романі Ліни Костенко «Маруся Чурай» один із персонажів (учений дяк), спостерігаючи страждання України, апелює саме до доби античності:

*...Коли я в бурсі пізнавав науки,
Афіни й Рим пройшли крізь мої руки.
От був народ! Що римляни, що греки.*

*На всі віки нащадкам запасли.
А ми... А ми!.. Хоч би які лелеки
Гомера нам в колиску принесли.*

*Усі віки ми чуєм брязкіт зброї,
були боги в нас і були герої,
який нас ворог тільки не терзав!
Але говорять: «Як руїни Трої».
Про Київ так ніхто ще не сказав <...>*

Ця глибоко символічна паралель: «Київ = Троя», а Рим («вічне місто» та наймогутніша в античному світі держава: «Roma caput Mundi») = «Нова (воскресла) Троя» = «Новий (воскреслий) Київ», — є традиційною в українській державницькій літературі ще від часів Котляревського. Більше того, автор української «Енеїди», власне, й обирає Вергіліїв сюжет передовсім через наявну там імпліцитно (по-масонськи приховану) ідею реваншу: 1) греки, «спаливши Трою, / Зробили з неї скирту гною», але: 2) Рим («Нова Троя»), за ту поразку — хай і через століття — грекам таки помстився. У підтексті прочитується: так само й Україна колись візьме реванш у Московії за руйнацію Запорозької Січі й Гетьманщини (Української держави).

Принагідно зауважимо, що особливо інтенсивним і символічним використання античних ремінісценцій та алюзій стало в українській поезії від поч. ХХ ст., в добу УНР, коли зміцніла українська нація нарешті спромоглася на продовження державницьких змагань, притлумлених від часів розгрому Мазепи. Згадаймо тут хоча б Зерівське: «...І пролилася кров. Дзвенить сурма; Ступає віл під тягарем ярма, / І землю грішну кидає Астрей...» («Діва») або Маланюкове: «...Щоб власний Рим кордоном впerezав, / І поруч Лаври станув Капітолій» («З Поліття») та ін. Отже, у творах Ліни Костенко наявне *продовження* української літературної традиції використання античного інтертексту для вирішення історіософічно-державотворчих проблем.

Варто зазначити, що тут суттєво розрізняються дві позиції українських поетів-державників: з одного боку, *емігрантів*, а з другого — *залишениців*. За відсутність власної Української держави кожен з них заплатив свою ціну, але в усіх випадках чималу. Емігранти, як-от Іван Багряний чи Євген Маланюк, на відміну від багатьох залишениців вижили, не загинули в сталінських таборах, до того ж могли писати те, що думали, не боячись радянської цензури та репресій. Тому й виходили з-під їхнього пера сміливі паралелі «Україна = степова Еллада» або «Київ = Рим». Але, з іншого боку, вони жили ізольовано від України «на пісках емігрантських Сахар», ще й повсякчас очікували депортації до СРСР, тримаючи на цей випадок наготові ампулу з цианідом (див. «Чому

я не хочу вертатися до СРСР?» Івана Багряного). Крім того, постійно й болісно розмірковували, чи правильно вчинили, емігрувавши, купивши роки життя поза, хай і підрадянською, але Україною, «ісходом, втечею, роками болю й зла».

Натомість залишенці мали ще гіршу долю. Декого з них було фізично знищено, як-от Миколу Зерова і Михайла Драй-Хмару, Миколу Куліша і Леся Курбаса, Агатангела Кримського і Валер'яна Підмогильного і ще тисячі й тисячі патріотів-інтелектуалів найвищого ґатунку. Бо Російська імперія (хай і в «червоно-комуністичних» тогах) споконвіку чавила будь-який національно-визвольний рух, аби в її великодержавній утробі «на всіх язиках все мовчало» (Тарас Шевченко). А сотні інших українських (не плутати з малоросійськими) митців, як-от Павло Тичина, із нутряним жахом спостерігали, як в умовах радянського тоталітаризму їхній Богом даний таланти, їхні «соняшні кларнети» опускалися до рівня примітивного ремесла, перетворюючись на «пофарбовану дудку», а геніальні рядки на кшталт: «О панно Інно, панно Інно... / Сестру я Вашу так любив — Дитинно, злотоцінно...» (1915) — вироджувалися в сервільно-ходульне римоплетіння: «Всіх панів до 'дної ями, / Буржуїв за буржуями / Будем, будем бить!...» (1933)...

Проте існував третій шлях, яким і пішла Ліна Костенко, — шлях «внутрішньої еміграції». За такої позиції поет, з одного боку, мешкав у СРСР, працюючи в умовах радянської цензури, а з другого — не корився партійній догмі, писав «НЕ ТІ» вірші, яких вимагала тоталітарна ідеологічна машина. Відомий радянський дисидент сформулював це в «стьобно-зниженій» манері, але напрочуд прозора: «...Попробуйте в цехе найти чувака, / Который бы мыслил НЕ ТО! / Мы мыслим, как наше родное ЦК, / И лично... Вы знаете — кто!...» (Олександр Галич. «Из речи на встрече с интеллигенцией»). У СРСР «внутрішня еміграція» була ходінням по лезу бритви. Ліна Костенко всім ладом своєї творчості не вписувалася до контексту пануючої тоді комуністичної ідеології, руйнуючи міф про «щасливу Радянську Україну». Її позиція виглядала ще сміливішою і дисонанснішою («...І всі йому вже оди написали, / Лиш я йому ще оди не писав» («Майже переклад з провансальської»)) на тлі майже всуціль дифирамбічної поезії колег по цеху, які медоточиво-сервільно уславляли КПРС та радянський лад, отримуючи за це державні заохочення («...Усе комує щось пишуть на догоду / Та чечевиці хочуть, як Ісав» («Маруся Чурай»)).

Але висловлювати свою позицію прямо було небезпечно, що Ліна Костенко відчула на собі, поплатившись за свою «внутрішню еміграцію» довгими роками фактичної заборони писати,

обструкції та матеріальної скрути. Саме тому античний інтертекст у її творах (як і в творах її попередників, залишенців-патріотів М. Зерова, М. Драй-Хмари та ін.) часто брав на себе ще й функції *езопівської мови*. Образно кажучи, для висловлення незгоди з антиукраїнською політикою СРСР не обов'язково було критикувати деспотичний Кремль прямо, натомість достатньо було похвалити антидеспотичну позицію Прометея, аби «свій» читач усе зрозумів, а «чужому» ні до чого було причепитися.

Принагідно відзначимо, що навіть на тлі інтенсивного запозичення античних образів і сюжетів, наявних у багатьох творах Ліни Костенко (див. збірки й поезії «Річка Геракліта», «Зоряний інтеграл», «Люблю чернігівську дорогу», «Криши, ламай, трохи стереотипи!...», «Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану...», «Великі поети не вмюють писати віршів...», «Марнували літечко, марнували», «Скіфська Одісея» та ін.), чи не найбільшим символічним потенціалом вирізняється щойно згаданий образ Прометея.

В античній міфології та художній літературі цей персонаж має багато варіантів тлумачення, з-поміж яких найвідомішими і найпродуктивнішими є антитетично дихотомічні: позитивно-оціночний (есхілівський) і негативно-оціночний (гораціанський). Тож сам факт наявності такого широкого — аж до протилежного — спектра тлумачень свідчить про величезний семантичний потенціал образу цього міфічного персонажа і пояснює високу інтенсивність звернення до нього в багатьох творах різних епох і країн. Водночас підкреслимо, що у світовій літературі превалює позитивно-оціночна інтерпретація цього персонажа, що його вивисують до рангу «вічного образу» («традиційного образу»).

Уже семантизація його імені (гр. «Προμηθεύς», латин. «Prometheus» — букв. «провидець, віщун, мудрець») має значний інтерпретаційний потенціал. До слова, саме через дар провидіння він і постраждав, оскільки, за одним із міфів, знав навіть те, чого не знав сам владика богів Зевс, та ще й відмовився відкрити Кроніону цю таємницю, бо той вимагав її від Прометея в неприпустимо грубій манері [5, 118].

Саме ця, есхілівська, інтерпретація образу Прометея сприяла асоціюванню його з поетом-пророком, поетом-провидцем, котрий, як і титан-провидець, теж бачить те, чого не бачать інші, «прозирає наперед» долю людини, країни, народу, зрештою й людства. Саме звідси, наприклад, Маланюкове: «...І даром Божеським гряде / Нам Прометейів дух Тараса» («Невичерпальність»).

Другою провідною рисою титана є його *непоко́ра*, готовність прийняти найжахливіші тортури, але не скоритися несправедливій, хай і могутній та жостокій, владі. Для вияскравлення цієї нескореності елліни вигадали геніальну (хоч

і вкрай жорстоку) сюжетну ситуацію. Прометей було прикуто до кавказької скелі (елліни вважали Кавказ непридатною для життя територією поза Ойкумену), куди щоранку прилітав Зевсів орел і клював гордому титану печінку. Чому саме печінку, а не, скажімо, серце, як це описує в поемі «Кавказ» Тарас Шевченко? Бо елліни вже знали, що печінка — це чи не єдиний орган людини, здатний регенеруватися, відновлюватися. А для чого ці натуралістичні деталі знадобилися творцям міфу? Тут є своя логіка. Оскільки Прометей був безсмертним, а його печінка щоночі відростала, то тортури могли тривати безкінечно. Саме такий стоїцизм міфотворці й репрезентували як найвищий вияв непокори, готовності йти за свої переконання на будь-які муки і навіть на смерть, «каратись, мучитись, але не каютись!..». Остання цитата — з вірша Тараса Шевченка «О думи мої! О славо злая...», написаного українським пророком на Аралі, тож ця алюзія актуалізує цілий «букет» сенсів: тут і муки Кобзаря на засланні, і його незламність, і несправедливість російського царату, але водночас і приреченість «русского мира» (в його тогочасній «упаковці») та майбутнє торжество справедливості, бо ж Прометей Зевса врешті-решт таки переміг.

З огляду на все сказане звернення незручної для радянського режиму й незговірливої Ліни Костенко до образу нескореного титана уявляється цілком закономірним:

*Вітри гули віолончеллю,
писали пальми акварель.
Я вчора бачила ту скелю,
де був прикутий Прометей.*

*В країні древньої Колхіди,
де п'ється радісне вино.
А я ж вважала, що це — міфи.
А я ж вважала, це — давно!*

*В країні гордій і гористій
ця скеля сива, як Софокл.
Її показують туристам,
туристи дивляться в бінокль.*

*Тут берегів амфітеатри,
і море міниться од барв.
О Прометею! Варто?! — Варто! —
так він сказав мені з-за хмар [7, 111].*

Як бачимо, Прометей зображено із неприхованими симпатією та пієтетом. Це один із випадків уживання античного інтертексту як езопівської мови. Адже сама ситуація зіставлення життєвих кредо ліричної героїні й нескореного титана («Варто? — Варто!») прочитується як гімн вільній нескореній особистості: і титану-тираноборцю, і антитоталітарно налаштованій поетесі.

У лаконічному діалозі немає однозначності ані в запитанні, ані у відповіді: що саме «варто»? Тим самим цей діалог неначе інтимізується («...ВІН сказав МЕНІ...»), оскільки попри незавершеність реплік і непроясненість цього діалогу для інших співрозмовники зрозуміли одне одного. «Погодьмося, що навіть мовчання співрозмовника в жодному разі не є еквівалентним його відсутності, — стверджує французький філософ-фрейдист і майстер психоаналізу Жак Лакан, — ми маємо відшукати й зафіксувати відповідь, навіть коли її не чуємо. Немає мовлення без відповіді, навіть якщо відповіддю є мовчання, за умови, що цю промову хтось чує» [14, 247]. Щодо однозначного тлумачення вже згаданого слова «варто», то в наведеному вірші «відшукати й зафіксувати відповідь» неможливо. Водночас головну відповідь закладено вже до самого контексту: вільнолюбний поет достойний честі спілкування із нескореним титаном, як рівний з рівним. Така інтерпретація образу Прометея, за певної схожості (пор. із Шевченковою поемою «Кавказ»: «Споконвіку Прометей там орел карає...»), сутньо відрізняється від традиційного звеличення персонажа античної міфології його «наближенням» до ліричної героїні. До того ж, якщо персонажі творів Тараса Шевченка, Лесі Українки (до речі, компліментарно названої «донькою Прометея») та ін. є переважно статичними, однаково й однозначно переконаними в своїй правоті (як і сам нескорений титан в античному дискурсі), то лірична героїня Ліни Костенко все-таки десь сумнівається, немов звіряючи своє життєве кредо з Прометеевим... І оцей внутрішній сумнів, ледь відчутні вагання (“*homo sum, humani nihil a me alienum puto*”) додають цьому образу не пафосно-парадного, а живого людського звучання. Це теж відрізняє використання Ліною Костенко античного інтертексту від традиційного, надаючи йому неповторного індивідуально-авторського звучання.

Зрозуміло, що заявлена тема розглянутим матеріалом не вичерпується і має значне поле для подальших розвідок. Водночас проведене дослідження дає змогу зробити такі **висновки**:

— інтенсивне використання Ліною Костенко античного інтертексту зумовлене як її особистісними вподобаннями та інтенціями, так і епохою, яка це використання стимулювала, оскільки саме на межі ХХ–ХХІ ст. інтертекстуальне цитування, часто переростаючи в гіперрецептивність, перетворилося на літературний мейнстрим;

— «висока» проблематика та історіософічність творчості вимагають від авторів «високої» поезики, котрій сприяє використання античного інтертексту;

— особливо продуктивними та символічно вагомими античні ремінісценції та алюзії стали в українській поезії від поч. ХХ ст., коли зміцніла

нація нарешті спромоглася на продовження державницьких змагань в добу УНР;

— поети-емігранти використовували античні паралелі («Україна = Еллада»; «Київ = Рим» тощо) експліцитно, відкрито, натомість у СРСР, в умовах тоталітаризму, використання інтертексту часто перетворювалося на езопівську мову;

— джерелами рецепції античного інтертексту для поезії Ліни Костенко слугує як власне міфологія, так і її інтерпретація давніми майстрами слова; із двох провідних варіантів інтерпретації образу Прометея — Есхілової позитивної і Горацієвої негативної — Ліна Костенко обирає першу, що дає змогу асоціювати образ нескореного титана-провидця з образом вільнолюбного поета-пророка;

— інтенційованість селекції інтертексту твору-донора свідчить як про світоглядні домі-

нанти, так і про особистісні риси автора твору-реципієнта (так, вільнолюбство й нескореність притаманні водночас і міфічному Прометею, і ліричній героїні — alter ego — Ліни Костенко);

— з одного боку, в творах поетеси ми бачимо рецепцію, продовження традиції використання античного інтертексту, зокрема інтерпретації образу Прометея (Й.В. Гете, Дж.Г. Байрон, Т. Шевченко, Леся Українка та ін.), з другого — наявна також трансформація, оскільки інтерпретація Ліни Костенко дещо відрізняється від традиційної, містячи індивідуально-авторські нотки: простежується свого роду «наближення» ліричної героїні до персонажа античної міфології, прочитується її бажання переконатися в правильності обраного нею життєвого та творчого шляху, чого не знаходимо у попередніх інтерпретаціях українських і зарубіжних письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Г. Блум ; пер. з англ. під заг. ред. Р. Семківа. — К. : Факт, 2007. — 720 с.
2. Борецький М. Античні та біблійні мотиви в ліриці Ліни Костенко / М. Борецький // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2000. — № 2. — С. 61–68.
3. Дячок С.О. Джерела та функції гетерогенного інтертексту в поезіях Ліни Костенко [Електронний ресурс] / С. Дячок // *Studia Philologica* (Філологічні студії) : зб. наук. пр. / редкол.: І.Р. Буніятова, Л.Є. Белехова [та ін.]. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. — Вип. 4. — С. 91–95. — Режим доступу : <http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/118#.WLKlv9ZaIfU>
4. Ковбасенко Ю.І. «Сини вічності і слави»: мотив “exegi monumentum” у творчості В. Шекспіра та його наступників [Електронний ресурс] / Ю.І. Ковбасенко // *Ренесансні студії* / гол. ред. Торкут Н.М. — Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. — Вип. 25–26. — С. 188–201. — Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/16408/1/Y_Kovbasenko_Renessansny_studiy_2016.pdf
5. Ковбасенко Ю.І. Антична література : навч. посіб. / Юрій Ковбасенко. — 3-тє вид., випр. та доповн. — К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. — 256 с. — Режим інтернет-доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/15676/1/Y_Kovbasenko_Pidruchnik_AL.pdf
6. Ковбасенко Ю.І. Література постмодернізму: По той бік різних боків [Електронний ресурс] / Ю.І. Ковбасенко // *Зарубіжна література в навчальних закладах України*. — 2002. — № 5. — С. 2–12. — Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/kovbasenko__postmodernism__ua.htm
7. Костенко Л.В. Триста поезій. Вибрані вірші / Ліна Костенко. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. — 416 с.
8. Проць О. Щоб передати драматизм сьогодення: Біблійні мотиви та міфологічні образи в поезії Ліни Костенко / О. Проць // *Всесвітня література в середніх освітніх навчальних закладах*. — 2012. — № 4. — С. 1–2.
9. Франко І.Я. Наливайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди / І.Я. Франко // *Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т.* — К., 1982. — Т. 36. — С. 376–390.
10. Bart R. *Texte* // *Encyclopaedia universalis*. — Vol. 15. — Paris, 2014.
11. Derrida J. *Introduction et Traduction de L'Origine de la Géométrie de Husserl*. — Paris, 1994.
12. Kristeva J. *La revolution du langage poetique*. — Paris: Seuil, 1994.
13. *L'intertextualite* // *Encyclopedie philosophique universelle*. — T. 1. — Paris, 1990.
14. Lacan J. *Écrits techniques*. — Paris: Seuil, 1996.
15. Todorov Tz. *Theories du symbole*. — Paris, 1997.

REFERENCES

1. Blum, H.(2007). *Zakhidnyi kanon: knyhy na tli epokh* [Western Canon, the Book on the Background of Epochs] (R. Semkiva Trans). K. : Fakt, 720 p.
2. Boretskyi, (2000). *M. Antychni ta bibliini motyvy v lirytsi Liny Kostenko* [The Ancient and Biblical Motives in the Lyric Poetry of Lina Kostenko]. *Ukrainska mova i literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh*, 2, 61–68.

3. Diachok, S.O. (2015). Dzherela ta funktsii heterohennoho intertekstu v poeziakh Liny Kostenko [Sources and Functions of Heterogeneous Intertext in Lina Kostenko's Poems] *Studia Philologica (Filolohichni studii)*, 4, 91–95.
4. Kovbasenko, Yu.I. (2016). «Syny vichnosti i slavy»: motyv «exegi monumentum» u tvorchosti V. Shekspira ta yoho nastupnykiv [“Sons of Eternity and Glory”: motive of “exegi monumentum” in the works of W. Shakespeare and his successors]. *Renesansni studii*, 25–26, 188–201.
5. Kovbasenko Yu.I.(2015). *Antychna literatura [Antique Literature]*. (3rd ed., rev.). K. : Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 256 p.
6. Kovbasenko, Yu.I. (2002). *Literatura postmodernizmu [Postmodernist Literature]: Po toi bik riznykh bokiv. Zarubizhna literatura v navchalnykh zakladakh Ukrainy*, 5, 2–12.
7. Kostenko, L.V. (2012). *Trysta poezii. Vybrani virshi [Three Hundred Poems. Selected Poems]*. K. : A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 416 p.
8. Prots, O. (2012). *Shchob peredaty dramatyzm sohodennia: Bibliini motyvy ta mifolohichni obrazy v poezii Liny Kostenko [To Convey the Drama of Today: Biblical Motives and Mythological Images in Lina Kostenko's Poems]*. *Vsesvitnia literatura v serednikh osvutnykh navchalnykh zakladakh*, 4, 1–2.
9. Franko, I.Ya. (1982). *Nalyvaiko v midianim bytsi. Prychynok do istorii lehendy [Nalyvaiko in Copper Bytsi]*. *Zibrannia tvoriv: u 50 t. K., Vol 36*, 376–390.
10. Bart, R. (2014). *Texte. Encyclopaedia universalis, Vol. 15*. Paris.
11. Derrida, J. (1994). *Introduction et Traduction de L'Origine de la Géométrie de Husserl*. Paris.
12. Kristeva, J. (1994). *La revolution du langage poetique*. Paris: Seuil.
13. *L'intertextualite. Encyclopedie philosophique universelle. T. 1*. Paris. 1990.
14. Lacan, J. (1996). *Écrits techniques*. Paris: Seuil.
15. Todorov, Tz. (1997). *Theories du symbole*. Paris.

ПОЕТ ВОЛОДИМИРА БАЗИЛЕВСЬКОГО: АНТИЧНІ ОБРИСИ ОБРАЗНОЇ ПАРАДИГМИ

Гальчук О.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053,
o.halchuk@kubg.edu.ua

У статті аналізується парадигма образу поета в ліриці Володимира Базилевського крізь призму реценції автором художніх традицій античності. Античний текст сприймається як підґрунтя для міфологічної та історико-культурної репрезентації образів поетологічного комплексу. Відзначається, що в авторському тлумаченні образів і мотивів античного походження поєдналися риси характерних для доби високого модернізму неокласичної та символістської моделей інтерпретації прецедентного тексту.

Ключові слова: Володимир Базилевський, поетологія, образна парадигма, міфоогізм, інтерпретація

Гальчук О.В.

Поэт Владимира Базилевского: античные контуры образной парадигмы

В статье анализируется парадигма образа поэта в лирике Владимира Базилевского сквозь призму реценции автором художественных традиций античности. Античный текст воспринимается как основа для мифологической и историко-культурной репрезентации образов поетологического комплекса. Отмечается, что в авторском толковании образов и мотивов античного происхождения соединились черты характерных для эпохи высокого модернизма неоклассической и символистской моделей интерпретации прецедентного текста.

Ключевые слова: Владимир Базилевский, поэтология, образная парадигма, мифологизм, интерпретация.

Halchuk O.

A poet by Volodymyr Bazylevskyy: anique outlines of imagery paradigm

The article examines the paradigm of the poet's image in poetry by Volodymyr Bazylevskyy in the light of author's reception of the artistic traditions of antiquity. While developing a diverse aspected image of the poet formed in Greco-Roman literature, the Ukrainian artist perceives the antique text as a background for mythological, historical and cultural representation of poetological complex images. Bazylevskyy reflects on the question of poetry's nature, the artist's role in difficult periods of nation trials. The author's palette of poetological images and motives ingrained in antiquity demonstrates a creative transformation of national reception tradition of antique text that was established during of high modernism. Bazylevskyy's interpretation of poetological complex images combines features of neoclassical (particularly in postulation of the topic of poet's sacrificial duty and images-culture triggers) and symbolist (through Orphic imagery and problematic) interpretation model of precedented text. Characteristically, Bazylevskyy finds these images similarly to neoclassicists among the writers of antiquity (Homer, Catullus, etc.) and writers of the twentieth century who were victims to the totalitarian regime (e.g. Evgen Pluzhnyk). Bazylevskyy also uses the experience of poets who represent symbolist interpretation of Ukrainian antiquity. In particular, he develops Orphic imagery and problematic: Orpheus mytheme appears in different contexts as a modern poet incarnation; and the motif of art becomes a part of the cosmological complex where a new world is born in the battle of space and chaos.

Nationalization, transformation of a proper name into a generalized symbolic one, modernization, transition of a mythologeme to a paraphrase etc. are characteristic of the author's reading of antique images. Overall, by the virtue of antique imagery Bazylevskyy creates a complex system of artistic perception of the world as a crisis, where the poet assigned the role of a courageous guard of spirituality that is expressed in the word.

Key words: Volodymyr Bazylevskyy, poetology, image paradigm, mythologism, interpretation.

Творчість Володимира Базилевського — особливе явище сучасної української поезії, філософічність якого поєднується з різноманітними виявами інтертекстуальності, спрямованими на творення шляхетного варіанта інтелектуальної лірики. Органічною частиною поезії

Володимира Базилевського є художня спадщина античності, реценція якої має концептуальний характер, а сам підхід до античного тексту демонструє творчо засвоєний автором досвід попередніх літературних генерацій у площині його інтегрування в національне письменство. Серед

проблемно-тематичного комплексу, для оприявлення якого Володимир Базилевський, окрім іншого, активно звертається і до античності, — традиційна тема поета і поезії.

Актуальність дослідження античної парадигми образу поета в ліриці Володимира Базилевського зумовлена потребою розглянути загальні тенденції рецепції греко-римської художньої спадщини в сучасній українській літературі та визначити особливості авторської інтерпретації. Окрім того, якщо на міжтекстових зв'язках творчості українського митця дослідники наголошували не раз, зокрема С. Литвиненко розглядав використання Володимиром Базилевським духовного потенціалу певних античних образів і мотивів [див. 5], то спеціального дослідження античної інтертекстуальності поетологічної тематики його лірики немає.

Мета цієї студії — розглянути авторську парадигму образу поета, пов'язану з античним текстом, і визначити її зв'язок із неокласичною і символістською моделями інтерпретації античності, сформованими у високому модернізмі, традиції яких Володимир Базилевський розвиває в сучасних умовах доби постмодерну. **Завдання дослідження** — уточнити контекст використання терміносполуки «античний текст» та складники поетологічної концептосфери, розглянути основні інваріанти образу поета в ліриці Володимира Базилевського, які пов'язані з традицією української античності періоду високого модернізму як одного з найбільш репрезентативних періодів у розвитку національної традиції запозичення і трансформації греко-римських образів і мотивів.

За всієї дискусійності питання поняття «античність» і «античний текст» ототожнюємо, виходячи з визначення «тексту», поширеного в культурології та семіотиці (М. Бахтін, Ю. Лотман), за яким як «текст» можуть сприйматись або всі твори певного автора за якийсь виокремлений відтинок часу, або твори певної єдності (стильової, тематичної тощо). Наприклад, тексти «Творчість Шекспіра», «Художня спадщина Стародавньої Греції», «Англійська література» чи як абсолютне узагальнення — «мистецтво людства». Оскільки текст стає явищем культури завдяки багаторазовому переказу та варіюванню або чіткому повторенню і тиражуванню, то антична греко-римська культурна спадщина, багатотікова традиція засвоєння й інтерпретації якої є чинником кожної з європейських національних літератур, — це один з найвідоміших і найавторитетніших текстів світової культури.

Античність як «текст» структурує сукупність інших текстів — давньогрецької та римської літератур, історичних, філософських, суспільно-політичних, науково-соціологічних та інших наук. Своєрідним «текстом» постають і пам'ятки

архітектури, зразки мистецтва, предмети побуту тощо. Уся ця сукупність «текстів» і є тим універсальним та невичерпним джерелом наших знань про античність. Реципіюючи якийсь один зі складників (фабулу, образ), згадуючи факт історії чи витвір мистецтва, письменник відкриває одну зі сторінок «тексту», з якого «зчитує» образ доби. «Зчитати» античну добу як текст означає знати, розуміти, диференціювати, «перекладати» на мову свого покоління, оперувати її поняттями, вводити у вжиток, сприймати підґрунтям для нового акту творення. Отже, виходячи з міркувань семіотиків, антична література — це текст, який апелює до духовно-ініціативного сприйняття різними поколіннями, є носієм стійких і стабільних, позаситуативно вагомих інформацій, ідей, умонастроїв, змістів — осередком духовно-практичного досвіду давніх греків і римлян.

В українській літературі упродовж віків складалась своя традиція «вживлення» античного тексту в національну художню канву — так звана українська античність. Найбільше її інваріантів запропонувало письменство доби високого модернізму. Воно формувалась у драматичних історичних декораціях національно-визвольних змагань і духовного злету, в пошуках нових естетичних орієнтирів, а потім в роки літературної дискусії, що, як відомо, «перейшла в політичну площину», означивши початок потужної хвилі репресій проти всього українського, в тому числі й української античності. Тож усім наступним поколінням митців з орієнтацією на класичну спадщину в еліотівському чи зеровському розумінні як на високу естетичну якість так чи так доводилось не лише шукати власний варіант інтерпретації греко-римської спадщини, а й довершувати насильницькі перервані пошуки в цій царині своїх попередників — представників літератури 1920–1930-х рр. Вважаю, що саме творчість Володимира Базилевського стала наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. символічною ланкою, що єднає традиції української античності високого модернізму з тенденціями сучасного етапу розвитку поезії. Особливо це показово на прикладі його поетологічної лірики.

За А. Вебером, поняття «поетологічна лірика» означає «особливу сферу поетичного матеріалу і поетичних тем, сферу, досі не розглянуту у вигляді окремого феномену в літературно-історичних дослідженнях. Вона охоплює всі вірші, які спрямовані або на поета (його завдання та функції), або на написання віршів (творчий процес і його методи), або на поетичний твір (його форму та мовленнєві засоби). Але до “поетологічної поезії” належать не тільки вірші на зразок “мистецтво поезії”, в яких — самозамкнута система поетики, а й такі, що мають темою певний аспект або окрему проблему теорії поезії. Це й означає, що в них йдеться про поета, про поезію або про вірш»

[цит. за: 6, 161]. У доробку Володимира Базилевського як одного з послідовників неокласичної лінії нашого письменства така лірика посідає важливе місце. Особливо цікавим є образ поета.

«Поет» разом із такими концептами, як «поетична творчість», «літературні та технічні засоби словесного вираження», які, на думку Л. Артеменко, «співвідносяться так: “поет” — із предметно-образним уявленням про постать поета й тими його міфологічними персоніфікаціями, що визначають коло суб'єктів творчого буття; “поетична творчість” — із предметно-образними уявленнями про семантичні атрибути творчого процесу, феномен літератури та поетичного твору; “літературні та технічні засоби словесного вираження” — з творчим матеріалом, яким послуговується митець» [1, 17], належить до концептосфери мистецького дискурсу. Образні втілення концепту «поет» показові для визначення авторської позиції щодо широкого кола питань естетикологічного комплексу. Вважаю, що численні художні втілення поета в ліриці Володимира Базилевського перегукуються з античним тлумаченням образу митця.

Як відомо, погляди на роль і місце поета та поезії в античному суспільстві змінювались. У міфопоетичному уявленні поет виступав посередником між божественним і людським світами, бо він володів словом, яке мало подвійну природу: воно нерозривно пов'язане з людською думкою і водночас утілює вищий порядок і гармонію. Тому в античності (як і в інших давніх традиціях) провідною стає ідея сакральності й могутності слова, яке влучно й майстерно (тобто поетично) вжито.

Найпоширеніший із варіантів образу поета — поет-деміург, натхненний богами, що володіє надприродними здібностями (у Гомера — аед-деміург, у Гесіода поезія — «божественний дар» муз, у Піндара — поет-пророк). Згодом це вилізло в теорію божественного походження поезії у Платона («Федр»). Так само у Плотіна «шалений» поет, який усвідомлює, що промовляє прекрасно тільки тоді, коли стає «безумним», чи доктрина «поетичного божевілля» в Горація. При цьому роль поета, скажімо, в часи Гомера нерідко зводилась до «обслуговування» на кшталт того, як ремісник служить знаті (тому деміург — не тільки творець, а й тесля і коваль). У добу полісів поет сприймає свою творчість як різновид служіння місту, таку собі громадську роботу поета-громадянина (це відображено в автоепітафії Есхіла, де ним відзначена лише участь у битві при Саламіні, але не власні творчі перемоги під час драматичних змагань). В елліністичний період образ поета амбівалентний: між натхненим співрозмовником богів і образом марнославного дивака, нероби й підлесника. У Римі цей контраст стає ще гострішим. Якщо поет виконує державне замовлення так геніально, як, скажімо,

Вергілій, то його роль у мистецькій ієрархії навіть визначається спеціальними указами (інституціями) правителя (як у відомих інституціях імператора Юстиніана: «Коли ми кажемо “поет”, не додаючи ім'я, то з греків у такому випадку слід розуміти преславного Гомера, а у нас [римлян] — Вергілія»). Якщо ж ні, то це може бути і варіант засланого в Томи Овідія. Образ останнього виявився особливо затребуваним в літературах, які розвивалися в умовах бездержавності й національної несвободи, у тім числі й українській.

У творчості Володимира Базилевського знайшли образне втілення майже всі іпостасі поета, закріплені за античною традицією, які, своєю чергою, були апробовані в тих чи тих моделях інтерпретації античності українськими письменниками ХХ ст. Так, скажімо, Орфей як один із улюблених образів на позначення поета в символістській моделі не лише української, а й, власне, усієї світової літератури, осмислюється Володимиром Базилевським у різних контекстах. У вірші «Орфей», йдучи за сюжетикою міфу про втрачену кохану і трагічний фінал життя самого поета, він «відділяє» його людську сутність від мистецької, піднімаючи талант і покликання на вищий щабель чи, якщо скористатись формулою М. Метерлінка, над «трагізмом щоденного буття»: «А прийде пора календарна — яви свої чари / Фракійські вакханки жагучі хай казяться всує. / Торкнися ж, Орфею, струни золотої кіфари — / Хай звір невиситимий і птаха твій голос почує» [3]. У такий спосіб в античному Орфееві Володимир Базилевський актуалізує традиційну сему «страждання» як невід'ємний атрибут мистецького життя і стверджує пріоритет естетичних цінностей через конфлікт «високого» або поезії (втіленої в *Орфееві*) і «низького» чи земного, буденного (увираженого в «живих»): «Живі не почують небесного співу, Орфею» [3].

Але частіше віднаходимо образ Орфея в сатиричній ліриці Володимира Базилевського, де в розкритті теми засудження тоталітаризму чи ще не знищених до кінця його наслідків ім'я міфічного співця або отримує узагальнено-іронічне звучання («Полиняли домашні пророки, / жebraкують голодні орфеї...» [2, 392]), або стає синонімом поета, приреченого творити в часи охлократії («Ліру розбив Орфей: / вік цей, мов злобний гицель, / Знов зі щитом плебей, / Знов на щиті патрицій» [2, 460]); «гасне блідий, ніби смертник, Орфей, / флейту благально здійснюючи вгору» [2, 518]). «Занурений» у новий суспільно-політичний контекст, образ втрачає піднесено-патетичний зміст і набуває знижено-іронічного, характерного для творів постмодернізму, звучання: Орфей живе в перевернутому світі, де «зі щитом плебей», а «на щиті патрицій», і стає жертвою тепер уже не розлючених вакханок, а режиму. Аналогічна тенденція — деканонізація традиційного образу і аж до його дегуманізації — вже мала місце і в творчості поетів-молодомузівців

у ранньому українському модернізмі, і в Тичини-символіста доби високого (зрілого) модернізму. У такому поводженні з прецедентним текстом — намагання оновити традицію, надати їй актуального сенсу. При цьому характерно, що коли в самого Тичини образу Орфея немає, а деканонізації він піддає образ Прометея (символічно — міф-образ не поетологічного комплексу, а політично заангажованого новонародженою пролетарською ідеологією), то у його сучасників-неокласиків цей образ зринає не раз. Наприклад, на традиційну інтерпретацію образу міфічного поета натрапляємо у вірші Павла Филиповича «Не злато, ливан і смирна...», а в Миколи Зерова образ Орфея виникає і в жартівливо-іронічному контексті, коли характеризується сам Тичина («Яким ти чином возсіяв еси / Між крамарів на чесному бенкеті — / Новий Орфею, славний во кларнеті?!» [4, 71]), і як протиставлення іншому міфічному персонажеві — кентаврові Хірону в однойменному сонеті, де спів кентавра «побожно н'ють Орфей і Лін» [4, 57]. У цьому творі Микола Зеров захоплюється кентавром, який став поетом, здолавши «звірячу хіть», тоді як Орфей — це радше поет-професіонал. Так по-новому інтерпретований Хірон, на противагу Орфею, постає втіленням стихійного таланту, внутрішня боротьба якого закінчилась перемогою аполлонійського над діонісійським.

Володимир Базилевський розвиває неокласичну практику і класичного, і модерного прочитання образу Орфея. Окрім того, в одному з його творів поряд із міфічним поетом з'являється реально-історичний Катулл. Звернення до знакових персоналій античної культури — також одна з характерних рис інтерпретації античного тексту, яку в добу високого модернізму продемонстрували у своїй творчості київські неокласики. Образ поета у їхній ліриці був персоналізований, по-перше, в античних міфемах і реалонімах; по-друге, у постатях представників різних національних культур, чинниками вибору яких стали сформовані в античній естетиці критерії щодо митця; по-третє, у ліричному героєві «програмових» віршів на кшталт героя-митця лірики Горація, який вимагає «школи стилю» від поетів-початківців. Нерідко різні (приміром, біблійні й античні чи античні й слов'янські) за походженням образи опинялись в одному поетичному просторі. Аналогічно і у Володимира Базилевського: в осмисленні долі інтелігенції в умовах тоталітаризму він вдається до образів біблійного Соломона, античних Орфея і Катулла, успішно апробуючи ономастичні метафори як ефективний інструмент пізнання і опису змінної соціальної реальності та ідентифікації персонажів: «Все ти, все ти, / зацькована, ледача, / продавсь твій Соломон, здурів Орфей. / Над попелищем днів сміється й плаче / Катулл твій щиро-сердний — соловей» [2, 530]. Припускаємо, що тут Володимир Базилевський йде від можливості зіста-

вити Орфея з Павлом Тичиною (за відомим визначенням Василя Барки, «хліборобський Орфей»), а Катулла — можливо, з Володимиром Сосюрою чи Максимом Рильським, у творчості яких, як і в римського поета, вагоме місце посідала інтимна лірика, — до узагальненої картини спотвореної ідеологічним диктатом вітчизняної культури.

Через поєднання образів-метафор різної генези Володимир Базилевський розширює образний діапазон утілень концепту «поет» і поглиблює інтелектуальний чинник своєї лірики. Так, у творі «І що ж лишається?» Володимир Базилевський осмислює долю сучасного поета, поєднавши біблійне («Він Авель, що його вбива час-Кайн за талант і норв») з античним («Сізіф з отих, які слова, як брили, вергають під гору» [2, 536]) для підсилення сем «жертва» і «важка праця». Цікавий образ поета Авеля відсилає до образу «проклятого поета», апробованого у французькій літературі раннього модернізму.

Але найбільш характерним для лірики Володимира Базилевського вважаю поєднання поетологічних та філософсько-екзистенційних мотивів. Так, у вірші «Ті знаки і барви, та свіжість і звуки...» роздуми про завершення земного шляху, у якому матеріальне не визначало його сутності («діогенова бочка»), нерозривно пов'язані з настановою творити (у Базилевського дещо знижено — «кинути сіна Пегасу») до останнього подиху: «І треба лишень діогенову бочку / спалити і кинути сіна Пегасу / до того, коли розірвавши сорочку, / ти вивільниш душу для простору й часу» [2, 405]. Автор зумисне спрощує, прозаїзує, по суті, програмовий вірш, виявляючи ще одну характерну особливість своєї поетичної мови — просто і ясно говорити про важливе і складне.

Здатність віднаходити оптимальну художню формулу, як і поєднання екзистенційної проблематики з поетологічною, — це традиція, що також дісталася у спадок нашій поезії від неокласиків і послідовно розвивається Володимиром Базилевським. У його ліриці, як, скажімо, і в Миколи Зерова, формується образ поета-понад-часом, який живе за власними законами: «Та нічого — блаженний — не відав і не чув про ріку Геракліта» [2, 415], — і водночас тенденція пошуку в античності персоналій-культуртрегерів, які складають знаковий ряд духовних надбань епохи. Для неокласиків таким поетом, який піднявся над часом, історією, вічністю, був Григорій Сковорода («Розлютувався лютий надаремне» Михайла Драй-Хмари, «Сковорода» Юрія Клена, «Китаїв» Максима Рильського).

У своїх пошуках естетичного і етичного ідеалу Володимир Базилевський звертається і до античності, і до історії національної літератури, чим також продовжує і власне античну традицію — порівнюючи з авторитетами, визначати

статус певного митця. Серед персоналій давнього світу Володимир Базилевський виокремлює Гомера і Горація (вірш «Тінь Мазепи»), ознайомлення з творами яких — знак культури загалом і (в поєднанні з ім'ям гетьмана Мазепи) характеристика високого рівня української культури доби бароко.

В іншому випадку Володимир Базилевський веде мову про відхід літературних поколінь, а заразом і про самотність як тему творчості (вірш «Ще темний ліс...»): «Нема про це в Петронія і Плавта. / В Софоклає. / І в Евріпідіє» [2, 502], — маючи на увазі орієнтацію римських письменників часів імперії на сатирично-комедійну тематику, тоді як давньогрецькі трагіки Софокл і Евріпід порушували у своїй творчості такі питання буттєвої проблематики, як вчинок і відповідальність, доля і людська гідність, протистояння фатуму тощо. Цікаво, що в такому протиставленні римських письменників грецьким вгадується і традиційна для творчості Лесі Українки алегорична антиномія Риму (Російської імперії) — Давньої Греції (України), оприявлена письменницею в драмі «Орґія» як два різні типи розуміння ролі та обов'язку митця й мистецтва.

Характерно, що античного Овідія, образ якого не раз інтерпретували українські поети високого модернізму як образ-репрезентант поета-вигнанця і ширше — пророчо побаченої метафори долі цілої генерації письменників, «Томами» яких стануть Соловки і Магадан, Володимир Базилевський згадує лише на тлі мариністського пейзажу, не розгортаючи загальноновідомого сюжету. Але алюзія на факти біографії автора «Метаморфоз» все ж досить виразна: споглядаючи море, ліричний герой згадує, що «кляв твій норів цезарський Овідій» [2, 405], і водночас кодує назву Овідієвих «Тристій» у фразі «але й він твоїм розсолем плакав» [2, 405].

Для Володимира Базилевського близьким є і тип митця-стоїка, який свідомий часу, у якому живе, але мужньо протиставляє його недосконалості свою досконали творчість. Тому його ліричний герой — Сізіф, який рефлексує не так над самим фактом кари богів, як над визначенням собі самому завданням відповіді на питання, які складають суть буття: «І слухаючи вічну німоту, / ридав і прагнув скинути вериги. / Й знов брили запитань котив під гору, / мов камінь свій Сізіф: куди? Чому? / Коли? Навіщо? Звідки це? Для чого?» [2, 394] (вірш «Екзистенція»). Обігравши вислів «сізіфова праця» в авторському «сізіфів віз», Володимир Базилевський, по суті, веде мову про важку і зазвичай невдячну письменницьку працю: «Сізіфового воза перти вгору / серед руїн загального розору» [2, 482] (вірш «2000»). Екзистенцію ліричного героя підсилює і самоідентифікація з гладіатором у вірші «Я старий гладіатор», де поет протистоїть і сучасному імпе-

раторові з сенатом, і плебсу. Цікаво, що коли звернутись до художніх означень (і самоозначень) поета у Євгена Маланюка, з поглядами якого Володимира Базилевського ріднить вимога діяльної позиції митця в сучасному суспільстві, то побачимо, що поет-пражанин також вживав метафору гладіаторського бою для висловлення свого розуміння долі митця в сучасному світі у вірші «Ars poetica», поетологічний зміст і античний «слід» якого безсумнівні. А в іншому вірші («Напис на книзі віршів») навпаки — когортами гладіаторів називав поетичні рядки, а себе — «залізних імператором строк».

Естетика дії (чи, за Євгеном Маланюком, «чину») визначає новий ракурс у прочитанні Володимиром Базилевським і традиційного для поетологічної концептосфери образу бога Аполлона, який через «укрупнення» образів-атрибутів стріли і ліри постає у його творі «Вичерпав строк свій...» у нерозривній єдності іпостасей борця і творця: «Не розлучавсь недарма Аполлон / з луком і лірою» [2, 345].

Отже, античність слугує для Володимира Базилевського матеріалом для образної парадигми поета. Окрім введення традиційних міфем (муза, ліра і особливо Орфей), у його поезії спостерігаємо, по-перше, націоналізацію античного тексту; по-друге, перетворення власної назви в узагальнено-символічну; по-третє, осучаснення традиційної структури; по-четверте, перехід міфологеми в парафраз. У Володимира Базилевського домінує драматична іпостась поета, для якого творчість є єдиною прийнятною формою буття в сучасному дисгармонійному світі.

Аналіз античної «презентації» образу поета як одного з численних поетичних концептів лірики Володимира Базилевського дає змогу зробити висновок про те, що сучасний митець послідовно втілює власну концепцію митця й мистецтва, у якій виразнена традиція попередників-модерністів. Поет надає творчо переосмисленим структурам античного тексту змістового та ідейно-семантичного наповнення, співзвучного епосі. Для Володимира Базилевського нерозривно співіснують наділені універсальним онтологічним звучанням конкретні екзистенційні ситуації, стани особистості, реалії життя з роздумами про буття поета в часі і просторі, його талант і долю, тріумф і трагедію. Елементи античного тексту виступають у Володимира Базилевського «лакмусом» чи «призмою», крізь яку він «просвічує» реалії свого часу з точки зору вічності. У їх осмисленні переважає умовно-асоціативний підхід, що дає змогу зосередити увагу не так на діях (вчинках) прецедентних образів, як на «реакції» на них самого автора й соціуму. Модель античної культури виявляється для Володимира Базилевського саме тим архетипом, який здатен охопити внутрішній драматизм, трагізм, супереч-

ливість і динаміку поетологічних образів у рамках конкретної історичної епохи.

Запропонована студія — спроба окреслити образний діапазон поета, аналізуючи переважно експліцитну реалізацію Володимиром Базилевським художнього й ідейного потенціалу античного тексту. Як перспективне розглядаємо дослідження й імпліцитного вияву античної художньої спадщини у втіленні концептів поетологічного комплексу. Зокрема,

образи митців різних епох, які працювали для взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, стають частиною авторського дискурсу культуртрегерів (П. Куліш, Є. Плужник та ін.). Звернення Володимира Базилевського до біографії культуртрегерів є продовженням неокласичної традиції, що, своєю чергою, вкорінена в античну художню практику плутархівського типу, де особистість виступала мірилом свого часу і звичаїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко Л.В. Дискурс митця і мистецтва в українській поезії ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Л.В. Артеменко. — Тернопіль, 2016. — 22 с.
2. Базилевський В. Вертеп: Вибрані твори / В. Базилевський. — К. : Криниця, 2004. — 608 с.
3. Базилевський В. Орфей [Електронний ресурс] / В. Базилевський. — Режим доступу : <http://ukr-lit.net/bazilevskij/1368-virshi/3591-orfej.html>
4. Зеров М. Твори : у 2 т. / М. Зеров. — Т. 1: Поезії, переклади. — К. : Дніпро, 1990. — 843 с.
5. Литвиненко С. Рецепція духовного світу героїв античних міфів у поезії Володимира Базилевського [Електронний ресурс] / С. Литвиненко. — Режим доступу : <https://www.kazedu.kz/referat/182931>
6. Weber A. Kann die Harfe durch ihre Propeller schießen? Poetologische Lyrik in Amerika / Alfred Weber // Amerikanische Literatur im 20. Jahrhundert. — Gottingen, 1971. — P. 175–191.

REFERENCES

1. Artemenko, L.V. (2016). Dyskurs myttsia i mystetstva v ukrainskii poezii XX stolittia [The Discourse of Artist and Art in the Ukrainian Poetry of Twentieth Century]. Extended abstract of candidate's thesis. Ternopil, 22 p.
2. Bazylevskiy, V. (2004). Vertep: Vybrani tvory [Vertep: collected works]. K. : Krynytsia, 608 p.
3. Bazylevskiy, V. Orfei [Orpheus]. Retrieved from <http://ukr-lit.net/bazilevskij/1368-virshi/3591-orfej.html>
4. Zerov M. (1990). Tvory : u 2 t. [Works: in 2 parts] Vol. 1. Poezii, pereklady. K. : Dnipro, 843 p.
5. Lytvynenko, S. Retseptsiia dukhovnoho svitu heroiv antychnykh mifiv u poezii Volodymyra Bazylevskoho [Reception of Spiritual World of Ancient Myths' Heroes in Poetry by Volodymyr Bazylevskyy]. <https://www.kazedu.kz/referat/182931>
6. Weber, A. (1971). Kann die Harfe durch ihre Propeller schießen? Poetologische Lyrik in Amerika. Amerikanische Literatur im 20. Jahrhundert. Gottingen, 175–191.

«БІДНА ТА БАРБАРА»: ФОНОВИЙ ШЕКСПІРІВСЬКИЙ ОБРАЗ ЯК ПЕРСОНАЖ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ США

Висоцька Н.О.,

Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680,
literatavysotska@gmail.com

Однією з ознак сучасної культури є апропріація класичного спадку, зокрема творчості В. Шекспіра, з метою акцентування актуальних суспільно-психологічних проблем. У статті розглядаються варіанти реконструкції образу служниці Барбари, побіжно згаданої у трагедії «Отелло», письменницями США початку ХХІ ст. У п'єсі Т. Моррісон «Дездемона» та у новелі Л. Бамбер «Оголошується конкурс» Барбара виступає повноправним персонажем/суб'єктом дії. Асоціювання її з африканським життєсвітом (Барбара = Берберія) дає змогу авторкам на новому історичному витку переосмислити складні конфігурації раси та гендеру як у шекспірівській Англії, так і в сучасній Америці.

Ключові слова: Вільям Шекспір, література США, «Отелло», Барбара, реконструкція, раса, гендер.

Высоцкая Н.А.

«Бедная Барбара»: фоновый шекспировский образ как персонаж современной литературы США

Одним из признаков современной культуры является апроприация классического наследия, в частности творчества У. Шекспира, с целью акцентирования актуальных общественно-психологических проблем. В статье рассматриваются варианты реконструкции образа служанки Барбары, мельком упомянутой в трагедии «Отелло», писательницами США начала ХХІ в. В пьесе Т. Моррисон «Дездемона» и в новелле Л. Бамбер «Объявляется конкурс» Барбара выступает полноправным персонажем/субъектом действия. Ассоциирование ее с африканским миром (Барбара = Берберия) позволяет авторам на новом историческом витке переосмыслить сложные конфигурации расы и гендера как в шекспировской Англии, так и в современной Америке.

Ключевые слова: Уильям Шекспир, литература США, «Отелло», Барбара, реконструкция, раса, гендер.

Vysotska N.O.

“Poor Barbara”: Background Shakespearean character revisited in contemporary American literature

Current cultural situation is characterized by adaptation and appropriation of classical legacy, in particular, Shakespeare's works, to address topical social and psychological issues. The Bard's authority serves to support modern writers' stances towards “fault lines” extant under the surface of American national discourse. The paper sets out to discuss two versions of reconstructing the marginal character of the servant Barbara mentioned in passing in *Othello* by American women authors of early 21st century. In Tony Morrison's play *Desdemona* (2012) and Linda Bamber's short story *Casting Call* (2013) Barbara is presented as a full-fledged character endowed with agency as a legitimate subject. Her name suggests her association with Africa (Barbara = Barbary), and both writers play upon this probability to analyze under new historical circumstances complicated configurations of race and gender both in Shakespearean England and in present-day US. Morrison and Bamber rely on various techniques for bringing Barbara to life. In Morrison's *Desdemona* which is rather a script for a syncretic performance combining verbal text with music, singing, and dance, Barbara is revitalized on the levels of both dramatic structure and imagery. The play is set in the gray otherworldly zone. Structurally, Morrison intensifies the dramatic tension by first building the recipients' horizon of expectations, and then frustrating it to show the abyss of misunderstanding separating black Barbara from her former ward, *Desdemona*. In terms of imagery, the play's rich animalistic code contributes to shaping Barbara by means of the swan image common for three victimized characters — *Desdemona*, *Barbara*, and *Othello*. At the end, though, Morrison offers a glimpse of hope for reconciliation over the past and moving into more harmonious future. Bamber, in her turn, draws upon special narrative techniques to delineate Barbara's character. Her variant of *Othello* takes place in a modern American university, with the tragedy's *dramatis personae* reincarnated as professors of English. The play's central conflict is settled to ensure happy end, but black Barbara, a gifted teacher and researcher, is dissatisfied with the state of race relations on the campus, and the author makes use of a coda to give voice to her satirical comments in the form of a dream. It is argued that Shakespeare's plot provides contemporary authors with a handy tool to explore race, class and gender in the USA from an unusual perspective.

Key words: William Shakespeare, American Literature, *Othello*, Barbara, reconstruction, race, gender.

У промові з приводу відкриття Фолджерівської шекспірівської бібліотеки у Вашингтоні (1932 р.) професор Джордж Вічер закликав дослідників майбутнього осягати сутність не лише центральних, а й периферійних шекспірівських образів, «намічених лише пунктиром». Серед цих «тріпотливих тіней» є й побіжно згадана в трагедії «Отелло» «служниця на ймення Барбара, від котрої Дездемона почула пісню про вербу» [16, 401].

Метою цієї статті є проаналізувати художні (й, мабуть, несвідомі) відгуки на цей заклик з боку двох сучасних американських письменниць — Тоні Моррісон та Лінди Бамбер, які зробили шекспірівську Барбару дійовою особою своїх творів, а саме: п'єси «Дездемона» та новели «Оголошується конкурс». Предметом нашої уваги виступає художня реконструкція маргінального шекспірівського образу як знаряддя аналізу болісних соціально-психологічних проблем минувшини та сьогодення. При цьому драматична колізія «Отелло», що стала у західній культурі архетипним виразом расової напруги, слугує авторкам матрицею для власних рефлексій про заплутані конфігурації раси, класу та гендеру як у шекспірівському світі, так і в Америці ХХІ ст.

Трагічна історія венеційського мавра з її очевидними «чорно-білими» імплікаціями, які не здатна була притлумити навіть найжорсткіша цензура, мала неминуче посісти особливе місце в американській культурній (під)свідомості з її незнищеною тінню расової проблеми. Невипадково у передмові до репрезентативної антології «Шекспір в Америці» (2013) її упорядник Джеймс Шапіро, один з найавторитетніших шекспірознавців наших днів, обирає саме «отелліану» Нового Світу — факти, казуси, анекдоти, суперечки навколо тексту п'єси та її постановок — для доведення своєї центральної тези про те, що «історія Шекспіра в Америці є й історією самої Америки» [15, ХХІІ]. Можна з впевненістю стверджувати, що й сьогодні твори, натхненні генієм великого англійця, допомагають Сполученим Штатам «досліджувати культурні лінії розлому, які завжди існували під поверхнею національного дискурсу» [Ibid.]. Ці лінії, як уявляється, проходять насамперед уздовж і досі не подоланих гендерних, расових та класових кордонів. Таким чином, Шекспір постає союзником (або опонентом) сучасних американських літераторів у процесі виявлення, вивчення та усунення зазначених кордонів. Тоні Моррісон і Лінда Бамбер переосмислюють шекспірівське переплетення соціокультурних ниток у контексті Америки рубежу століть з наголосом на жіночу суб'єктність, що типово для феміністичних реінтерпретацій класичного спадку.

У монографії «Комедійні жінки, трагедійні чоловіки: гендер і жанр у Шекспіра» (1982) Лінда

Бамбер, яка є професійним літературознавцем, полемізує з іншою відомою дослідницею Дж. Дазінбер щодо інтерпретації шекспірівських жіночих образів. Остання наполягає на «фемінізмі Шекспіра»: драматург, на її думку, зміг відійти від загальноприйнятого на той час дихотомічного бачення жінки як або «красуні», або «диявола» завдяки інтуїтивному відчуттю, що «жіноча природа» у загальноприйнятому на той час розумінні була нічим іншим, як «продуктом суспільних очікувань», котрий «мав виконувати відповідні суспільні замовлення» [7, 306]. Дазінбер вважає, що Шекспір стверджує рівність чоловіків і жінок, «відмовляючись розділяти їхні світи у фізичному, інтелектуальному або духовному планах» [Ibid., 308]. Лінда Бамбер протиставляє цій досить прямолінійній точці зору свою, більш тонко нюансовану концепцію, згідно з якою трагедії виводять на перший план героя-чоловіка з його суб'єктністю та «самістю» (self), тоді як у комедіях перевага віддається жінці як Іншій [4, 5]. Оскільки об'єктом маніпулювання для названих сучасних авторок слугує трагедійний твір, одним з їхніх завдань якраз і виявилось надання «самості»/суб'єктності жіночим персонажам, причому складність його розв'язання посилюється расовим компонентом.

За слушним спостереженням Маріанни Нови, «наприкінці ХХ ст. відбувся справжній бум жіночих творів, де переписувався Шекспір»; часто вони являли собою різку реакцію на його тексти, їхні попередні інтерпретації й ті «патріархальні та колоніалістські уявлення», які традиція приписує англійському митцеві [12, 1]. Як пояснює Е.Р. Джоунс, критичний пафос жіночих переробок реалізується за допомогою відповідної стратегії: «ідейний зміст та сила панівного коду <...> видаляються з домінантної системи координат» і «вводяться до "альтернативної системи"», що підриває їхню правомочність [8, 5–6]. Подібну операцію здійснюють — кожна по-своєму — Тоні Моррісон та Лінда Бамбер, по-різному розставляючи смислові акценти. Гендерне «перекрашування» Шекспіра підсилюється в обох авторок расовим компонентом.

Ще одна спільна риса творів, що розглядаються, — деміфологізація венеціанського локусу з жіночої перспективи. Як переконливо доводить у своїй захопливій книзі «Неспокійний світ Шекспіра: портрет епохи у двадцяти предметах» (2012) директор Британського музею Ніл Макгрегор, для Шекспіра та його глядачів уявна Венеція втілювала фантазію про велике, розкішне (й розпусне) приморське місто, яким хотів би стати Лондон. Середземноморська розніжена Венеція пропонувала своєму різнонаціональному та багатоконфесійному населенню більш високий ступінь свободи, релігійної терпимості, рівності перед законом, тому з далекої холодної Англії

здавалася «лабораторією нових соціальних можливостей» [10, 170]. Вміщуючи дію твору у цей вимірний простір, вільний від суспільних обмежень, можна було з безпечної відстані випробувати незручні ідеї щодо раси або релігії; там «єврейська дівчина могла втекти з християнином, а переможний чорний генерал — одружитися з дочкою білого венеціанського достойника» [Ibid.]. «Якби дія в “Отелло” та “Венеціанському купці” не відбувалася у Венеції, — робить висновок Макгрегор, — ці п'єси не спрацювали б, їх неможливо було б уявити» [Ibid., 173].

Сучасні письменниці натомість вносять корективи до образу міста, де все дозволено, наголошуючи на обмеженості венеціанської свободи з позиції жінки. «Венеція як світова столиця переживала тоді пік своєї могутності, багатства, слави, гордості за дієвість своїх законів... — визнає Дездемона у Лінди Бамбер, — але для жінки вона не була ідеальним місцем. Це був замкнений, тісний світ, і біля кожного фонтану, де сходилися дві вулиці, хтось обов'язково спостерігав, що ти робиш, і з ким ти це робиш. У відкритій, просторій Венеції я відчувала клаустрофобію» [5, 12]. Моррісонівська Дездемона, своєю чергою, згадує про обов'язкову для венеціанки високого роду вимогу неухильно дотримуватися у своїй поведінці суспільних норм та умовностей. Отже, крізь призму жіночого сприйняття уявна Венеція постає топосом несвободи.

Як Моррісон, так і Бамбер запрошують читача/глядача до альтернативних фікційних світів: у Моррісон це химерна «сіра зона» вічного лімба по той бік життя, у Бамбер — реальність сучасного університетського кампусу, зображена з явним присмаком сатири. Поруч з феміністичними обертонами в них потужно лунає расова проблематика, мабуть, найактуальніша в американському контексті з огляду на багатовікову болючість теми міжрасових любовних стосунків. Тривога з цього приводу екстраполювалася і на трагедію Шекспіра. Як зазначає постановник твору Моррісон режисер Пітер Селларс, цілі покоління «прочитували трагедію як закодовану, непрямую відсилку до закодованих, непрямих шарів справедливості й несправедливості, що дрейфували крізь расові межі у західних суспільствах» [14, 7]. Згадаймо, що навіть полум'яний противник рабства Дж. Квінсі Адамс у першій третині XIX ст. вважав пристрасть Дездемони до Отелло «протиприродною» через колір його шкіри [1, 43], а моральний урок трагедії вбачав у тому, що «змішування чорної та білої крові у шлюбі є грубим порушенням природного закону» [2, 61]. Наприкінці того ж століття Мері Престон доміркувалася до того, що Шекспір, мабуть, помилився, і «Отелло був білим!» [13, 216]. Реверберації закладеного на підсвідомому рівні

первісного страху расового змішування доносяться і до наших днів, потребуючи його художнього відрефлексування.

Мотив «чорно-білих» взаємин пов'язується у Моррісон та Бамбер не лише з протагоністом (що цілком природно), але й з вищезгаданою служницею Барбарою (в деяких виданнях Барбарі), від якої героїня колись почула пісню трагічного кохання (willow song) і яка невдовзі померла з горя:

*У матері була колись служниця,
Барбара називалася; і в неї
Коханець був, та зрадив він її
І кинув бідну; пам'ятаю я,
Вона співала про вербу зелену
Таку чудову пісню старовинну
І виливала в ній свою скорботу,
Та так і вмерла з нею на устах...
Ось і мені сьогодні цілий вечір
Чомусь не йде та пісня із думок:
Все хочеться схилитися й співати,
Як бідна та Барбара...
(«Отелло», IV, 3, пер. І. Стешенко).*

Хоча трагедія не надає про цю жінку жодної додаткової інформації, обидві авторки, відштовхуючись від імені служниці, пов'язують її походження з північно-африканською Берберією, добре відомою у шекспірівській Англії, зокрема і самому драматургові. В історичній хроніці «Ричард II» Бербером (Barbary) звати чалого (вочевидь, арабського) жеребця, що колись належав злочасному монархові, але так само, як і люди, зрадив його і гордовито гарцює під тріумфатором Болінброком («Ричард II», V, 5). Відтак Барбара позиціонується як представниця темної раси, котрій в обох текстах довірені важливі смислотворчі та структурні функції. Через її образ Моррісон і Бамбер відкидають пострасові утопії, віддаючи натомість належне людській багатоманітності, яка при цьому переоцінюється для американської національної свідомості як безсумнівна цінність.

«Дездемона» Т. Моррісон (2012) — не традиційна п'єса, а радше сценарій для синкретичного театального дійства, що поєднує слово, співи, танець. Авторки неначе заповнюють лакуни першоджерела, надаючи слово тим, хто в силу історичних обставин надто довго мовчав. Видатній письменниці сучасності, лауреату Нобелівської премії Тоні Моррісон належить текстуальна частина твору, тоді як музичний компонент є плодом натхнення малійської співачки, збирачки й аранжувальниці фольклору Рокії Траоре. У виставі вона виступає у ролі Барбари, а також виконує пісні у супроводі інших вокалісток, спираючись на багатовікову традицію африканських гріотів, що прославляли подвиги хоробрих вояків за допомогою ритму, інтонації, мелодії. В результаті, як зазначає Пітер Селларс, «ми

відчуваємо епічний стиль, в якому історію Отелло могли б розповідати в Африці за часів Шекспіра» [14, 11]. Під акомпанемент хору чорношкірих жінок на сцені перегукуються голоси з потойбіччя. Адже в африканській традиції мертві активно втручаються у світ живих, співіснуючи з ними в єдиному часопросторовому континуумі, неподільному на минуле, теперішнє та прийдешнє. Аналізуючи цю постановку, Ленора Кітс говорить про створений у ній фемінний простір та про її потенціал як стартового майданчика для крос-культурного діалогу через вербалізацію невимовленого [див. 9]. У контексті даної статті нас цікавлять насамперед драматургічні та вербальні засоби «матеріалізації» ледь наміченого в оригіналі образу Барбари як повноправного персонажу твору / суб'єкта дії.

За спостереженням П. Селларса, «Барбара — це одна із загадкових, але наділених чималою силою “відсутніх жінок” Шекспіра: він не написав для неї слів, але створив її у своїй уяві. У “Дездемоні” Тоні Моррісон і Рокії Траоре ми, нарешті, бачимо її, а Дездемона зустрічається з нею повторно» [14, 8]. «Втілення» Барбари відбувається як у текстуальній, так і у театральній площинах, де слово доповнюється фізичною дією та музикою. У плані текстуальних стратегій цій меті слугують, як видається, певні композиційні рішення та образна система.

На композиційному рівні перша згадка про Барбару виникає в епізоді спогадів Дездемони про своє нещасливе дитинство та отроцтво в патріархальній Венеції, де «чоловіки встановлювали правила, а жінки їх дотримувалися» [11, 13]. Чорношкіра Барбара була, як виявляється, не лише служницею її матері, але й мамкою самої Дездемони, єдиним промінчиком світла в її житті; саме вона розкріпачувала й запалювала уяву дівчинки розповідями про «інше життя, інші країни» [Ibid., 18]. Барбара заміщує для героїні постать матері, втілюючи «природу» в одній з центральних опозицій п'єси (природність vs. штучність). Її «плавна грація» та живе прийняття світу різко контрастують з манірністю та неприродністю представників західної цивілізації. Ця характеристика готує появу Барбари на сцені, формуючи горизонт очікування читачів/глядачів щодо її особистості та зустрічі між жінками за межами земного життя. Моррісон, однак, руйнує ці очікування, підсилюючи тим самим драматизм ситуації. Замість сентиментальної сцени возз'єднання між мамкою та її вихованкою ми стаємо свідками зіткнення, градус котрого поступово знижується від різкого антагонізму на початку, коли Барбара реагує на радісне здивування Дездемони з неприхованою ворожістю, до проблиску надії на примирення наприкінці [Ibid., 49]. Дездемона, спочатку збита з пантелику відчуженням Барбари, зрештою розуміє його причину: це її байдужість до становища безіменної чорної рабині у воро-

жому світі білих. Цей момент у переверненому вигляді відсилає до традиції зображення ідилічних стосунків між чорною мамкою та білою дитиною в південній літературі США. Проте Моррісон не зупиняється на констатації конфлікту, а робить крок до його розв'язання: Дездемона перекоонує Барбару не абсолютизувати колір шкіри як нездоланну перешкоду на шляху до порозуміння. У примарному потойбічному світі, вільному від суспільних умовностей, героїні нарешті спроможні «почути» й «побачити» одна одну не крізь призму расових і класових упереджень, а прямо й безпосередньо — як дві особистості, дві жінки, які мають що сказати одна одній.

На рівні образності реінкарнація Барбари за версією Моррісон-Траоре здійснюється за допомогою анімалістичного та гендерно-геополітичного кодів.

Анімалістичний код. Мова п'єси багата на анімалістичну лексику, за допомогою якої утворюються антропологічні метафори (гарчання, звірі, птахи, риби, скорпіон, хамелеон, ящірка, верблюд, бики, олені тощо). Цей прийом віддзеркалює як африканські, так і європейські культурні традиції з їхньою розвиненою системою байок та казок про тварин, а також багатством антропоморфних/зооморфних алегорій. Деякі образи фауни постійно закріплені за певними персонажами, сприяючи як їхній візуалізації, так і ущільненню міфопоетичної субстанції тексту в цілому.

Так, єднальною ланкою для створення семантичного трикутника «Дездемона — Барбара — Отелло» слугує образ лебедя. Дівчинкою Дездемона якось уявила себе лебедем і плескалася босоніж у ставку, за що була покарана. Цей вчинок символізує її прагнення до свободи, виражене через відмову дотримуватися загальноприйнятого дрес-коду та через «нестримний регіт» [Ibid., 17]. Своєю чергою, з лебединою повадкою асоціюється «плавна грація» Барбари [Ibid., 18]; нарешті, заздрисний і недалекий Кассіо докоряє Отелло в тому, що той «красується лебедем, що не личить його стану» [Ibid., 52]. Отже, всі три персонажі об'єднані образом величного пернатого, наділеного полісемантичною культурною символікою. По-перше, лебеді бувають як білі, так і чорні, тому цілком придатні для символічної репрезентації представників різних рас, які, втім, належать до єдиного людства. Далі, як зазначає Гастон Башляр, «подібно до всіх образів, які активно діють у підсвідомості, образ лебедя гермафродитичний» [3, 36] і, отже, пасує до умовного зображення як чоловіків, так і жінок. Якщо у західній традиції лебідь часто символізує «бездоганну близьку» [Ibid., 34], то Моррісон реверсивно обіграє цей узус, приписуючи властивості шляхетного птаха темношкірій жінці. Нарешті, як відомо, лебеді паруються на все життя; будучи не в змозі пережити втрату партнера, вони гинуть, що справджується у долях Барбари та Отелло. Існує також містичне повір'я,

що лебідь «солодко співає на грані смерті» [6, 322], і ця ознака відповідає як змісту тих лаконічних рядків, що їх Шекспір присвячує Барбарі, так і моменту в розвитку дії «Отелло», коли незадовго до власного передчасного кінця сумну пісню про вербу виконує Дездемона.

Гендерно-геополітичний код. Серед інших докорів Барбара закидає Дездемоні й незнання її справжнього імені, бо «Барбара» — це просто «берберка». В цьому епізоді Моррісон актуалізує один з важливих топосів афро-американської культури — безіменність та невидимість расового Іншого для білої більшості. Країна, звідки жінка родом, також описується в колоніальних термінах онтологічної інакшості, необхідної для існування західної «самості». «Берберія? Варварська? Так ви називаєте Африку. Берберія — це географія чужого, дикуна. Берберія? Берберія означає хитрого, злобного ворога, котрого треба придушити хоча б що; його слід тримати у покорі за будь-яку ціну заради благополуччя завойовників. Берберія — так ви називаєте тих, без кого ви не могли б ані жити, ані процвітати» [11, 45]. Водночас іменування жінки Барбарою (тобто Берберією) є метонімічним перенесенням географічної назви на мешканку цього регіону, що відповідає ренесансній традиції «гендеризувати» географію. Як продемонстрували Р. Хюльм, Дж. Хейл, Р. Фері, Л. Монтроз та інші, цей процес був приведений у дію європейськими імперіалістичними імпульсами, породженими великими географічними відкриттями і розвитком картографії, а також тодішньою тенденцією до емблематизації довкілля та персоніфікації абстрактних понять у матеріальних й чуттєвих образах. Символізуючи простір в іконографії та словесних репрезентаціях, європейці доби Відродження легітимізували свої претензії на світове панування («королівське тіло» Європи). Водночас інші континенти позиціонувалися як жіночі тіла, що покірно очікували на завоювання, підкорення, проникнення в них. У такий спосіб геополітичний дискурс набував характеристик тілесного та сексуального, свідчення чого знаходимо у численних літературних творах тієї епохи (напр., ототожнення жіночого тіла з земною кулею чи материком у «Комедії помилок» і «Генріху V» Шекспіра, елегії Джона Донна «До коханки, що збирається лягти у ліжку» (*Elegy XIX To My Mistress Going to Bed*) тощо).

Показово, що у тексті «Отелло» Дездемона постає об'єктом метафоричної ідентифікації жінки й території. У сцені 3 першого акту, заспокоюючи Брабанціо, розлюченого втечею доньки до мавра, венеціанський дож говорить про Дездемону як про викрадений неживий предмет, втрату якого слід сприймати стоїчно, аби позбавити злодія остаточного тріумфу («той збитки зменшує, хто з них глузує», пер. І. Стешенко). З одного боку, такий зворот засвідчує комодифікацію жінки, яка прирівнюється

до будь-якої іншої власності чоловіка (батька, брата та ін.). З іншого — наступна репліка ставить знак рівності між цією ситуацією та спробою Туреччини заволодіти Кіпром — на цю втрату також слід реагувати по-філософському («так, сміючися, легко нам втрачати», пер. І. Стешенко). Таким чином, Дездемона виявляється ізоморфною одному з венеційських територіальних володінь, подібно до того, як Барбара метонімічно уособлює свій край. Усвідомлюючи історичну несправедливість Заходу щодо расового та гендерного Іншого, Моррісон дає надію на подолання дихотомій раси, гендеру та класу за допомогою особистого неформального контакту й довірчого діалогу, що відбувається між Дездемоною та Са'ран (африканське ім'я Барбари) у супроводі музичних лейтмотивів.

П. Селларс підсумовує: «Вибачення, на які ми чекали 400 років, принесені. <...> У часі поза часом, що освітлює й пронизує теперішнє, Дездемон-а зустрічається зі своїми “демонами” віч-на-віч, примирюючись зі своїм минулим і — тепер вже не сама — готує майбутнє» [14, 11], в якому вона й Барбара-Са'ран зможуть опертися одна на одну й просушити своїм подихом пролітаними солоні сльози [11, 49].

У новелі Лінди Бамбер «Оголошується конкурс» відновлення Барбари у правах як жіночого суб'єкта досягається за допомогою особливого композиційного прийому — коди. Як і Моррісон, автор надає своїм (тобто шекспірівським) героям другий шанс. Вони отримують нове втілення в образах викладачів кафедри англійської мови і літератури у невеликому університеті на північному сході США, одночасно залишаючись персонажами «Отелло». Кафедру очолює Дездемона. Саме вона виступає наратором в епізодах, де історія кохання між чорним чоловіком та білою жінкою розігрується в Америці початку XXI ст. «Дубль два» завершується *happy end*'ом. Наратив Дездемони чергується з фрагментами оповіді від третьої особи, де пропонується теперішній погляд на події шекспірівської трагедії. Два плани новели (якщо ця дефініція застосовна до химерного тексту Бамбер, що опирається чіткому жанровому визначенню) об'єднує внутрішня тема, а саме — дошкульний коментар до начебто «пострасової» ситуації у США рубежу століть.

Тверезий, дещо іронічний голос Дездемони формує в уяві читача образ типової сучасної інтелектуалки із загостреним відчуттям комічного, але при цьому емоційно вразливої. Її інтонація забезпечує підкреслено буденний, *matter of fact*, тон новели. Фантастичне вихідне припущення — неймовірна реінкарнація героїв «Отелло» в американських професорів і доцентів, які, проте, чудово пам'ятають своє «шекспірівське» минуле, — постулюється як даність, у межах котрої розгортається низка трагікомічних, але досить ймовірних колі-

зій. Об'єктом авторської сатири є неефективність розв'язання «расового питання» в системі освіти США. Заважають як опір расово-етнічній диверсифікації професорсько-викладацького складу з боку університетської еліти, так і перегини у впровадженні у життя концепцій «політкоректності» та “affirmative action”, що доводять здорову ідею до абсурду. Так, завідувачка кафедри обов'язково має взяти на вакантну посаду афроамериканця, тому змушена шукати компроміс між кольором шкіри та кваліфікацією. У гру вступає Яго зі своїми інтригами, накликаючи на Дездемону гнів Дожа-декана. Проте все закінчується благополучно завдяки появі здібної чорної викладачки Барбари, яка, зрозуміло, вивчає образ своєї тезки з трагедії Шекспіра. У ході розгортання цих перипетій відчужені одне від одного Дездемона та Отелло знову відчувають взаємний потяг, і на цей раз всі непорозуміння, минулі та теперішні (такі, як неприємний для Дездемони момент, коли вона бачить нещасний носовичок в руках у Барбари), вдається з'ясувати. Останні рядки основного тексту не лише прямо апелюють до першоджерела (“O my soul's joy!” — «Отелло», акт II, сцена 1), але й пародіюють широко відоме звернення до читача у фіналі «Джен Ейр» Ш. Бронте. Отже, для протагоністів все закінчується щасливо.

Проте новела має коду, подану з точки зору темношкірої Барбари, яка надає історії ще іронічнішого забарвлення. Жінка розповідає, що бачила уві сні Шекспіра, і він повідомив їй про моду на чорних на небі. Барбара, своєю чергою, рекомендує йому подружитися там із Зорою Ніл Герстон і Ленгстоном Г'юзом (відомі негритянські письменники першої половини ХХ ст.). Шекспір пропонує написати для неї комедію про чорну жінку, яка перевдягається у білого чоловіка, і «на кінець п'єси все так перемішується, що поняття чорного

й білого втрачають сенс» [5, 40] (натяк на знамениті шекспірівські трансгендерні перевдягання). Здавалося б, перед нами бажана утопія пострасового суспільства. Але, як це не дивно, Барбарі вона не до вподоби. Їй хотілося б зіграти роль у зовсім іншій п'єсі — про афроамериканку, що працює у дійсно, а не формально інтегрованому університеті. Таке важко уявити, але вона просить містера Шекспіра спробувати... Таким чином, Лінді Бамбер, як і Тоні Моррісон, «оживлення» Барбари потрібне не для постулювання тези про стирання (расових, гендерних, будь-яких інших) відмінностей між американцями, а для їхнього акцентування, але тепер не як джерела ворожості чи перешкоди для взаємного розуміння, а як свідчення яскравого розмаїття життя.

Підбиваючи підсумок, можна стверджувати, що звернення сучасних літераторів до віртуального шекспірівського образу спричинене не лише (й не так) бажанням перечитати «Отелло» з позицій початку ХХІ ст., але й прагненням заручитися підтримкою культового англійського драматурга у постановці актуальних для США суспільних і культурних проблем. Використання сюжетної канви та персонажів трагедії надає авторам зручний інструмент для літературного моделювання дійсності. Загальновідомість тексту оригіналу забезпечує його міфічний статус, що дає змогу підставляти нові змінні величини, які визначають расові, класові, гендерні взаємини в Америці наших днів, в інваріантну формулу першоджерела. Для теперішнього культурного клімату у США симптоматично, що у розглянутих творах у центр ставляться жіночі та/або небілі суб'єкти, наділені тепер правом голосу та дії. І навпаки, «втільена» Барбара кидає свою тінь на канонічний шекспірівський текст, збагачуючи його новими відтінками смислу й розширюючи його інтерпретаційний спектр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Adams J.Q. The Character of Desdemona / J.Q. Adams // *Shakespeare in America: An Anthology from the Revolution to Now*. Ed. by J. Shapiro. — N.Y. : The Library of America, 2013. — P. 42–53.
2. Adams J.Q. Misconceptions of Shakespeare upon the Stage / J.Q. Adams // *Americans on Shakespeare 1776–1914*. Ed. by Peter Rawlings. — Brookfield, Vt. : Ashgate, 1999. — P. 61–66.
3. Bachelard G. *Water and Dreams: an Essay on the Imagination of Matter* / G. Bachelard. — Dallas : Pegasus Foundation, 1999. — 213 p.
4. Bamber L. *Comic Women, Tragic Men. A Study of Gender and Genre in Shakespeare* / L. Bamber. — Stanford : Stanford Univ. Press, 1982. — 211 p.
5. Bamber L. *Taking What I Like. Short Stories* / L. Bamber. — Boston : David L. Godine, 2013. — 213 p.
6. Cirlot J.E. *A Dictionary of Symbols* / J.E. Cirlot. — Mineola, N.Y. : Dover Publications, 2002. — 507 p.
7. Dusi J. *Shakespeare and the Nature of Women* / J. Dusi. — L. : Macmillan, 1975. — 329 p.
8. Jones A.R. *The Currency of Eros: Women's Love Lyric in Europe, 1500–1620* / A.R. Jones. — Bloomington : Indiana Univ. Press, 1990. — 260 p.
9. Kitts L. *The Sound of Change: A Musical Transit Through the Wounded Modernity of Desdemona* / L. Kitts // *Toni Morrison: Memory and Meaning*. Ed. by A.L. Seward and J. Tally. — Jackson : Univ. of Mississippi Press, 2014. — P. 255–268.
10. Mac Gregor N. *Shakespeare's Restless World: the Portrait of an Era in Twenty Objects* / N. Mac Gregor. — N.Y. : Viking, 2012. — 336 p.

11. Morrison T. Desdemona / T. Morrison. — L. : Oberon Books, 2012. — 64 p.
12. Novy M. Introduction / M. Novy // Transforming Shakespeare. Contemporary Women's Re-Visions in Literature and Performance. Ed. by M. Novy. — N.Y. : St. Martin's Press, 1999. — P. 1–12.
13. Preston M. Othello / M. Preston // Shakespeare in America: An Anthology from the Revolution to Now. Ed. by J. Shapiro. — N.Y. : The Library of America, 2013. — P. 208–216.
14. Sellars P. Foreword / P. Sellars // T. Morrison. Desdemona. — L. : Oberon Books, 2012. — P. 7–11.
15. Shapiro J. Introduction / J. Shapiro // Shakespeare in America: An Anthology from the Revolution to Now. Ed. by J. Shapiro. — N.Y. : The Library of America, 2013. — P. XIX–XXXI.
16. Wicher G. Shakespeare for America / G. Wicher // Shakespeare in America: An Anthology from the Revolution to Now. Ed. by J. Shapiro. — N.Y. : The Library of America, 2013. — P. 401–417.

РЕЦЕНЗІЯ НА Словник дієслівного керування / Л. Колібаба, В. Фурса. — К. : Либідь, 2016. — 656 с.

М.О. Вінтонів, О.С. Шатілова

Питання типології синтаксичних зв'язків, системи синтаксичних одиниць, їхньої ієрархії належить до визначальних понять синтаксису. З-поміж прислівних синтаксичних зв'язків саме керування як один із його різновидів і сьогодні неоднозначно потрактовують у лінгвістиці. Складним постає питання вибору нормативної форми залежного від дієслова іменника.

Показовим для сучасної науки, зокрема мовознавства, є прагнення аналізу й систематизації максимальної кількості явищ і розкриття нових аспектів уже порушених питань. Притаманні ці процеси лінгвістиці, у тому числі й лексикографії. Сьогодні в сучасному суспільстві назріла гостра проблема вибору нормативної форми іменника чи займенника, пов'язаних із дієсловом зв'язком керування. На жаль, мовна компетенція сучасних українців не завжди дає їм змогу правильно вживати відповідні словоформи. Тому поява «Словника дієслівного керування» є, безперечно, своєчасною і надзвичайно актуальною.

Рецензована праця є своєрідним підсумком тривалої наукової розвідки в галузі сполучуваності слів Лариси Миколаївни Колібаби і Валентини Миколаївни Фурси. Словник має на меті не лише систематизувати типові нормативні відмінкові форми слів, залежних від дієслів, а й повернути до щоденного життя штучно вилучені й забуті за радянської доби питомі українські конструкції.

Структурно словник складається з передмови, коментарів щодо того, як читати словникову статтю, списку скорочень, українського алфавіту, словникових статей, списку джерел ілюстративного матеріалу та покажчика дієслів.

У «Передмові» окреслено коло потенційних користувачів словника, вміщено відомості щодо його побудови, надано вичерпну інформацію про структуру словникових статей видання. Наведений список використаної літератури, який налічує 74 позиції, засвідчує глибоку обізнаність авторів із порушеною проблемою (с. 3–12).

Розділ «Як читати словникову статтю» наочно демонструє на конкретних прикладах використання символів, позначок, скорочень і пояснює логіку розташування складових кожної словникової статті (с. 13).

В основній частині видання «Словникові статті» (с. 15–585) систематизовано нормативні вияви керування найуживаніших дієслів української мови, репрезентовано їхні характеристики. Для кожного елемента словника визначено граматичну категорію виду, тлумачення лексичного значення (чи лексичних значень), запитання до керованого слова, відмінкові та прийменниково-відмінкові форми залежних слів, найуживаніші керовані лексеми й різноманітний ілюстративний матеріал. Особливо цінним є прагнення авторів відродити питомі українські словосполучення, що відбивають народнорозмовне походження української літературної мови.

Не викликає запитань і послідовність розташування відмінкових і прийменниково-відмінкових форм керованих слів із запитаннями, адже основним критерієм обрано активність уживання їх у сучасному мовленні.

Заслугує на схвалення багатство ілюстративних джерел. Речення-ілюстрації дібрані не лише з художніх творів відомих авторів, а й з наукових, офіційно-ділових текстів і публіцистичних періодичних видань, сайтів, порталів, що відбиває сучасне мовлення українців.

Рецензоване видання стане в пригоді науковцям, викладачам, журналістам, особливо корисним воно буде для іноземних громадян, які опановують українську мову. Опрацювавши матеріал «Словника дієслівного керування», читач, безумовно, значно поповнить свій активний запас новими висловами й підвищить культуру власного мовлення.

Загалом рецензоване видання характеризується творчим підходом до відбору та впорядкування матеріалу, високим рівнем наукового опрацювання мовних фактів і заслугоує на високу оцінку як надзвичайно актуальна й цінна лексикографічна праця.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бажура Тетяна Анатоліївна — аспірантка Київського національного лінгвістичного університету.

Близнюк Катерина Ростиславівна — аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Видайчук Тетяна Леонідівна — доцент кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент.

Висоцька Наталія Олександрівна — завідувач кафедри теорії та історії світової літератури імені В.І. Фесенко Київського національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, професор.

Вінтонів Михайло Олексійович — професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор.

Гайдаш Анна Владиславівна — доцент кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка, докторант кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент.

Гальчук Оксана Василівна — професор кафедри світової літератури Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, доцент.

Дроботенко Валентина Юріївна — доцент кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

Дячок Світлана Олександрівна — аспірантка кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка.

Заєць Валентина Григорівна — доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Зайченко Олена Вячеславівна — старший викладач кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Карпінський Юрій Владиславович — аспірант Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Ковбасенко Юрій Іванович — завідувач кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, професор.

Колодяжна Катерина Володимирівна — аспірантка Київського національного лінгвістичного університету.

Лахно Наталія Валентинівна — доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент.

Мікіна Олена Геннадіївна — доцент кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства, кандидат філологічних наук, доцент.

Решетова Альона Сергіївна — аспірантка Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Торговець Юлія Іванівна — старший викладач кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук.

Тугай Олександра Миколаївна — аспірантка кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Чхетіані Тамара Дмитрівна — доцент кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук, доцент.

Шатілова Олена Сергіївна — доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності державного університету телекомунікацій, кандидат філологічних наук, доцент.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Мікіна О.Г.</i> Семантична еволюція від «молити» до «говорити» як універсальне явище: етимологічний етюд	3
<i>Видайчук Т.Л.</i> Фонетичні особливості східнополіського говору північного наріччя української мови (на матеріалі етнографічної спадщини Бориса Грінченка)	11
<i>Лакно Н.В.</i> Актантна спрямованість семантики дієслівних суфіксів в українській мові	17
<i>Заєць В.Г.</i> Форми дієприкметників: способи врегулювання порушень мовної норми (на матеріалі сучасної української мови)	24
<i>Тугай О.М.</i> Англійські дієслова вольової дії: досвід попереднього аналізу	29
<i>Дроботенко В.Ю.</i> Фразеологічні утворення в різноструктурних мовах (на матеріалі української, англійської та іспанської мов)	36
<i>Близнюк К.Р.</i> Лексико-семантичне мікрополе «відданість» у сучасній українській мові	42
<i>Зайченко О.В.</i> Когнітивні засади формування похідних суфіксальних прикметників в сучасній німецькій мові	51
<i>Колодяжна К.В.</i> Перлокутивний ефект мовленнєвого акту глузування в англломовному діалогічному дискурсі	55
<i>Чхетіані Т.Д.</i> Граматика мовленнєвої інтеракції в англломовному діалогічному дискурсі	62
<i>Бажура Т.А.</i> Дискурсивні маркери “you know”, “you see”, “I say” як реалізатори принципів кооперації та ввічливості	67
<i>Шатілова О.С.</i> Оцінність як категорія текстів в українських засобах масової комунікації	74
<i>Решетова А.С.</i> Модальність як інтертекстуальна особливість англійських ептонімів	78
<i>Торговець Ю.І.</i> Парентетичні елементи як засоби вираження суб’єктивної модальності (на матеріалі сучасного американського соціально-політичного есе)	82
<i>Карпінський Ю.В.</i> До питання про базовий понятійно-термінологічний апарат сучасного соціолінгвістичного дослідження	87

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Gaidash A. V.</i> Literary Portrayals of the Elderly Artists in Tina Howe’s <i>Coastal Disturbances: Four Plays</i>	92
<i>Ковбасенко Ю.І., Дячок С.О.</i> Використання античного інтертексту в творчій парадигмі Ліни Костенко: інтенції, традиції, новаторство	99
<i>Гальчук О.В.</i> Поет Володимира Базилевського: античні обриси образної парадигми	106
<i>Висоцька Н.О.</i> «Бідна та Барбара»: фоновий шекспірівський образ як персонаж сучасної літератури США	112

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Вінтонів М.О., Шатілова О.С.</i> Рецензія на <i>Словник дієслівного керування / Л. Колібаба, В. Фурса. — К. : Либідь, 2016. — 656 с.</i>	119
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.	120
---	-----

Наукове видання

STUDIA PHILOLOGICA

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 8

За зміст публікацій відповідають автори

Видання підготовлене до друку в НМЦ видавничої діяльності
Київського університету імені Бориса Грінченка

Завідувач НМЦ видавничої діяльності *М.М. Прядко*
Відповідальна за випуск *А.М. Даниленко*

Над виданням працювали: *Н.І. Гетьман, Л.Ю. Столітня, Т.В. Нестерова, Н.В. Клименко*

Підписано до друку 23.06.2017 р. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 14,18. Обл.-вид. арк. 16,28. Наклад 100 пр. Зам. № 7-074.

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення цієї норми закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.